

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DÎVÂNU LUGÂTİ’T-TÜRK’TE GEÇEN
GİYİM KUŞAM KÜLTÜRÜ İLE İLGİLİ SÖZ
VARLIĞI VE KAZAKÇADAKİ DURUMU
ÜZERİNE BİR İNCELEME**

**ŞEYMA TOKAT
17718003**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. AYŞE MELEK ÖZYETGİN**

İSTANBUL

2020

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DÎVÂNU LUGÂTİ’T-TÜRK’TE GEÇEN
GİYİM KUŞAM KÜLTÜRÜ İLE İLGİLİ SÖZ
VARLIĞI VE KAZAKÇADAKİ DURUMU
ÜZERİNE BİR İNCELEME**

**ŞEYMA TOKAT
17718003
ORCID NO: 0000-0002-3250-76-10**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. AYŞE MELEK ÖZYETGİN**

**İSTANBUL
2020**

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS ROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DİVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TE GEÇEN
GİYİM KUŞAM KÜLTÜRÜ İLE İLGİLİ SÖZ
VARLIĞI VE KAZAKÇADAKİ DURUMU
ÜZERİNE BİR İNCELEME

ŞEYMA TOKAT

17718003

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:

Tezin Savunulduğu Tarih: 13.08.2020

Tez Oy Birliği ile Başarılı Bulunmuştur

Unvan Ad Soyad

İmza

Tez Danışmanı

: Prof. Dr. AYŞE MELEK ÖZYETGİN

Jüri Üyeleri

: Prof. Dr. Zühal ÖLMEZ

Doç. Dr. Akartürk KARAHAN

İSTANBUL

AĞUSTOS 2020

ÖZ

DÎVÂNU LUGÂTİ’T-TÜRK’TE GEÇEN GİYİM KUŞAM KÜLTÜRÜ İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI VE KAZAKÇADAKİ DURUMU ÜZERİNE BİR İNCELEME

Şeyma Tokat

Ağustos, 2020

Dîvânu Lugâti’t-Türk Türk sözlükçülüğü için çok önemli bir yere sahiptir. Onu önemli kılan sadece bir sözlük olması değil, döneminin sözlükçülük esaslarına göre kusursuz hazırlanmasının yanı sıra, içinde dönemin coğrafyası, kültürü, Türk boyları hakkında önemli bilgileri de ihtiva etmesidir. Konumuz bazında Dîvânu Lugâti’t-Türk 11. yüzyılın giyim kuşamı, kumaşlar ve bu bağlamda kültür bakımından zengin bir söz varlığına sahiptir. Çalışma kapsamında bu söz varlığı incelenmiştir. İncelenen sözlükler neticesinde, ipek, pamuk kumaş türleri; kürkler, başörtüler, başlıklar, ayakkabı ve çizmelerin çeşitli adlandırmaları tespit edilmiştir. Dîvânu Lugâti’t-Türk’ün 11. yüzyıl Türkçesi eseri olmasından dolayı giyim kuşam bağlamında da Türkçe kökenli sözcükler yoğunluktadır. Bununla birlikte kumaş adlarında özellikle Çince, daha sonra Sanskritçe ve Yunanca kökenli sözcüklerin ödünçleme yapıldığı görülmüştür. Çalışma yapılırken tespit edilen sözcüklerin tanımlanmış en eski biçimleri verilmiş, daha sonra tarihî- karşılaştırmalı metodla -eğer varsa- , her sahadaki biçimleri, anlamları gösterilmeye çalışılmıştır. Tarihî olarak incelenen sözcüklerin son olarak bugünkü Kazakçadaki durumları, anlamca veya biçimce değişimleri ortaya konmuştur. Bu sözcüklerden bazıları Kazakçada birebir korunurken bazıları küçük anlamsal değişimlerden geçmiştir. Birçok sözcük ve fiil ise yalnızca Dîvânu Lugâti’t-Türk’te tanımlanmıştır. Tüm bunlar çalışma boyunca kaynaklarla gösterilmeye çalışılmıştır. Bu yüksek lisans tezi çalışması giriş ve sonuç bölümleriyle birlikte toplamda 5 bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında tezin konusu ve amacı, tezde uygulanan yöntem hakkında bilgi verilmiştir. 1. bölümü giriş kısmı olup 2. bölümde Karahanlılar, Karahanlıca, Dîvânu Lugâti’t-Türk, Kazaklar ve Kazakça hakkında bilgi verilmiştir. 3. bölümde Dîvânu Lugâti’t-Türk’teki giyim-kuşam kültürü ele alınmış, daha sonra Kazakistan’daki giyim kuşamdan bahsedilmiştir. 3. bölümün son başlığında ise bu iki sahanın söz varlığındaki uyum ortaya koyulmuştur. 4. bölüm ise çalışmanın inceleme kısmını oluşturur. Burada Dîvânu Lugâti’t-Türk’ten elde ettiğimiz söz varlığı sözcük ve fiiller alt başlıklara ayrılıp her biri alfabetik sıra ile tarihî-karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Sonuç kısmı ise çalışmanın 5. bölümü olup bu başlık altında, elde edilen malzemeler neticesinde sözcüklerin bugünkü Kazakçadaki durumları ve değişimleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dîvânu Lugâti’t-Türk, Kazakça, Söz Varlığı, Giyim Kuşam, Kültür.

ABSTRACT

A RESEARCH ON CLOTHING RELATED VOCABULARY IN DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK AND ITS POSITION IN KAZAKH LANGUAGE

Şeyma Tokat

August, 2020

Dîvânu Lugâti't-Türk has a very important place for Turkish and Turkish lexicography. What makes it is important is not only a dictionary, but also it contains important informations about the culture and Turkish tribes of the period, as well as the perfect preparation according to the principle of lexicography. On the basis of our topic, Dîvânu Lugâti't-Türk has a rich vocabulary in terms of fabrics and clothing. Within the scope of the study, this vocabulary has been examined. As a result of the examined dictionaries, silk and cotton fabric types; Various names of furs, headscarves, headgear, shoes and boots have been identified. Since the DLT is a dictionary from 11. century Turkish, the words are mostly have Turkish origin. However, it was observed that in the fabric names there are loanwords especially from Chinese, and then from Persian and Arabic. While preparing the study, the oldest forms of the words determined were given with historical-comparative method, if any, were tried to be shown in each historical field, their forms and meanings. Lastly, the status of the words examined historically in Kazakh language, changes in meaning or form have been revealed. Some of these words are literally preserved in Kazakh, while other have undergone semantic changes. Many words and verbs were only witnessed in the Dîvânu Lugâti't-Türk. All these have been tried to be shown with sources throughout the study. This master thesis study consists of 5 sections with the introduction. In the introduction part, information is given about the subject and purpose of the thesis and the method applied in the thesis. In the 2. title, information was given about Karahanlılar, Karahanlı Language, Dîvânu Lugâti't-Türk, Kazakhs and Kazakh language. In the title 3., the clothing culture of Dîvânu Lugâti't-Türk was discussed, and then clothing in Kazakhstan mentioned. In the last title of the section 3., matching of the vocabulary in the presence of these two fields is revealed. The title 4. constitutes the examination part of the study. Here, the vocabulary and verbs that we obtained from Dîvânu Lugâti't-Türk are divided into subtitles and each of them is analyzed in alphabetical order in a historical-comparative way. In the conclusion part -the title 5.-, as a result of the vocabulary obtained, the positions and changes of the words in Kazakh Language today are evaluated.

Key Words: Dîvânu Lugâti't-Türk, Kazakh language, Vocabulary, Clothing, Culture.

ÖN SÖZ

Tez çalışmamızda Dîvânu Lugâti't-Türk'te tespit edilen giyim kuşamla ilgili söz varlığı ile bu söz varlığının bugünkü Kazakçadaki durumu leksik ve semantik açıdan tarihî-karşılaştırmalı yöntemle incelenmiştir.

Türklere ait giyim kuşam kültürünü yaşadıkları coğrafyalar, iklimler, savaşçılık ve göçebelik gibi unsurlar etkilemiştir. Türk dilinin ilk ve en kapsamlı sözlüğü olan Dîvânu Lugâti't-Türk'te giyim-kuşam malzemesi ile ilgili dikkate değer bir söz varlığı önemli bir yer tutmuştur. 11. yüzyıl Türk dünyasının sosyo-kültürel yapısını yansıtan son derece zengin bir dil ve kültür malzemesi içeren Dîvânu Lugâti't-Türk'te giyim kuşamla ilgili, çeşitli kürkler ve deriler, Çin'den getirilen kumaşlar, türlü başlıklar ve aksesuarlar olmak üzere ilgi çekici bir çeşitlilik yer almaktadır. Türklerin devrine göre giyim kuşamda özenli ve zengin malzemelere sahip oldukları çeşitli kaynaklarda da geçmektedir. Dîvânu Lugâti't-Türk'te de bu konudaki söz varlığı, bu özenli ve zengin yapıyı kanıtlar niteliktedir. Bu zengin söz varlığı şüphesiz bugünkü Türk dillerinin büyük bir kısmına değişimlerle ya da çok yakın biçimlerle korunarak taşınmıştır. Bu Türk dillerinden biri de Kuzeybatı-Kıpçak kolunun bir üyesi olan Kazakçadır. Dîvânu Lugâti't-Türk'teki söz varlığının Kazakçadaki yansımaları dikkat çekici özellikler gösterir. Tez çalışmamızda bir taraftan Dîvânu Lugâti't-Türk'teki malzeme tarihî-karşılaştırmalı yöntemle incelenirken diğer taraftan da ilgili söz varlığının Kazakçadaki durumu, leksik ve semantik açıdan uğradığı değişimler de ortaya konmuştur.

Tez çalışmamız Giriş ve Sonuç kısımları ile birlikte toplamda 5 bölümden oluşmuştur. Çalışmanın Giriş kısmında tezin konusu, amacı ve tezde kullanılan yöntemler alt başlıklarla verilmiştir. Tezin 1. Bölümü olan Giriş bölümünden sonra, 2. Bölümü “*Karahanlılar, Dîvânu Lugâti't-Türk' ve Kazakça*” ana başlığını taşıyıp konu dört alt başlık altında incelenmiştir. Bu başlıklar sırasıyla, *Karahanlılar ve Karahanlı Türkçesi, Dîvânu Lugâti't-Türk, Kazaklar, Kazakçanın Bugünkü Durumu*'dur. Bu başlıklar altında Karahanlı sahasının kısa tarihi verildikten sonra, Dîvânu Lugâti't-Türk ve üzerine yapılmış çalışmalar ele alınmış, ardından tez çalışmamızın modern inceleme alanını oluşturan Kazaklar, Kazakça ve konuşulduğu alanlar hakkında bilgi verilmiştir.

“*Dîvânu Lugâti't-Türk'te Giyim Kuşam Kültürü ve Kazakçadaki Yansımaları Üzerine*” başlığını taşıyan tezin 3. Bölümü'nde ilgili söz varlığına dayanılarak dil-kültür ekseninde şu alt başlıklar altında konu işlenmiştir: *11. Yüzyılda Dîvânu Lugâti't-Türk'e Göre Giyim Kuşam Kültürü; Kazakistan'da Giyim Kuşam ve Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Giyim Kuşam Malzemesinin Kazak Giyim Kuşamındaki Yansımaları*. Bu başlıklar altında yine dönemin giyim kuşam kültürü hakkında bilgiler vermeye çalışılmış, bu zengin ve çeşitli söz varlığının çağdaş Kazakçadaki durumları genel bir bakışla verilmiştir. İlgili söz varlığının Kazakçadaki durumları değerlendirilirken sadece Kazakçanın standart sözlüklerinden yararlanılmamış, aynı zamanda ağız sözlükleri, ansiklopedik sözlüklerden de çeviriler yapılarak konu geniş bir çerçevede ele alınmıştır.

Tezin 4. Bölümü ise tezin inceleme kısmını oluşturup “*Dîvânu Lugâtî’t-Türk’te Geçen Giyim Kuşam Kültürü ile İlgili Söz Varlığının İncelenmesi*” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde madde başı olarak Dîvânu Lugâtî’t-Türk’te geçen giyim kuşam kültürüyle ilgili tüm sözcükler kendi içinde çeşitli kavram gruplarına ayrılarak tasnif edilmiştir. Bu kısımda madde başı olan sözcükler Eski Türkçeden başlayarak, Karahanlı, Harezmi, Altın Ordu, Kıpçak, Memlûk-Kıpçak ve yer yer Çağatay ve Osmanlı sahalarındaki durumuyla karşılaştırma yapılarak tarihî Türk dili alanındaki durumu ortaya konulmuş, ardından madde başı olan sözcüğün çağdaş Kazakçadaki biçimleri verilmiştir. Her bir madde başında sözcükle ilgili köken bilgisi açıklamaları ve değerlendirmeler de aynı madde başı altında yer almıştır.

Tez çalışmamızın 5. bölümünü oluşturan Sonuç kısmında elde edilen malzemenin tarihî Türk dili alanındaki ve modern Kazakçadaki durumunun incelenmesiyle ortaya çıkan neticeler örnekleriyle değerlendirilmiştir. Ayrıca Sonuç kısmı için hazırlanan tabloda Dîvânu Lugâtî’t-Türk’te geçen giyim kuşam kültürü ile ilgili tüm söz varlığının bugünkü Kazakçadaki durumu da daha açık bir şekilde gösterilmiştir. Çalışmanın son kısmında tezde kullanılan tüm çalışmaların yer aldığı Kaynakça kısmı verilmiştir. Son olarak tablodan sonra ise Dizin başlığı altında ele alınan madde başları sayfa numaralarıyla birlikte verilmiştir.

Tez çalışmamızın Karahanlı Türkçesinin söz varlığı ile ilgili yapılan çalışmalara, ayrıca Kazakça ve Kazak kültürüyle ilgili araştırmalara katkı sağlamasını ümit ediyorum.

Yüksek lisans ve tez yazma sürecim boyunca her türlü desteği veren ve çalışmam boyunca beni teşvik eden, her konuda sabırla yardımcı olan sevgili hocam Prof. Dr. Ayşe Melek Özyetgin’e en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca hayatım boyunca her koşulda beni destekleyip yanımda bulunan biricik aileme de minnettarlığımı bildirmek istiyorum.

İstanbul; Temmuz, 2020

Şeyma TOKAT

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLO LİSTESİ	ix
İŞARETLER	x
KISALTMALAR	xi
1. GİRİŞ	1
1.1. Tez Konusu ve Amacı	1
1.2. Tezde Uygulanan Yöntem.....	2
2. KARAHANLILAR, DÎVÂNU LUGÂTİ’T-TÜRK VE KAZAKÇA	6
2.1. Karahanlılar ve Karahanlı Türkçesi.....	6
2.2. Dîvânu Lugâti’t-Türk	9
2.3. Kazaklar	11
2.4. Kazakçanın Bugünkü Durumu	15
3. DÎVÂNU LUGÂTİ’T-TÜRK’TE GİYİM KUŞAM KÜLTÜRÜ VE KAZAKÇADAKİ YANSIMALARI ÜZERİNE	19
3.1. 11. Yüzyılda Dîvanu Lugâti’t-Türk’e Göre Giyim Kuşam Kültürü.....	19
3.2. Kazakistan’da Giyim-Kuşam	24
3.3. Dîvânu Lugâti’t- Türk’teki Giyim Kuşam Malzemesinin Kazakçadaki Yansımaları	25
4. DÎVÂNU LUGÂTİ’T-TÜRK’TE GEÇEN GİYİM KUŞAM KÜLTÜRÜ İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞININ İNCELEMESİ	29
4.1. Elbiseler, Kaftanlar, Dış Kıyafetler	29
4.2. Üst Giyim Eşyaları ve Pantolonlar	36
4.3. Başlıklar ve Baş Örtüleri	42
4.4. Ayakkabı ile ilgili Sözcükler	48
4.5. Giysi ile İlgili Aksesuarlar ve Giysinin Bölümleri.....	54
4.6. Süs ve Ziynet Eşyaları	71
4.7. Giyim Kuşamda Kullanılan Kürk ve Deriler.....	77
4.8. Kumaşlar	84

4.8.1. İpek Cinsinden Kumaşlar	84
4.8.2. Pamuk, Keçe, Yün Cinsinden Kumaşlar	96
4.9. İplikler.....	107
4.10. Dikiş Dikmekle İlgili İsimler.....	109
4.10.1. Dikiş Dikme Araç Gereçleri.....	112
4.10.2. Giyim-Kuşam Kültürüyle İlgili Diğer Sözcükler	113
4.11. Giyim-Kuşamla Kültürü ile İlgili İlgili Meslek Adları	116
4.12. Giyim-Kuşamla ilgili Fiiller	117
4.12.1. Dikiş Dikmekle İlgili Fiiller	127
4.12.2. Diğer Fiiller	142
5. SONUÇ	151
DİZİN	169
KAYNAKÇA	174
ÖZ GEÇMİŞ	179

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Dîvânu Lugâti't-Türk'te Geçen Giyim-Kuşam Kültürü ile İlgili Söz Varlığı ve Kazakçadaki Durumu	156
---	-----

İŞARETLER

- < : Sözcük/fiilin önceki biçimini gösterir
- * : Tanıklanmamış biçimleri gösterir.
- : Fiil kökünden veya fiil gövdesinden sonra gelir.
- ~ : Eş zamanlı kullanımı bildirir.
- + : İsim veya isim soylu yapıları gösterir
- ? : Kökeni veya verilen anlamı belirsiz.

KISALTMALAR

age	: Adı geçen eser
AOYarlık	: Altın Ordu Yarlık ve Bitikler
Ar.	: Arapça
Anad.	: Anadolu ağızları
Atalay	: Divânü Lugâti't-Türk c. I-IV
bkz.	: Bakınız
BM	: Kitābu Bulğatü'l Müştak fi Luğati't-Türk ve'l Kıpçak
BV	: Baytaratu'l Vāzih
CC	: Codex Cumanicus
Çağ.	: Çağatayca
DLT	: Divānu Luğati't-Türk
DM	: Ed-Durret'ul Muğia fi'l Luğati't Türkiyye
DS	: Türkiye'de Halk Ağızlarından Derleme Sözlüğü
DTSI	: Drevnetyurksiy Slovar
ED	: An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish
ET	: Eski Türkçe
Fa.	: Farsça
Fazilov	: Starouzbekskiy Yazık. Horezmiyskie pamyatniki XIV veka
GT	: Gülistan Tercümesi
Giles	: Chinese-Englis Dictionary
Hak.	: Hakaniye Türkçesi
Harezmi	: Harezmi Türkçesi
hapax	: Tek veri
HŞ	: Hüsrev ü Şirin
İH	: El-İdrāk Haşiyesi
İM	: İrşadu'l Muluk ve's-Selâtin
KB	: Kutadgu Bilig
KE	: Kışaşı'l Enbiyā
KF	: Kitāb fi'l Fıkh
KF	: Kitāb fi'l Fıkh bi'l Lisani't-Türkî
Kİ	: Kiābu'l İdrāk li Lisāni'l Etrāk
KK	: El-Ğavaninü'l-Külliyeye li-Zabtı'l luğati't-Türkiyye
QATS	: Qazaq Adebî Tilinin Sözdigi
Kıpçak	: Deşt-i Kıpçak Sahası (CC)
Kırg.	: Kırgız Sözlüğü
KökTü	: Köktürkçe
QTAS	: Qazaq Tilinin Aymaqtıq Sözdigi
QTTS	: Qazaq Tilinin Tüsindirme Sözdigi
QUE	: Qazaq Ulltıq Ensiklopediya
Kzk.	: Kazakça
Kzk Ağ.	: Kazak Ağızları
Man.	: Türkische Manichaica aus Chotscho
ME	: Mukaddimetü'l Edeb

Memlûk-Kıp.	: Memlûk-Kıpçak Sahası
MG	: Münyetü'l Guzāt
Mo.	: Moğolca
NF	: Nehcü'l Feradis
Osm	: Osmanlıca
OTW	: Old Turkic Word Formation
RSI	: Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte (Opit slovary tyurskix nareçiy)
San.	: Sanglax (Senglah)
Skr.	: Sanskritçe
SİGTY	: Sravnitel'no-İstoričeskaya Grammatika Tyurkskiy Yazıkov
Suv.	: Suvarnaprabhasa (Sutra Zolotogo Bleska)
TA	: Kitāb-ı Mecmu-ı Tercüman-i Türkî ve Acemî ve Muğalî
TDES	: Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü
TETTL	: Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati
TMEN	: Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen
To.	: Toharca
T.T	: Türkische Turfan- Texte
TTS	: Tarama Sözlüğü
TZ	: Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fî'l-Lugâti't-Türkiyye
vb.	: ve benzeri
Uyg	: Uygurca
Uig.- Wb	: Über die Sprache und Schrift der Uiguren
URD	: Uygurskiye Rukopidniya Dokumentı Ekspeditsii S.F Oldenburga
USp.	: Uigurische Sprachdenkmäler
Yu.	: Yunanca

1. GİRİŞ

1.1. Tez Konusu ve Amacı

Tez çalışmamızın konusu 11. Yüzyıl Orta Asya Türk dünyasının tüm zenginliğini dil, edebiyat, coğrafya ve kültür temelinde bir araya getiren Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânu Lugâti't-Türk adlı eserinde giyim kuşam kültürüne ait söz varlığını tespit etmek, söz konusu malzemeyi tarihî-karşılaştırmalı yöntemle filolojik açıdan inceleyerek çağdaş Kazak Türkçesindeki durumunu leksik ve semantik açıdan ortaya koymaktır.

Giyim kuşam "elbise, çamaşır, saç şekilleri, makyaj, aksesuar, başa ve ayağa giyilenlerin tümü demektir." (Tezcan, 1983, 255). Kültür sosyolojisi alanında ise giyim-kuşam daha çok sosyo-kültürel boyutuyla ele alınmakta ve olgu düzeyinde incelenmektedir. İnsanlık tarihinde ailenin ortaya çıktığı andan itibaren giyim kuşam kültürü de oluşmaya başlamıştır. Bu sosyo-kültürel zeminde oluşan giyim-kuşam tesadüfî değildir, aksine birçok etmene bağlanır. Bunlar toplumsal estetik değerler, inanışlar, törenler, cinsiyet, yaş, sosyal tabaka gibi etmenlerdir (Tezcan, 1983, 255).

Giyim-kuşam toplumda bir bakıma milliliği de sağlayan bir unsurdur. Bu milli giyimler milletlerin diğerlerinden ayırt edilmesinde rol oynarlar. Ahlaksal değer yargıları da toplumların giyim-kuşamının şekillenmesinde önem arz eder. İnsanların giyimlerini yaşadıkları toplumdan bağımsız olarak değerlendirmek mümkün değildir (Çağlayandereli, 2017, 874). Sosyal psikolojinin ana kavramlarından olan kimlik, kültür sosyolojisinin önemli unsurlarındandır. Modern toplumda aidiyet giyim-kuşam aracılığıyla insan bedeninde maddileşmektedir (Çağlayandereli, 2017, 875).

Giyim ve kuşam konusu hem maddi hem de manevi kültürün önemli unsurlarından biridir. Türklerin giyim kuşam kültüründe her zaman devrine göre ilerde olduğu bilinmektedir. Türklerin özellikle Uygur döneminde yerleşik kültüre geçmesiyle birlikte giyim kuşam kültürü ve bununla ilgili malzemeler daha da çeşitlenmiş ve zenginleşmiştir. Uygurlar arasında pamuk, keten ve ipek dokumacılığı hem bir meslek kolu olarak yükselirken bir taraftan da Çinlilerle olan ticaret başta

ipek olmak üzere giyim kuşam kültürü ile ilgili konuları da kapsamıştır. İncelememiz sırasında tespit ettiğimiz Çince sözcükler bu ilişkinin boyutu ile ilgili bilgi verir. İslam kültürü çevresine girilmesiyle birlikte geleneksel giyim kuşam tarzına yansıyan yönler de kuşkusuz Türklerin bu konudaki maddi ve manevi varlığını zenginleştirmiştir.

Tezimizin inceleme alanını oluşturan Dîvânu Lugâti't-Türk'teki giyim kuşam kültürüne ait söz varlığı kumaş çeşitlerinden iplik türlerine, süs ve ziynet eşyalarından çeşitli giyim türleriyle onların belirli parçalarına, ayakkabıdan iç ve dış giyime kadar uzanan zengin bir konu yelpazesine sahiptir. Toplamda 216 madde başı, tezde ilgili konu başlıkları altında giyim kuşam kültürüne ait 144 isim soylu sözcük ile 72 fiil madde başı olarak incelenmiştir.

Bilindiği gibi Dîvânu Lugâti't-Türk (DLT) 11. yüzyıl Türk dünyasının tüm zenginliğini söz varlığı olarak ortaya koyan bir kaynak eserdir. Karahanlı Türkçesi temelinde yazılmış bir eser olmakla birlikte kapsadığı söz varlığı o dönemin henüz yazı dilleri olmayan Türk boyları ve topluluklarının dil zenginliğini de yansıtmaları bakımından da eşsiz bir değere sahiptir. Türk dillerinin gelişim süreçlerini takip etmekte, dil ile taşıdıkları kültürel zenginliği ortaya koymada bu sözlük malzemesinin büyük bir önemi vardır. Bu noktadan hareketle tez çalışmamızın temel amacı Dîvânu Lugâti't-Türk'te geçen giyim kuşam kültürüyle ilgili söz varlığını ve özelliklerini art zamanlı boyutta incelerken, aynı zamanda Orta Asya'da geniş bir coğrafyada konuşulan çağdaş Kazakçadaki durumunu leksik ve semantik açıdan ortaya koymak, söz varlığı aracılığıyla eski kültürün Kazakçada nasıl yaşadığını tespit etmektir.

1.2. Tezde Uygulanan Yöntem

Tez çalışmamızda giyim kuşam kültürü ile ilgili söz varlığı öncelikle Kâşgarlı Mahmud'un sözlüğünün taranması yoluyla tespit edilmiş, içeriğine göre tasnif edilerek belirli alt gruplara ayrılmıştır. Tezdeki inceleme 144 isim soylu sözcük ile 72 fiil madde başından oluşan zengin bir söz varlığı temelinde yapılmıştır. Bu incelemede tarihî-karşılaştırmalı metod kullanılmıştır. İnceleme kısmında DLT'de geçen sözcükler ve fiiller madde başı olarak alınmış, her sözcüğün ve fiilin kökeni ile ilgili değerlendirmeler, daha önce yapılmış çalışmalar ve görüşler de dikkate alınarak yapılmış, en eski yazılı metinlerden itibaren tanıklanan örnekleri anlamlarıyla birlikte

verilerek tarihî Türk dili alanının çeşitli kollarındaki durumu tespit edilmiştir. Burada sözcük ve fiillerin en eski biçimleri ve kökenleri tespit edilmiş ve sırasıyla Karahanlı Türkçesi, Harezmi sahası, Altın Ordu sahası, Kıpçak sahası, Memlûk-Kıpçak sahası ve yer yer Çağatay ve Osmanlı eser ve sözlüklerindeki biçimleri ve gelişimleri de çalışmanın kapsamında yer almış, sözcük ve fiillerin tarihsel gelişim ve seyri takip edilmiştir.

Modern Türk dili alanında da Kazakça ve ağızlarında incelenen madde başlarının durumu mevcut sözlüklerden taranarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Tezde incelenen söz varlığının modern Kazakçadaki durumu ile ilgili olarak Kazakça genel sözlükler yanında ağız sözlükleri ile Kazakça ansiklopedik sözlükler, Kazakça edebi sözlüklerden de yararlanılmış, tümüyle Kazakça olan bu eserlerden yapılan alıntılar tarafımızdan Türkiye Türkçesine aktararak verilmiştir.

Tarihî-karşılaştırmalı metodla ele alınan tez çalışmamızda kullandığımız temel kaynaklar şöyledir; Dîvânü Lugâtî't-Türk için eser üzerine yapılmış son neşir olan 2014 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu'nun hazırladığı *Kâşgarlı Mahmud Dîvanu Lugâtî't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin* adlı yayını kullanılmıştır. Araştırmalarda sıkça kullanılması nedeniyle Besim Atalay'ın *Dîvânü Lugâtî't-Türk Tercümesi* ve dizini (1985-1986) yayınlarına da başvurulmuştur. Yine çalışma boyunca R. Dankoff ve J. Kelly tarafından hazırlanan *Compendium Of The Turkic Dialect* (Dîvân Lugat at-Tuk) -*Mahmûd el Kâşgarî Türk Şiveleri Lügati (Dîvânü Lugâtî't-Türk) III. Kısım (1985)* adlı çalışma da kullanılmıştır. Tez çalışmamız kapsamında Ercilasun ve Akkoyunlu'nun neşri esas alınsa da, diğer neşirlerdeki okuyuş ve anlam farklılıklarına da araştırmacıların görmesi açısından gerekli görüldüğünde yer verilmiştir.

İncelenen sözcüklerin köken bilgisi için Sir Gerard Clauson'ın *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish* (1972) adlı etimolojik sözlüğü, Andreas Tietze'nin *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati* (2002), Edhem Rahimoğlu Tenişev ve Nadalyayev, V. M., D.M. Nasilov tarafından hazırlanan *Drevnetyurskiy Slovar* (1969) ve yine E.R. Tenişev'in *Sravnitel'no-İstoričeskaya Grammatika Tyurkskih Jazıkov Leksika* (2001) sözlükleri, ayrıca Hasan Eren tarafından hazırlanan *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (2. Baskı 1999) adlı sözlükler kullanılmıştır.

Söz varlığının tarihî Türk dili alanındaki karşılaştırmasında Karahanlı sahası eserlerinden Kutadgu Bilig için Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya ve Nuri Yüce'nin hazırladığı Reşit Rahmeti Arat'ın *Kutadgu Bilig III* (1979) eserinden yararlanılmıştır. Harezmi sahası için Nuri Yüce'nin hazırladığı *Mukaddimetü'l Edeb Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks* (1993), Aysu Ata'nın *Nehcü'l Feradis, Uştmahlarning Açuk Yolu, III Dizin-Sözlük* (1999), Rabguzi'nin Aysu Ata tarafından hazırlanan *Kıyasü'l Enbiya (Peygamberler Kıssaları)II Dizin* (1997) adlı eserlerin dizinlerinden faydalanılmıştır. Altın Orda sahasında Kutb'un *Hüsrev ü Şirin* adlı eseri için Ananiasz Zajackowski tarafından hazırlanan Najzstarzsa Wersja Turecka *Husräv u Şîrîn* Qutba III (1961) adlı kitabından faydalanılmıştır.

Kıpçak sahasındaki Codex Cumanicus'un söz varlığı için eserin son neşirlerinden olan Mustafa Argunşah ve Galip Güner'in hazırladığı *Codex Cumanicus* (2015) kullanılmıştır. Memlûk-Kıpçak sahası için ise bu sahada yapılan sözlüklerin son neşirleri esas alınmıştır bunlar;

Kitâbu Bulğatü'l- Müştâk Fî Lügati't-Türk Ve'l-Kıfçak (15.yy), Recep Toparlı (2000) *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fî'l-Lugâti't-Türkiyye* (15. yy), Ahmet Caferoğlu (1931) *Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk* (1312. yy), Recep Toparlı (1999) *El-Kavanînü'l Külliyye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye* (15. yy), Recep Toparlı (2000) *Kitâb-ı Mecmû-ı Türkî ve Acemî ve Muğalî* (1343), Besim Atalay (1945) *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fî'l-Lügati't-Türkiyye* (15. yy) adlı sözlüklerdir. Bu eserlerin yanı sıra Memlûk-Kıpçak sahası eserlerinden A. Fehmi Karamanlıoğlu (1978) tarafından hazırlanan Seyfî Sarayî'nin *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-türkî)* ve yine Recep Toparlı (1992) tarafından hazırlanan *İrşâdü'l Mülûk ve 'S-Selâtîn*'den de yararlanılmıştır. Zaman zaman Clauson'un koyduğu kayıtlara göre Çağataycadan da karşılaştırmalar yapılmıştır.

Tarihî Türk dili alanında Osmanlı sahası için Türk Dil Kurumu (1963-1977) tarafından yayınlanan *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü c. I-VIII* esas alınmıştır. Yer yer bu sözcüklerin Anadolu sahasındaki durumları da incelenmiştir. Bu hususta ise yine Türk Dil Kurumu (1963-1982) tarafından yayınlanan *Derleme Sözlüğü c.I-XII* sözlüklerine başvurulmuştur. Yine bu alanda Meninski'nin *Lexicon I-III* (1680) eserinden de yer yer faydalanılmıştır.

Tez çalışmamızda incelediğimiz söz varlığının Modern Kazakçadaki durumunu tespit ederken aşağıdaki eserlerden faydalanılmıştır;

Kenesbaev ve Kazak SSR İlim Akademisi tarafından hazırlanıp 1959 yılında Almatı’da basılan II ciltlik *Qazak Tilinin Tüsindirme Sözdigi* (QTTS) bunlardan biridir. Bu sözlük iki ciltten oluşmaktadır. Sözlüğün birinci cildi A-K ve ikinci cildi Q-Ya cildir.

Bir diğer sözlük Kenan Koç, Ayabek Bayniyazov, Vehbi Başkapan’ın 2012 yılında ortak hazırladığı *Qazakşa-Türkçe Sözdik ve Türkçe-Kazakça Sözlük* adlı Almatı’da basılan sözlüktür.

Tez çalışmamızda kullandığımız bir diğer sözlük de Hasan Oraltay, Nuri Yüce ve Saadet Pınarın hazırladığı *Kazak Türkçesi Sözlüğü* ise 1984 yılında İstanbul’da basılmıştır.

Kazakistan Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı tarafından hazırlanan on beş ciltlik *On bes Tomdıq Qazak Adebı Tilinin Sözdigi* (QATS) ise 2012 yılında tamamlanmıştır. Bu sözlük oldukça kapsamlı bir malzemeyi içermesi bakımından önemlidir. Zaman zaman bazı ağızların özelliklerine de yer vermesi sözlüğü zengin ve elverişli kılan unsurlardandır.

Kazak dilinin ağızlar sözlüğü olan *Qazaq Tilinin Aymaqtıq Sözdigi* (QTAS) ”Kazak Dilinin Bölge Sözlüğü” ise 2005 yılında Almatı’da Kazakistan Cumhuriyeti Bilim Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır. Kazakistan’ın ağızlarından örnekli olan bu sözlük oldukça zengin bir malzemeyi içerir.

Milli ansiklopedik bir sözlük olan 9 ciltlik *Qazaqstan Ultık Ensiklopediya* “Kazak Milli Ansiklopedisi”(QUE) de 1998 yılında Almatı’da basılmıştır. Hem sözcük bazında zengin olan bu eser, ayrıca giyim kuşam malzemesinin yanı sıra onlara ait kültürel bilgileri de içermesi bakımından önemlidir.

Kazakçadan başka yer yer çağdaş Kıpçakçadan bir karşılaştırma yapabilmek için Ufuk Tavkul’un (2011) Yudahin’den çevirdiği *Kırgız Sözlüğü*’ne de başvurulmuştur.

Tez çalışmamızda tespit edilen sözcük ve fiiller ilgili konu başlıkları altında sınıflandırılmış ve her başlık kendi içinde alfabetik sıraya göre incelenmiştir.

2. KARAHANLILAR, DÎVÂNU LUGÂTİ’T-TÜRK VE KAZAKÇA

2.1. Karahanlılar ve Karahanlı Türkçesi

Karahanlı Devleti 840-1212 yılları arasında hüküm sürmüş bir Türk devletidir. Karahanlıların ilk dönemleri hakkında tarihte ilk bilgiye Cemal Karşî’nin 1300 yıllarında yazdığı Mülhakâtü’s-Sürâh adlı eserde ulaşıldığı kaydedilir. Onun da bu bilgileri 11. yüzyılda yazılmış olan *Tarîhu Kaşgar* adlı eserden aldığı kaydedilir. Bu eserin yazarı Ebü’l Fütûh el-Fazlî’dir. Eser bugüne kadar ulaşmamıştır. Bahsi geçen esere göre Karahanlı Devleti’nin ilk hükümdarı Bilge Kül Kadir Han’dır. Satuk Buğra Han’ın dedesidir. Bu bilgilerle birlikte onların neslinin Afrasiyab’a dayandığı ifade edilir. Karahanlı Devleti Müslümanlığı ilk kabul eden devlet olarak bilinir. Müslümanlığı ilk kabul eden hükümdarları ise yine Karşî’den alınan bilgiler ışığında Satuk Buğra Han’dır. Satuk Buğra Han’dan sonra (955-956 yılları) yerine gelen ikinci oğlu Baytaş Arslan Han döneminde tüm sahada Müslümanlığın yayıldığı kaydedilir. Devletin tebaasını Yağma, Çiğil ve diğer Türk boyları oluşturmuştur. Baytaş’ın oğullarından Ebülhasan Ali Arslan Han’ın ise 998 yılına kadar ülkeyi idare etmiş, 998-1016 yılları arasında ise onun oğlu Ahmed Togan’ın hüküm sürmüştür.

10. yüzyılın sonralarına doğru Karahanlılar tüm Maverâünnehir’e hâkim olmuşlardır. 999 yılından sonra ise devletin seyri değişmiştir. Buna göre Nasır İlig Han’ın kızı ile evli olan Gazneli Mahmud daha sonradan 1006’da Horasan’ı işgal etmiş ve Karahanlıları üst üste yenilgiye uğratmıştır. Bu devreden sonra Karahanlı Devleti içerisinde taht kavgalarının başladığı kaydedilir. Yine bu kavgaları ve anlaşmazlığı düzelter de Gazneli Mahmud olarak ifade edilmiştir. Aynı yıl ise Nasır İlig Han’ın yerine oğlu Mansur İlig Han’ın geçtiği, 1024-1025 yılları arasında hükümdarlıktan vazgeçmesi üzerine Yusuf Kadir Han’ın tahta geçtiği kaydedilir. 1030’da ise Gazneli Mahmud’un 1032’de ise Yusuf Kadir Han’ın ölmesiyle 1042’de Karahanlıların Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrıldığı bilinmektedir. Nihayetinde ise Karahıtaylıların baskısı sonucu Karahıtaylılara tabi olan Doğu ve Batı Karahanlıların 1212 yılında hanedanlığının son bulduğu kaydedilmiştir (Ercilasun, 2011, 285-292).

Karahanlılar tarihte bilinen ilk Müslüman devleti olması açısından çok önemlidir. Bu devirden itibaren Türk yazınında da Müslümanlığın etkileri görülmüştür. Karahanlı Devleti'nin dili Hakaniye Türkçesidir. Bu dil bazı Türkologlara göre Orta Türkçenin ilk dönemini ihtiva ederken, bazı Türkologlar tarafından ise Karahanlı Türkçesi Eski Türkçe sınıfına dâhil edilir. Karahanlı Türkçesi devrinden sonra Türkologlar tarafından Türkçenin Doğu-Batı olarak ayrıldığı kabul edilir. Karahanlı devrine kadar olan tarihi seyri ise Köktürkçe, Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlıca şeklinde bir sıralamayla göstermek mümkündür. Özellikle Uygurca ve Karahanlıca için dönemin aynı, coğrafya ve medeniyet çevrelerinin farklı olduğu vurgulanır (Ercilasun, 2011, 342-343).

Kâşgarlı Mahmud eserinde dillerin en açık ve en tatlısı olanı Hakaniye Türkçesi olarak kaydeder ve DLT'de derlediği Türk dilleri için “Uygurların şehirlerine varıncaya dek Ertiş, İla, Yamar, Etil ırmakları boyunca oturan halkın dili doğru Türkçedir. Bunların en açık ve en tatlısı ise Hakaniye ülkesinin dilidir” şeklinde Türk dillerinin sınırlarını çizer (Karahan, 2014, 15). Fakat Kâşgarlı Mahmud daha önce de ifade edildiği gibi eserinde Türk boylarının dillerini en iyi şekilde verdiğini ifade eder. Kimi sözcüklerin açıklamasında “Çiğiller böyle der” şeklindeki kayıtlarla sahada konuşulan çeşitli Türk dilleri hakkında malumat verir.

11. yüzyılda birçok boyun birleşmesine dayanan Karahanlılar *Karluk, Yağma, Tuhsı, Çiğil* gibi boyların çoğunlukta olduğu bir devlettir. Fakat çoğunlukta olan bu boyların yanı sıra Karahanlı sahasında, *Uygurlar, Çömüller, Barsganlılar, Çaruklar, Oğraklar, Çiğiller, Ezkişler, Türkmenler ve Oğuzlar* başta olmak üzere, Kâşgar'da *Karluk, Yağma* yanı sıra *Kençekler, Karluk, Yağma*, ayrıca Tokuz Oğuzlar, Sayram ve Balasagun bölgesi içinde *Argular, Maverâünnehir ve Seyhun* boylarında, Balasagun, Talas ve diğer birçok şehirde *Soğdlar, Tibetliler, Hotanlılar vd.* yaşadığı kaydedilir (Karahan, 2014, 15)

Kâşgarlı birçok yerde de geçtiği gibi Türk dillerinin hepsine çok iyi hâkim olduğunu kaydetmiştir. Ancak Kâşgarlı'nın, DLT'de her lehçeye eşit derecede yer vermediği de görülür. Kâşgarlı Mahmud'un şüphesiz Karahanlı Türkçesinin dayandığı ölçünlü dilin yanı sıra *Çiğil, Yağma, Tuhsı, Argu, Kençek* gibi toplulukların dilleri hakkındaki verdiği malumatlar daha fazladır. Ayrıca *Oğuz* ve *Kıpçak* dilleri için verdiği malumat da oldukça dikkate değerdir. Fakat Karahanlı sahasına bu boylardan görece uzak olan *Kırgız, Başkurt, Suvar, Tatar, Yabaku,*

Başkırt, Kay gibi Türk topluluklarının dilleri hakkında koyulan kayıtlara ise ihtiyatla yaklaşıldığı kaydedilir (Karahan, 2013, 13).

Kâşgarlı Mahmud kayıtlarında bu boylardan başka İdil boyu Türk lehçelerinden detaylıca bahseder. Kâşgarlı Mahmud eserinde *ätıl* (İdil Volga) nehrinin Kıpçak illerinden Bulgar denizine aktığını ve kollarının Rus topraklarına kadar uzandığını kaydeder (Karahan, 2012, 21-22). Kâşgarlı'nın bu tanımından İdil Nehri'nin de içinde bulunduğu bölgenin "Kıpçak illeri" olarak bilindiğini ve Kâşgarlı'nın da başka kaynaklarda "Kıpçak bozkırı" olarak tanımladığını doğrular. Kıpçaklar 9 ve 10. yüzyıllarda güneylerindeki Oğuz otlaklarına girmeye başlamışlar ve Karadenizin kuzeyindeki bozkırlara hükmetmişlerdir. Kıpçakların bir kısmı Sır Derya bozkırında kalmış, bir kısmı ise Sibiry'a'da kalarak Hun göçüyle batıya gitmiştir (Karahan, 2012, 24).

Fakat Sonuç olarak Karahanlı devletinin yönetimi Karluk boyuna dayanır. Karahanlı devletinin kökenine dair varsayımlarda Karluk, Yağma ve Çiğillerden bahsedilir. Bunlardan başka Uygur, Türkmen *T'uchüe (Tukeyu)*, *T'uchüe A-shi-na (Tukeyu Köktürk)* toplulukları ile ilgili de bazı görüşler vardır. Fakat bu görüşler için yeterli delil olmadığı kaydedilir.

Kâşgarlı'nın Türkçe (lügât-i Türkiya) olarak zikrettiği dil ise aslında dönemin ölçünlü dilini ifade eder. 11. asırda Karahanlılar içinde en önemli Türk boyunun Çiğiller olduğu kaydedilir. Sonuç itibarıyla Çiğil varsayımı, Çiğil lehçesi ile Karahanlı Türkçesi karşılaştırıldığında paralel özellikler gösterir. Karahanlı yazı dilinde öne çıkan lehçeler Uygur, Karluk, Çiğil lehçeleri olarak sıralanır (Karahan, 2014, 24-26). Yani Karahanlı Türkçesi bu üç lehçenin özellikleriyle uyuşur.

İslami devrin ilk yazı dili olan Karahanlılar döneminden elimize sınırlı da olsa son derece önemli eserler ulaşmıştır. Bunlar; Kutadgu Bilig (1069-1070), Dîvânu Lugâti't-Türk(1074), ilk Kur'an Tercümeleri, Atabetü'l-Hakayık, Hukuk belgeleri, Ahmet Yesevî ve onun izleyicilerinin şiirleridir.

Kutadgu Bilig, İslamî Türk edebiyatının bilinen ilk büyük eseri olarak kayıtlara geçmiştir. Kutadgu Bilig 6645 beyitten oluşan manzum bir siyasetnamedir. Yazarı Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig'deki Ay Toldı ile özdeşleştirilir. Buna göre Yusuf Has Hâcib kendini yetiştirmiş takva sahibi biridir ve onun da seçkin, zengin

bir aileden geldiği tahmin edilir. Kutadgu Bilig'in bugüne kadar ulaşmış toplamda üç nüshası olup bunlar; Herat, Mısır ve Fergana nüshalarıdır.

Atabetü'l-Hakayık ise Edib Ahmed Yüknekî tarafından yazılmış bir öğüt kitabı olarak geçer. Tahminen 12. yüzyıla aittir. Atabetü'l-Hakayık'ın dil özellikleri onun DLT'den sonra yazıldığını gösterir. Eser 40 beyit ve 101 dörtlükten oluşur. Aruz ölçüsü ile yazılmıştır. Atabetü'l-Hakayık'ın günümüze ulaşan dört nüshası vardır. Bunlar; İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan Semerkant nüshası, Ayasofya nüshası, Fatih veya II. Bayezid zamanında istinsah edildiği düşünülen Topkapı Müzesi nüshası, Ankara Seyid Ali nüshalarıdır. Bunlardan Semerkant nüshası Uygur harfleriyle yazılmıştır. Ayasofya nüshasının üst satırları Uygur alt satırları Arap harflidir. Diğer nüshalar ise Arap harflidir.

Kur'an Tercümeleleri ilk defa Karahanlılar döneminde yapılmıştır. Yapılan tercümeleler "satır altı" tercümeleleridir. Buna göre Arapça asıl metin daha büyük harflerle yazılır, tercüme ise bir alt satırda asıl metinden daha küçük Arap harfleriyle tercüme yapılır. Karahanlı zamanında yapılan Kur'an tercümeleleri; İstanbul Türk İslam Eserleri Müzesinde bulunan nüsha (TİEM nüshası), İngiltere'de bulunan Manchester-John Rylands nüshası, eksik bir nüsha olduğu belirtilen Özbekistan İlimler Akademisi nüshası ve Fergana'da Zeki Velidi Togan tarafından bulunan Petersburg'daki anonim nüsha olmak üzere toplamda dört nüshadır.

Dîvân-ı Hikmet Hoca Ahmet Yesevi'nin şiirlerinin toplandığı yazmalardan oluşur. Dîvân-ı Hikmet yazmalarının 16. yüzyıldan sonra istinsah edildikleri kaydedilmiştir. Bu yüzden Karahanlıca dil özelliklerinden ziyade Çağatayca özellikler gösterdiği kaydedilir.

Bunun dışında kalan 10. yüzyıla ait mahkeme belgeleri ise Şinasi Tekin tarafından yayınlanmıştır (Ercilasun, 2011, 293-336).

2.2. Dîvânu Lugâti't-Türk

Tez çalışmamızda incelediğimiz dil malzemesinin temel kaynağı olan Dîvânu Lugâti't-Türk, Türkçenin bilinen ilk sözlüğü olması bakımından Türk sözlükçülüğü için büyük önem arz etmektedir. Yazarı Kâşgarlı Mahmud'un eserini 1072 yılında bitirdiği bilinmektedir. Eser Abbasi halifesi Muhammedü'l Muktedî bi Emrillâh'ın oğlu Ebü'l-Kasım Abdullah'a sunulmuştur (Ercilasun, 2011, 314).

Kâşgarlı Mahmud'un hanedana mensup bir şehzade olduğu çoğu yerde ifade edilir. Kâşgarlı Mahmud eserinde dönemin ölçünlü dilini ortaya koymakla kalmamış dönemin ağızlarının özelliklerini de yansıtmıştır. Kâşgarlı Mahmud kendi ifadesiyle ayrıca "Ben onların en uz dillisi, en açık anlatanı, akılca en incesi, soyca en köklüsü, en iyi kargı kullananı olduğum hâlde onların şarlarını, çöllerini baştan başa dolaştım. Türk, Türkmen, Oğuz, Çiğil, Yağma, Kırgız boylarının dillerini, kafiyelerini belliyerek faydalandım; öyle ki bende onlardan her boyun dili, en iyi yolda yerleşmiştir. Ben onları en iyi surette sıralamış en iyi bir düzenle düzenlemiştir" (Atalay I, 4) şeklinde dönemin ağızlarını dahi ne denli iyi bildiğini eserinin mukaddimesinde belirtmiştir.

Dîvânu Lugâti't-Türk'ün tek yazmasının Ali Emirî tarafından İstanbul'da Beyazıt Camii yanındaki bir sahafta 1917 yılında bulunduğu kaydedilir. Bugünse eser, İstanbul Fatih'te Millet Kütüphanesi'ndedir (Ercilasun, 2011, 314). Sözlük Türkçeden Arapçaya bir sözlüktür.

Dîvânu Lugâti't-Türk'ün Türk sözlükçülüğü için önemine değinen Halûk Şükrü Akalın (2017, 14) *Geçmişten Günümüze Türk Sözlükçülüğü* adlı eserinde ise Kâşgarlı Mahmud'un sözlüğünü birçok güçlüğe göğüs gererek hazırladığını belirttiği *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te, sözleri arayanların bulsun diye belirli bir düzene göre sıraladığını, deyim ve şiir gibi edebi ürünlerle Türkçenin anlatım derinliğini ortaya çıkardığını ifade ettiğini kaydeder. Devamında ise Kâşgarlı'nın yaptığı bu yöntemin günümüz sözlükçülüğünde de uygulanan bir yöntem olduğunu, onun açtığı bu yolun ise ona Türk sözlükçülüğünün atası unvanını kazandırdığını ifade eder. Eserin bölümleri toplamda sekiz olup bunlar şöyle sınıflandırılmıştır; *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün birinci bölümü ünlüyle başlayan sözlerin ele alındığı *Kitâbü'l Hemze* bölümü, ikinci bölüm *Kitâbü's-Sâlim* bölümü ise /v/, /y/ ünsüzlerini bulundurmayan, ünsüzleri ses değişimine uğramamış ad türünden sözlerin sözlüğü, üçüncü bölümü *Kitâbü'l-Muzaaf*, yani içinde aynı ünsüzden ikişer adet bulunduran sözlerin sözlüğü, dördüncü bölümü *Kitâbü Zevati'-Selase*'dir. Arap alfabesindeki elif(ل), vav(و), ya(ي) harflerinden birini ortasında bulunduran sözlerin tanımlandığı, örneklerinin verildiği bölüm, altıncı bölüm *Kitâbü Zevati'l Erbaa* "dörtlüler kitabı olmakla birlikte son harfi elif(ل), vav(و), ya(ي) sözlerin tanımları ve örneklerini, yedinci bölümü ise *Kitâbü'l Gunne* içerisinde /ŋ/ (genizsi n) sesi veya /nç/ ses grubunu bulunduran sözlerden oluşur, kitabın son bölümü ise *Kitâbü'l Cem Beyne's-Sakineyn* yani iki

tane sakinin yan yana geldiği sözcüklerle ilgili olduğu bölüm olarak açıklanmıştır (Akalin, 2017, 16-18).

Dîvânu Lugâti't-Türk 8000 civarında Türkçe sözcüğü ve Arapça karşılıklarını ihtiva eder. Bununla birlikte Dîvânu Lugâti't-Türk 11. yüzyılda Türk boylarından onların yaşadıkları köy, kasaba ve şehirlerden de haber veren coğrafya eseri olarak da değerlendirilir. Boyların dil özelliklerine yer vermesi onu diyalektolojik bir çalışma olduğunu da gösterir. Bunların yanı sıra kişi adlarına yer vermesi onomastik bir çalışmadır. Dîvânu Lugâti't-Türk bunlarla birlikte 300'den fazla atasözünü ihtiva eder. Ayrıca sağlık, giyim-kuşam, meslekler, yiyecek-içecek, tarım, çeşitli savaş aletleri, süslenme, oyun gibi kültürel öğeler, çalgı aletleri gibi konular hakkında bilgi edinmemizi sağlayan halk bilimi eseri olarak da değerlendirilir. Sözcüklere örnek mahiyetinde dörtlük ve şiirlere yer vermesi bakımından da antolojik bir eserdir (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 18).

2.3. Kazaklar

Kazak adının aslında “hür, serbest, bekâr” anlamlarına geldiği kaydedilir. Z.V. Togan'ın ise bu konu için “Kazak” adının başta sultan unvanı olduğunu daha sonra bunun, bir topluluğun bir amaç neticesinde topluluktan uzaklaşarak dağ ve sahralara çekilen ve fırsattan istifade ederek hükümet işlerini ele alana kadar idarenin himayesinden dışarda kalmayı tercih edenlere bir sıfat olarak verildiğini ifade eder. Ayrıca hükümdar adayları için Türklerde “kazak çıkmak” tabiri gerçekten de idareden ayrılarak kendi idaresini sağlamak isteyenler için uzun yıllar yaşayan bir deyim olduğu ve yabancı kültürleri de etkilediği kaydedilir. Ayrıca Kazak Hanlığı'nın Altın Ordu'dan ayrılarak bir idare kurması da bu tabirle örtüşmektedir.

1459 yılına kadar Özbek Hanı Ebulhayr'a isyan edip kuzeye yerleşen Kazaklar Urus Han'ın torunları Kerey ve Canibek'in idaresindeki göçebelereydi. Bu göçebeler Özbek ulusundan ayrılarak Yedisu bölgesinde dolaşmışlar “Özbek-Kazak” olarak adlandırılmışlardır. Bunların yanı sıra bu topluluklara “Yedisu Kazakları, Nogay Kazakları, Deşt Kazakları, Kafkaslarda Çutur Kazakları” gibi adlandırmalar da yapılmıştır.

Yani Kerey ve Canibek Kazaklarının aslında Özbek kökenli oldukları, Özbek yönetiminden kaçtıkları için de “Özbek Kazak” olarak adlandırıldıkları ifade edilir.

Kazak halkı, Kazakistan topraklarında yerleşmiş olan eski kabilelerin birleşmeleri sonucunda meydana gelen halktır. Kazakları oluşturan bu toplulukları şu şekilde saymak mümkündür: Üysünler, Kanglılar, Kıpçaklar, Dulatlar, Argınlar vd.. 1219-1221 yıllarında Kazak toprakları Moğol saldırılarına maruz kalmıştır. Bu dönemde bu topraklara Moğolların da yerleşmesi Kazakların bir toplum olarak ortaya çıkmasını yavaşlatmıştır. Fakat zamanla buraya yerleşen Moğollar da yerel halkın içinde eridiler. 15. yüzyıl başlarında ise Nogay ve Özbek adında iki hanlık kurulmuştur. Özbek Hanlığına Kazak bölgesindeki aşiretler de tabi olmuştur. Bu halk ise Özbek-Kazak olarak adlandırılmıştır. Fakat bu Hanlık daima iktidar mücadelesi içinde olmuştur. Bu anlaşmazlıkların ise Ebulhayr döneminde arttığı kaydedilir. İşte bu dönemde bazı halkların Ebulhayr'ın halkını korumaması nedeniyle ona isyan edip kuzeye gitmişlerdir. Bugün “Kazak” olarak adlandırılan halkın Ebulhayr'ın yönetiminde kalmayı reddeden grup olduğu kaydedilir. Bu topluluğa öncülük eden ise Barak Han'ın oğulları Kerey ve Canibek olarak kaydedilir (Doğan, 2019, 19-22).

Kısaca Kazak Hanlığı'nın tarihi 15. yüzyıldan itibaren başlar. Daha öncesinde Kazaklar Özbek halkının parçası olarak var olmuş bir halktır. Kazak halklarının atası olarak kabul edilen Urus Han ise aslında bir Özbek hükümdarı olarak kaydedilir. Özbek ulusu bugünkü Kazakistan'ın büyük kısmını içine alan bir bölgeye hâkimdi ve burada yaşayan göçebe halklar da “Özbek” olarak adlandırılıyordu.

Tüm bunların yanı sıra 15. yüzyıla kadar Kazak ve Kırgızların bir kabul edildiğini de ifade etmek gerekir. Sovyetler bünyesinde de Kazak yönetimi Kırgız Muhtar Cumhuriyeti olarak adlandırılmış, dilleri ise Kirgizski Yazık “Kırgız Dili” olarak adlandırılmıştır. Bugün bu iki topluluk birbirlerinin bir kökten geldiğini kabul ederler. Dil ve kültürleri de birbirine oldukça yakındır. Ancak bugün devletleri ve milletleri ayrı olan iki ayrı unsur olarak kabul edilirler (Doğan, Koç, 2013, 1-2).

Kazaklar yukarıda da bahsettiğimiz gibi bugün Kazakistan Respublikası'nda (Kazakistan Cumhuriyeti) yaşamaktadırlar. Tarihçiler Kazakların bu sahada M.Ö. I. asrın sonlarında itibaren yaşadıklarını kaydederler. Kazakların Altın Ordu Hanlığı'ndan 15. yüzyılda ayrıldıkları ve bu devreden itibaren Kazak Hanlık devrinin başladığı kaydedilir. Bu hanlık Altın Ordu'nun bir kolu olan Ak Orda'nın devamı olarak kabul görür. Bu tarihi seyri şöyle özetlemek yerinde olacaktır; Ak Orda'nın asıl kurucusu Cengiz Han'ın torunlarından olan Orda Ecen olarak kaydedilir. 1227'de Cuci'nin ölümünden sonra Batu Han, Altın Orda'yı doğu ve batı olarak

ikiye bölmüş ve doğu kısmını abisi Orda Ecen'e vermiş, daha sonra bu doğu kısım Ak Orda adını almıştır. Ak Orda Devleti ise 1395 yılında Emir Timur'un idaresi altına girmiştir. 1428-1466 yıllarında ise Emir Timur'dan sonra yerine Ebülhayr yerine gelmiş, 1466 yılında ise Kazaklar Ebülhayır'a isyan ederek onun himayesinden ayrılmışlardır. Kazak Hanlığının bu devreden itibaren kurulduğu tarihçiler tarafından kabul edilir.

Kazak Hanlığı'nın en parlak dönemini Kasım Han zaman zamanında yani 1511-1523 yılları arasında yaşadığı ve sınırlarının Hazar Denizi'nin doğusuyla Aral Gölü'nün kuzeyinde kalan topraklardan İrtiş Irmağı'nın yukarı kesimlerine ve Altay Dağları'nın batısına kadar uzandığı kaydedilir. Bunun ise yine Kasım Han'ın çıkardığı "Beş Tüzük" düzenlemeleri sayesinde olduğu ve Kasım Han'ın bu sayede Türk boyları arasındaki birliği sağladığı kaydedilir. Kasım Han devrinden sonra Tevkel Han dönemi de hanlığın parlak dönemlerindendir. Tevkel Han tüm Kazak uruklarını birleştirmeyi başarmıştır. Ancak 1698-1729 yılları arasında Kazak ve Kalmuklar arasında geçen bu mücadeleden sonra Kazak Hanlığı toprak kaybetmeye başlar. Bu devreden sonra Kazaklar 18.yüzyıldan itibaren cüzlere ayrılır. Cüzlere ayrılmak çoğu zaman bölünmek olarak değerlendirilse de aslında aksine bu üç cüz temelinde tüm boyların bir arada tutulması amaçlanmıştır.

Bu cüzlerden Ulu Cüz Taşkent bölgesini (Evliya-ata, Almatı, Çimkent, Talas, Yedisu) içine almakta olup on bir boydan oluşmaktadır. Bu on bir oyu ise; *Üysün, Qanglı, Dulat, Alban, Suwan, Sirgeli, Istı, Oşaqtı, Şapıraştı, Jalayır, Şanışkılı* şeklinde sıralamak mümkündür (Erdoğan, 2019, 599).

Orta Cüzü oluşturan boylar ise Orta, Kuzey ve Doğu Kazakistan ve Sırderya'nın ortalarına yerleşmişlerdir. Orta cüz toplamda altı kabileden oluşur. *Argın, Nayman, Uaq, Kerey, Qongrat* ise bu orta cüzün altı boyudur. Bunların içinde en güçlü kabul edilen Argın kabilesi ise on altı boydan meydana gelmektedir. Bunlar; *Qarakesek Argın, Sarçetem Çağçaq Argın, Qaravul Kesek Argın, Atagan Argın, Tobıqtı Argın, Basentiyin Argın, Qanjıgalı Qaraul Argın, Candjar Argın, Türt Uvol Argın, Altay Argın, Tebeç Argın, Borçi Argın, Qarpaq Argın, Agin Qalqaman Argın, Qozugan Argın, Qoqşal Argın* boylarıdır (Doğan, 2006, 148).

Küçük Cüz ise üç büyük boydan meydana gelir. Küçük cüzü (Jeti Ru) oluşturan bu boylar ise *Küçük cüz* (Jeti Ru), *Alımulı* ve *Bayulı* olarak sıralanır. Küçük

Cüz Batı Kazakistan bölgesi sınırları içindedir. Küçük Cüz topluluğunun kışı Sırıderya ve Ural Nehrinin aşağı kesimlerinin yanı sıra Irgız Nehri ve Turgay Dağları arasındaki bölgede geçirir. Yazları ise Ural Nehrinin su kanalları boyunca Tobıl'ın Irmak kolları ve Mogulistan bölgelerinde geçirdikleri kaydedilir (Erdoğan, 2019, 600).

18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başlarına kadar Küçük Cüz tarafından bazı ayaklanmalar başlamıştır. 20. yüzyılda dünyada olduğu gibi Kazakistan'da da milliyetçilik yayılmıştır. 1910 yılında çıkarılan *Ayqap* ve 1913 yılında çıkarılan *Qazaq* gazeteleri milliyetçi çizgide gazetelerdi ve Kazaklar bu dönemde Çarlık Rusya'sına karşı ayaklanmalar başlatmıştır.

1917 Ekim devriminden sonra ise Kazakistan bölgesi "Bozkır Genel Valiliği" olarak dâhil edildi ve sonra 16 Ağustos 1920 tarihinde *Kırgız Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti* adıyla yarı bağımsız bir statü aldı. Yukarıda da zikredildiği gibi uzun zaman Kazak ve Kırgızlar bir halk olarak değerlendirilmiş, hatta Kazakların dili bile Kırgız dili olarak değerlendirilmiştir. Ancak 1925 yılında devlet *Kazak Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti* olarak adlandırıldı. 1930 yılından itibaren kolhozlaştırılmaya mecbur bırakılan Kazakların bu dönemde ciddi nüfus kıyımına uğradığı da bilinmektedir.

Aralık 1986'da meydana gelen Jeltoqsan olayları Kazakların tekrardan bağımsızlığını kazanmasının ilk tetikleyicisi olmuştur. Bu olaylarda da Kazaklar birçok insanını kaybetmiştir. Bu olayların ardından Sovyetler Birliği zaten çöküş sürecine girdikten sonra 25 Ekim 1990 tarihinde Kazakistan egemenliğini ilan etmiş ve 16 Kasım 1991'de ise bağımsızlığını duyurmuştur.

Kazakları oluşturan üç cüzden ve onları meydana getiren boyların dışında yaşadıkları bölgeler tarihte Oğuzların yaşadığı topraklar arasında yer almıştır. Oğuzların içindeki pek çok boy ise bugünkü Kazak Türklerinin oluşmasında büyük rol oynamıştır. Bu boylar kaynaklarda *Sekiz Arıs*, *Sekiz Oğuz* olarak geçmektedir. Bugün Kazakistan'daki üç cüzün içerisinde Oğuz boylarından gelen *Celayir*, *Nayman*, *Qanglı*, *Qarluq* gibi boyların yer aldığı ifade edilir (Omarbekova, Nogaybayeva, Koşımova, 2017, 79).

Yukarıda da bahsedildiği gibi Oğuzlar Kazak boylarının oluşumuna etki etmiştir. Yine yukarda zikredilen Sekiz Oğuzların Moğolca karşılığı Naymandır ve

bu boyun ataları olarak Sekiz Oğuzlar kabul edilir (Omarbekova, Nogaybayeva, Koşimova, 2017, 81).

Sonuç olarak Aral Gölü etrafında yaşayan Oğuzların bir kısmı Kıpçakların baskısıyla çeşitli coğrafyalara göç etmek zorunda kalmıştır. Oğuzların bazıları Horasan Selçukluları, bazıları ise Deşt-i Kıpçak bölgesindeki boylarla birleşerek günümüz Kazaklarının oluşumunda büyük pay sahibi olmuştur. 8-9. yüzyıllarda Oğuz devleti içine giren boylar ve günümüz Kazakistan'ında üç cüzleri oluşturan boylar etnik ve coğrafi olarak iç içe yaşamışlardır. Oğuzlar Sır Derya Vadisi, Aral Gölü ve Hazar Denizi kuzey kısımlarında Kazak Türklerinin etnik tarihinde büyük rol oynayan Kazak Türklerinin Üç Cüzüne giren Celayir, Nayman, Jetiru (Yediru), Bayulı boylarının çoğunun Türk etniğine dâhil olduğu anlaşılmaktadır.

Bugün Kazakistan Cumhuriyeti Orta Asya'da doğuda Çin'e, güneyde Kırgızistan ve Özbekistan'a, batıda Hazar Denizi'ne Kuzeyde ise Rusya ile komşu olan bir ülkedir (Doğan, Koç, 2013, 3-6). Nüfusu güncellenen rakamlarla 18 milyonu aşmıştır. Bugün Kazakistan'ın başkenti Astana'dır.

2.4. Kazakçanın Bugünkü Durumu

Bugünkü modern Kazakça çağdaş Kıpçak Türkçesi grubuna dâhil edilir. Bir diğer deyişle bu grup, coğrafyası göz önüne alınarak Kuzey-Batı Türk lehçeleri grubu olarak da adlandırılır. Bu grup, yani Kıpçak grubu bugün Türk dilleri içerisinde en çok üyeyi barındıran gruptur. Samoyloviç'in tasnifine göre Kazakçanın da içine dâhil edildiği bu grup, hem Kıpçak grubu, hem Kuzey-batı grubu hem de taw grubu olarak da değerlendirilir. Ligeti ise bu grubu Kıpçak olarak isimlendirmiş Kazakçayı ise Kazak-Kırgız lehçesi olarak değerlendirmiştir. M. Räsänen ise bu grubu yine Kuzeybatı grubu olarak değerlendirir. (Koç, Doğan, 2013, 6-8).

Talat Tekin ise Kırgızca hariç Kazakçanın da içinde bulunduğu Kıpçak lehçelerini Kıpçak grubu veya ayak/tawlı grubu olarak değerlendirmiştir. Bu grubun içine Tatarca, Başkurtça, Kazakça, Karakalpakça, Nogayca, Kumukça, Karaçay-Balkarca, Kırım Tatarcası, Karayimce dillerini dâhil eder (Tekin, Ölmez, 2003, 98).

Kazakçanın ilk defa yazı dili olması 19. yüzyıl Çarlık Rusya'sı zamanına dayanır. Bundan öncesinde Kıpçak kolunun bir ağzı olarak değerlendirilir. Yazı dili olma süreci İlminskiyy'nin önerdiği Kiril alfabesiyle başlamıştır. Bu yıllardan sonra

da Arap harfleriyle de yazılmaya devam ettiği kaydedilir. Kazak dilinin tam bir yazı dili olma sürecini Ahmet Baytursınulı'nın Kazakça için hazırladığı Arap alfabesi kökenli alfabe olduğu ifade edilir.

Kısacası İlminskiy'nin dil politikasına kadar Kazakçanın kendine ait bir yazı dili yoktur. Türkistan sahasında bulunan Türk dilleri yazın olarak Çağatayca'ya tabi olmuş geriye kalan Türk dilleri konuşma dili olarak kalmıştır.

İlminskiy 1850'lerde her Türk boyunun ayrı bir yazı dili olması gerektiği fikrini ortaya atmıştır. Daha sonra yine İlminskiy ve W.W. Radloff'un ortak çalışmaları neticesinde 20 ayrı Türk dili ve her biri için ayrı alfabe sistem oluşturuldu. Kazakça da bu devirden itibaren yazı dili olarak var olmaya başladı (Doğan, Koç, 2013, 10). Kısacası 19. yüzyılın sonlarına doğru yazı dili olan Kazakça 1929 yılına kadar Arap alfabesi ile yazılmış daha sonra 1929-140 yıllarını kapsayan süreçte Latin alfabesine geçmiş, 1940'tan sonra yerini Kiril kökenli Kazak alfabesine bırakmıştır. Bugün ise Kazakistan'da tekrardan Latin esaslı bir alfabe kullanılmaya başlanmıştır.

Bugün Kazakistan'da Kazakçanın konuşurluğu artmaktadır. Özellikle Sovyet döneminde neredeyse hiçbir ehemmiyeti olmayan Kazakçanın bugün daha iyi bir yerde olduğunu söylemek mümkündür. Fakat yine de bugünkü dil kullanımını daha sağlam bir temelde anlamak için Sovyet Rusya'sındaki Kazakistan'ı da ele almak gerekmektedir. Bu konuda yapılmış *Kazakistan'da Ulus-Devlet İnşası Sürecinde Dil Politikası* adlı yüksek lisans çalışmada özellikle Sovyetlerin dağılıp Kazakistan'ın bağımsız bir devlet olması sürecinde milli bir dilin ortaya çıkarılmasındaki zorluklardan bahsedilmiştir. Çünkü bu devreye kadar Kazakistan daima ikinci dil konumunda kalmış, resmî ve sosyal hayatta Rusça her alanda üstün dil konumunda olmuştur. Özellikle Sovyetlerin dağılmasıyla Kazakistan'daki Rus nüfusunda da değişim olmuştur. Bu dönemde Kazakçanın dominant dil olmasına çalışılmış ve Kazak dilinin ön plana çıkmasına önem verilmiştir (Kassymbay, 2016, 72).

Kazakistan'da Çarlık döneminden beri Rusya hâkim konumdaydı. Bağımsızlıktan sonra bir ulus-devlet inşasında ortak bir üst dil olarak Kazakçayı hâkim kılmak çok zordu. Çünkü Rusçanın ağırlığı her alanda hissedilmekteydi. Özellikle bilim, siyaset gibi alanlarda Kazakça neredeyse hiç yoktu. Kazaklar Çarlık idaresine girene kadar yazı dili olarak Arap alfabesiyle kullandığı dilin Çağatayca ve

Tatarca olduğu belirtilir. Yine yukarda bahsettiğimiz gibi İlminskiy'nin Kazak halkını Ruslaştırma aracı alfabe yoluyla dil olmuştur. Bunu yapmaktaki amaç ise Türkistan halklarını ayırırken, bu Türkistan halklarını Rusya'ya yakınlaştırmaktır. Kazakları Ruslaştırabilmenin temel yolu eğitimdi ve bu sayede Kazak gençlerini Rus zihniyeti içerisinde yetiştirmekti. Sovyet Rusya'sında da durum bundan farklı değildi. Hatta birkaç kez çıkan ayaklanmalar bile buna engel olabilmiş değildi. Üstelik Sovyet zamanında Rusça çoktan hâkim dil konumuna gelmişti. Bu dönemde dillerinden kopan Kazaklar aynı zamanda kültürlerinden uzaklaşmışlardır. 1950'li yıllardan 1987 yılına kadar Kazakistan'da Kazakçanın kullanımı git gide azalmıştır. Kazakça eğitim veren çoğu okulun kapatılmasının da bunda payı vardır. İyi Kazakça öğrenmek ve konuşmak isteyenler bu dönemlerde “milliyetçilik” ile itham edilmiştir. Hatta bu dönemlerde yapılan anketlerde halkın çoğunluğu ana dillerini Rusça olarak ifade etmiştir (Kassymbay, 2016, 72-75).

Böyle bir zeminde bağımsızlığını elde eden bugünkü Kazakistan'da iki dillilik olduğunu belirtmek gerekir. Bağımsızlıktan sonra Kazakça resmi dil olmuş, milli bilincin canlandırılması için çalışmalar yürütülürken dengeli bir politikadan da vazgeçilmemiştir. Kazakistan'ın başkenti Astana'da daha doğrusu Kazakistan'ın kuzey bölümlerinde, Rusların da daha yoğun yaşadıkları yerlerde Rusçanın daha baskın olduğunu söylemek mümkündür. Parlamentoda ve işlerde daha çok Rusça konuşulur. Ülkenin güney ve batı kesimlerinde ise Kazakçanın yoğun olarak sosyal hayatta kullanıldığı görülür. Özellikle güney kısımda yaşayan Ruslar da Kazakça konuşurlar (Kassymbay, 2016, 80-90). Sonuç itibarıyla Rusça hala güçlü konumda olmakla birlikte Kazakçanın da kullanım oranının artırılmasına çalışılmaktadır.

Kazakçanın ağızları konusu ise 1937-1950 arası Kazak ağızları araştırmalarının temeli olarak kabul edilir. 1953 yılından 1970'lere kadar yapılan ağız derlemeleri ise Kazak diyalektolojisini çalışan uzmanların tasniflerine yol gösterici nitelikte olmuştur (Atmaca, 2016, 598-599).

Bugün Kazak ağızları dört ana gruptan oluşmaktadır. Alt gruplarıyla birlikte bu dört grup ise toplamda altı grup altında toplanır. Bugün Kazak dili uzmanlarının çoğunun da kabul ettiği bu altı grup şunlardır;

- 1) Jedisu alt grubu (Almatı vilayeti)
- 2) Çu alt grubu (Jambıl vilayeti)

- 3) Şımkent alt grubu (Çimkent vilayeti)
- 4) Kızılorda lt grubu (Kızılorda vilayetinin doğusundan Türkistan'a kadar)
- 5) Taşkent alt gurubu (Özbekistan'ın Taşkent ve Buhara vilayeti)
- 6) Tacik alt grubu (Tacikistan'da yaşayan Kazak Türkleri Ağızları)
(Sarıbayev 2000, 89-90) (Demirci, Kuanyshbaeva, 2016, 320).

Kazakçanın bugünkü yazı dili ise kuzeydoğu (Kökşetav, Akmola, Pavlodar, Doğu Kazakistan, Semey) ağzına dayandırılır. Bu grubun herhangi bir özelliğın olmadığı kaydedilerek standart Kazak yazı ve edebi dilinin temelini oluşturduğu savunulur (Demirci, Quanyshbaeva, 2016).

3. DÎVÂNU LUGÂTİ’T-TÜRK’TE GİYİM KUŞAM KÜLTÜRÜ VE KAZAKÇADAKİ YANSIMALARI ÜZERİNE

3.1. 11. Yüzyılda Dîvanu Lugâti’t-Türk’e Göre Giyim Kuşam Kültürü

Giyim kuşam insan hayatında, toplumların kültürlerinde ve anlaşılmasında çok önemli rol oynar. Giyim kuşam, saç, makyaj toplumların kültürleri, inanışları sosyal hayatları ile ilgili çok önemli bilgiler verir. İnsanlar çoğu zaman giyimi bedenlerini örten bir araç olarak görürken özellikle geçmiş toplumlarda bedeni kapatmanın yanı sıra toplumların giyimleriyle bazı mesajlar verdiğini söylemek mümkündür. Günümüz toplumlarında genellikle küreselleşmenin etkisiyle toplumların daha benzer ve tek tipte giyindiğini söyleyebiliriz. Ancak geçmiş toplumlar yaşam stillerini, inançlarını, coğrafyalarını ve yaşayışlarını giyim kuşama aktarmışlardır.

Türklerde ise DLT’nin söz varlığı temelinde giyim kuşamla ilgili söz varlığının ne derece çeşitli ve zengin bir malzemeyi içerdiğini görmek mümkündür. DLT’de giyim kuşamla alakalı sözcükler incelendiğinde Türklerin bu alanda en çok kürkleri, hayvan derilerini, keçeyi kullandığını söylemek mümkündür. DLT’nin kavramlar yelpazesi oldukça geniştir. Giyim kuşam çerçevesinde bakıldığında süs eşyaları, makyaj malzemeleri, başlıklar, çizme ve ayakkabı çeşitleri, nakışlama biçimleri, kürkleri, ipekli ve yünlü kumaşlar her biri için birden fazla kavram ve çeşitlilik mevcuttur (Tek, 2016, 260). Bunların hepsi bize coğrafya ve coğrafyanın getirdiği yaşayışla alakalı olarak önemli ipuçları vermektedir. Öte yandan DLT’de önemli bir yer tutan ipek kumaş adlarının ise çoğunlukla Çince kökenli olması da hem coğrafya, hem de ticaret ve ilişkiler hakkında ipucu verir. Türklerin farklı türlerdeki ipekleri genellikle Çin’den aldığını görmek bu söz varlığına bakmakla mümkündür.

Kafesoğlu (1997, 319), Türklerin giyim kuşam anlayışını “bozkır Türk giyim eşyasının başlıca malzemesi koyun, kuzu, sığır, tilki ve az miktarda olsa ayı derisi yanı sıra koyuni keçi ve deve yünü” olarak ifade eder. Gerçekten DLT’de incelenen

giyim kuşam malzemelerinde bu tarz hayvan kürk ve derilerinin önemli bir söz varlığını oluşturduğu görülür. Devamında ise Türklerin soğuk ve sıcak havalarda ayrı ayrı giyilen pelerinler kullandıklarını, çeşitli çizmeler ve börkler giydiklerini kaydeder. İleri gelen insanların başlıklarından tanındıklarını, saçlarının uzun olup sakallarını ise kestiklerini Hunlar, Köktürkler ve Uygurlardan kalan vesikalıklardan anlaşıldığını ifade eder. Yine DLT’de bununla ilgili olarak, örneğin pelerinler için birçok paralellik bulmak mümkündür. *könçek* sözcüğü “Oğuzlarda yaka” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014) şeklinde tanımlanır. Ancak Kıpçak eserlerinden İM’de *könçek* “pelerin gibi omuza alınan bir elbise” (Toparlı, 1992, 557), aynı şekilde *terinçek* “ince pelerin”(Dankoff, Kelly, 1985, 187) şeklinde de tanımlanırken; *bürünçek* sözcüğü ise “burnu ve burundan aşağısını örten yarım peçe, paşmak”(Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 99) olarak kaydedilir.

Yine Türklerin saçlarını uzatıp sakallarını keserek bıyık bıraktıkları kaydedilmiştir. DLT’de bu konu ile ilgili olarak *sulındı* “adamın saç örgüsü” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 169) şeklinde kaydedilen sözcük için Clauson (ED, 828a) “genel olarak salınıp bırakılan şey” tanımını koyar, Atalay ise (1986, 540) *sulındı* için “erkeğin arkaya doğru salıverdiği saç” şeklinde tanımlama koyar. Burada verilen kayıt da erkeklerin o dönemde de uzun saç kullandığını destekleyen bir unsurdur. Buna benzer olarak DLT’de bir başka sözcük ise *tartığ* “adamın saç örgüsü ve onun bağı” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 202) şeklinde kaydedilmiştir. Tüm bunlar bize dönemin giyim kuşam ve yaşam biçimleri hakkında fikir edinmemizi sağlayan unsurlardır.

Yukarıda Dîvânu Lugâtî’t-Türk hakkında malumat verilirken de bahsedildiği gibi Kâşgarlı Mahmud dönemin kültürü ile ilgili son derece önemli bilgilere ışık tutmaktadır. Eserde 11. Yüzyıl Türklüğünün giyim kuşam kültürü ve bu kültüre ait sözcük ve fiillerle ilgili de oldukça geniş bilgiler sunulmuştur. Özellikle giyim kuşam kültürüne ait isim soylu sözcükler incelendiğine ortaya çıkan çeşitlilik oldukça dikkat çekicidir. Gerek kumaş çeşitleri, gerek iplikler ve süslemeler, kürkler ve deriler, başlıklar, çeşitli kuşam malzemeleri, ayak giyim eşyaları açısından Dîvânu Lugâtî’t-Türk oldukça zengin bir veri sunar. Bunları ele alırken coğrafyayı da göz önünde bulundurmak yerinde olacaktır. Örneğin inceleme kısmında da göreceğimiz gibi ipekli kumaş adlarına DLT’de oldukça fazla yer verilmiştir. Bu kumaş adlarının çoğu ise Çince kökenlidir. Buradan Türklerin o dönemde Çinlilerle kumaş ticareti

yaptığını veya ipek kumaşların çoğunun Çin’den ithal edildiği yorumunu yapmak doğru olacaktır. Bu konuda Reşat Genç *Kâşgarlı Mahmud’a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası* adlı kitabında Giyim-Kuşam başlığı altında konuyla ilgili önemli hususlara değinir. Özellikle ipek kumaşlar için yabancı kökenli kumaşların başında Çin ipeklilerin geldiğini kaydederken, bu çeşitli kumaşların ayrı adlandırılmalarını, hepsinin de birbirinden farklı şekillere sahip kumaşlar olmasına bağlar. Ayrıca yine Türklerin bu ipeklileri sadece Çin’den ithal etmediğini ve kendi ipeklilerini de dokuyabildiklerini de kaydeder. Öte yandan Türklerin daha çok pamuklu kumaşlar imal ettikleri de kaydedilir (Genç, 1997, 175). Bununla birlikte DLT’de Türklerin kürkleri oldukça fazla kullandığını anlıyoruz. Kürk hayvanları ve derilerine ait söz varlığının da oldukça geniş bir yer kapladığı inceleme kısmında da görülür. Bununla birlikte keçeyi oldukça fazla kullandıkları çıkarımına da ulaşırız. Kâşgarlı Mahmud eserinde *keçe* sözcüğü için Oğuzca kaydı koyar. Diğer boyların ise bunu *kidhiz* olarak adlandırıldığını kaydeder. Gerçekten de bugün çoğu Kıpçak lehçesinde bugün *kiyiz* sözcüğü “keçe” anlamında yaşamaktadır. Ayrıca ayakkabı ve ayak giyimle alakalı bölümde yine çeşitli çizme çeşitleri, ayakkabılar ve çoraplar da yerini alır.

Pamuklu Yünlü kumaşlarla ilgili olarak DLT’de detaylı bilgi ve söz varlığından bahsetmek mümkün değildir. Konuyla ilgili olarak “Bu durumu M. A. Köymen’in de belirttiği gibi onların yün’ü kumaştan çok çizme, çadır, börk, kuşak, yaygı ve yağmurluk yaptıkları keçenin imalinde kullandıkları şeklinde izah etmek uygun olacaktır.” şeklinde malumat verilir (Genç, 1997, 176). Ancak Türklerin keçeyi, pamuğu ve türevlerini kumaş olarak da kullandıkları kaydedilse de aslında bundan çok daha fazla kullanım alanına sahiptir.

Üst giyim eşyaları ve pantolon-şalvar giyimindeki çeşitli söz varlığı, çoğu zaman başka sahalarda da tanıklanmıştır. Kıpçak sahasında yağmurluk, kaftan veya diğer üst giyim eşyaları kavramlarını karşılayan *yaku*, *kaftan*, *kedüt*, *yaptaç*, *çü/öpre*, *ton*, *etek*, *könlek* gibi çoğu sözcük bilhassa çoğu alanda tanıklanır. Fakat yalnızca DLT’de veya sınırlı alanda tanıklandığı kaydedilen *bağırdak*, *bertü*, *üm* gibi bazı sözcükler özellikle Osmanlı sahasında ve Derleme Sözlüğü’nde de benzer biçim ve anlamlarla kaydedilmiştir. Bu tarz sözcükler ise Oğuzcanın söz varlığına dâhil edilebilir.

Yine Oğuzcanın söz varlığına dâhil edilen “deve hamudunun altına koyulan çul ve çula benzer şeyler” manasında *köpen* ve eğerin ön ve arka yastıkları için

söyledikleri *köpçük* (bkz. köpi- madde başı) sözcüklerinin diğer lehçelerde olmadığı kaydedilir (Karahan, 2013, 197). Fakat bugün Kazakçada aynı sözcük *köpşik* “içine yün, pamuk koyulan örnekli, işlemeli, dört köşeli yumuşak yastık” (QATS VIII, 324) şeklinde kaydedilir. Bu da Kazakçanın söz varlığı içerisindeki bugün dahi korunan Oğuzca bir unsurdur. *köpi-* fiili Kazakçada “dikiş dikme” manasında bulunmasa da bu kökten ortaya çıkan sözcükler bugün bile korunmaktadır.

Ayakkabı ve ayak giyim malzemeleri ile ilgili olarak kaydedilen *başak/başmak, çaruk, etik~etük, uldañ, uğuk* gibi kavramlar ise neredeyse tüm tarihî ve modern sahalarda benzer şekilleriyle tanıklanmıştır. Bu gibi sözcükler DLT’den bugüne kadar gelen giyim-kuşam kültürünün günümüze kadar korunduğunu gösteren unsurlardandır.

DLT’nin söz malzemesi içinde tüm bunların yanı sıra kürk kıyafetlerine ve kürk hayvanlarına da yer verildiği yukarda kaydedilmiştir. Genç ise (1997, 176) bu konuyla ilgili olarak, Türklerin bu hayvanlardan elde ettikleri kürkleri de çeşitli şekillerde kullandıklarını kaydeder. Türklerin kürkün tüylü kısmını dışarı getirerek giydikleri gibi, elbiselerinin içini de başta samur ve sincap kürkü olmak üzere kürkle kapladıkları da belirtilir ve *toj içüklemek* “elbise içini kürkle kaplamak” denilen bu usûlün, ne derecede yaygın olduğunun bilinmediğini kaydeder. Diğer taraftan, Kâşgarlı’nın *kiş*’ten (samur) bahsederken, bunun kuyruğuna “kiş kuzruki” (samur kuyruğu) denildiğini kaydetmesine bakılırsa, bu hayvanın kuyruğunun da yaka kürkü olarak kullanıldığı tahmin edilebilir” şeklinde bilgi verir. Buna göre Türklerin çeşitli hayvanlardan kürk elde etmesinden, kullandıkları giyeceklerin dikiş tekniklerine kadar sınırlı da olsa bilgi sahibi olabiliyoruz.

DLT’deki başlıklar ve başörtüleri de dönemin giyim-kuşam kültürü ile ilgili bilgi edinmemizi sağlar. Örneğin kadınların başörtüsü ve üst giyimleri için çeşitli sözcükler eserde mevcuttur. Ayrıca tez çalışmamızda başlıklar bölümünde de incelediğimiz gibi çok çeşitli türlerinin olduğunu söylemek mümkündür. Diğer giyim kuşam eşyalarında olduğu gibi başörtü veya başlıkların aksesuarlarıyla ilgili de ayrıntılı bilgiler ve bunlarla ilgili sözcükler DLT’de geçer.

Giyim-kuşamla ilgili meslek adları da çok çeşitli olmamakla birlikte yine DLT’de yerini almıştır. Bunlardan biri *börkçi* “börkçü dükkânı”, *etükçi* “ayakkabıcı”, *yiçi* “terzi” anlamındaki sözcüklerdir. Hiç şüphesiz o dönemde de giyim-kuşamla

ilgili mesleklerin adları bunlarla sınırlı değildir. Bu konuda yine Reşat Genç'in *etükçi*'lik sözcüğü için "DLT'de *etükçiden* (çizmeciden) ve çizme tamir ettirmek'ten bahsedilmesine bakılırsa hem deriden, hem keçiden çizme yapan ve ayakkabı tamiri ile uğraşan bir zanaatkâr zümresinin varlığı anlaşılıyor" (1997, 187) şeklindeki ifadeleri önem arz eder.

Toplumların inançları, kültürleri, yaşam biçimleri, coğrafyaları iklimleri onların kıyafetlerine yansımış ve kendi kimliklerini ortaya koyacak giyim kuşamlar geliştirmiştir. Bu bağlamda DLT'de çeşitli boylara ait giyim kuşam malzemelerinin adlandırılımsındaki farklılıklar, her bir boyun kendi yaşam tarzları ile ilgili farklı söz varlığına sahip olduğunu gösterir. Örneğin Kâşgarlı *keçe* "keçe" maddesine Oğuz kaydı koyar (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 442) ve diğerlerinin bunu *kıdız* olarak adlandırdığını kaydeder. Yine DLT'de *Oğuzlan*- "Oğuz elbisesi giymek" (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 722), *Yağmalan*- "Yağma gibi giyinmek" (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 941) gibi kullanımlar bunu destekler niteliktedir. Buradan anlaşılıyor ki her boy kendine has bir giyim kuşamı anlayışına sahipti. Benzer şekilde *otran* "Yağmalarda paçalı giyecek"(Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 53) olarak tanımlanan sözcük hiçbir sahada tespit edilememiştir. Giyim kuşam insanların kimliğinin, kültürünün yanı sıra sosyal statüsü, cinsiyeti, meşguliyeti ile ilgili de mesajlar vermektedir.

DLT'nin tüm bu sözcüklerin yanı sıra giyim- kuşamla ilgili fiiller konusunda da oldukça zengin olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki çoğu fiil hapax (tek veri) olarak kayıtlanmıştır. Yani kayıtlı ilk kullanımları DLT'de görülen ve sonraki dönemlerde de tanıklanmayan birçok fiili ihtiva eder.

Özellikle "dikiş dikme" hususunda DLT'de tanıklanan bu özellikli ve zengin fiil malzemesi dikkat çekicidir. Sadece "dikiş dikmek" ile ilgili DLT'de on iki ayrı fiil ve müştak biçimleriyle birlikte toplam yirmi altı fiilden bahsetmek mümkündür. Hepsinin ise kendi içlerinde farklı anlamları vardır. Bu fiilleri şöyle sıralamak mümkündür, *beze-*, *çikne-*, *kağu-*, *kıdıl-*, *köpi-*, *sırı-*, *tewçi-*, *tik-*, *yama-*, *yêd-* fiilleri ve bunların müştak biçimleridir. Buradaki her bir fiil ayrı bir "dikiş dikme" şeklini ifade eder.

3.2. Kazakistan’da Giyim-Kuşam

Bugün Kazakistan’da modern giyim kuşam anlayışının hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Kazakistan’ın milli geleneksel kıyafetlerinde tıpkı DLT’de tespit ettiğimiz gibi başlıklar, başörtüler, çizme türleri, özellikle kürkler ve kürk hayvanlarından elde edilen dış kıyafetler ve deriler ön plana çıkar. Bunların yanı sıra keçe (Kazakçada *kiyiz*) sadece giyim kuşam eşyalarında değil oldukça geniş kullanım alanına sahip bir materyal olmuştur. Kazak geleneksel giyimine göre kişilerin sosyal hayattaki konumlarını anlamak mümkündür. Örneğin genç kızların giyimi, gelinlerden farklı; genç gelinlerin giyimleri daha yaşlı kadınların giyiminden daha farklıdır. Benzer ayrımlar erkek giyiminde de vardır.

Kazak geleneksel giyiminde örneğin bir dış giyimin düğmeli olup olmaması, belinin büzdürmeli olması, nakışlanan başlıklar, kadınların elbisesinin bürmelenerek dikilmesi, Kazak geleneksel giyiminde özel anlamlara sahiptir. Bu geleneksel kıyafetleri değerlendirirken onların biçimini, ham madde ve malzemelerini yaşadıkları coğrafya ve sosyal hayattan bağımsız değerlendirmek mümkün değildir. Örneğin koyun derisinden yapılmış üçgen şalvar, keçeden çizme ve büyük ökçeli *saptama* (bir tür çizme) giymek Kazakların eski zamanlarındaki konargöçer hayatlarıyla ve Kazakistan’daki iklimle ilişkilendirilir. Yine aynı şekilde kadınların elbisesinin, geniş biçilen, içindeki büzmeli yakası kıvrık yaz elbisesinin şeklinde Rus, Tatar, Orta Asya halklarının giyiminin, yani Kazakistan’ın komşularının etkisini görmek mümkündür.

Kıyafetler için Hindistan’dan getirilen kumaşlar, Çin’in Orta Asya’nın ipeği kullanılagelmiştir. Güney Kazakistan şehirleri boyunca uzanan İpek Yolu kervan yolunda takas ticareti yaygındı. Ancak 17. yüzyıldan itibaren Kazak bozkırına Rus malları gelmeye başlamıştır.

Geleneksel giyimde kışın erkekler koyunun veya kurdun derisinden kıyafet, tilkiden kalpak, ağır deri çizme (*saptama*) giydiği kaydedilir. Koyun derisinden yapılan kabanın yerine çoğunlukla başka bir dış kıyafet olan *küpiyi* giymişlerdir. Ancak Kazakistan’ın güneyindeki giyim daha hafif olur. Bu da iklimin etkisinin yanı sıra buradaki halkın yerleşik veya yarı yerleşik yaşamlarına bağlanır. Yine erkek giyiminde çoğunlukla düğmesiz giyim yapıldığı için kuşak en önemli aksesuarlardan olmuştur. Erkek ayak giyiminde ise meshler ve evden çıktığında dıştan giyilen deri

ayakkabı başta gelir. Bunun yanı sıra *başmaq* “başmak”, *etik* “edik, çizme”, *şarık* “çarık” ayak giyim çeşitlerinden yalnızca birkaçıdır. Baş giyim için üç türden bahsetmek mümkündür; *börk*, *kalpak*, *tımaq* (tilkiden yapılmış kalpak). Gelenekte kalpak çok önemlidir. Kazak kültüründe kalpaklar kimseye verilmez, bunun bir uğursuzluk getireceğine inanılır.

Evlenecek genç kızların taktığı başlığın adı *savkele*’dir. Gelinin başına dikilen bu başlık kırmızı-kahve kadifeden (aslında keçeden), mercan boncuklarla, kıymetli taşlarla (çoğunlukla akikle), gümüş kaplamalarla, kunduz derisiyle biyelenen, altın sırmalarla nakışlanıp giydirilen, düğünde ve bir yıl boyunca bayram ve misafir ağırlamalarda takılan bir başlıktır. Ancak bugün bu başlık sadece düğünde duvak gibi takılır.

Kışın kadın ve erkek fark etmeksizin deve derisinden dikilen kabanlar veya kürkler, kumaşla kaplanan *işik* (bkz. DLT’de *içük*), yani böylelikle işlenmiş deriler ve kürkler giymişlerdir.

Modern giyimde de Kazakların geleneksel kıyafetlerin bazılarının ve bazı giyim kuşam eşyalarının bugüne kadar korunduğunu söylemek mümkündür. Özellikle köyde yaşayan yaşlıca kesim bu zamana kadar gelen bu kıyafetleri hala giymektedir. Modern yorumla birlikte *şapan* (kaftan), kadife ile süslenen kalpaklar, kıymetli derilerden dikilen *börkler*, *saptamalar* (edik çizmenin bir çeşidi) bugün de giyilir. Bugünkü giyimde de geleneksel giyimin, nakışların ve süslerin izleri görülür. Özellikle ziynet eşyalarında bilezik, yüzük, küpe, *alka* olarak adlandırılan kolye Kazak halkının geleneksel giyiminde önemli yer tutar. Bu ziynet eşyalarının da biçimlerinin, kişilere göre anlamları vardır (Qalibekova,[15.06.2020]).

3.3. Dîvânu Lugâti’t- Türk’teki Giyim Kuşam Malzemesinin Kazakçadaki Yansımaları

DLT’de incelediğimiz giyim kuşam terimleriyle bugünkü Kazakçada birçok ortak sözcüğün varlığından söz edebiliriz. Bu söz varlığı uyuşmasını coğrafya, kültür ve iklimsel benzerliklere bağlamak mümkündür. DLT’den elde edilen giyim kuşamla ilgili söz varlığında birçok sözcük korunmuş şekilde ve Kazakçanın fonetiğine uygun olarak Kazakçada yaşamaktadır. Bunlardan bir kısmı hem anlamsal hem biçimsel

değişimlere uğramıştır. Bir kısmı ise zaten DLT’de hapax veri olarak kaydedildiği için genel olarak hiçbir sahada kaydedilmediği gibi Kazakçada da tanıklanamamıştır.

Çalışmanın 4. bölümünde incelenen bu söz varlığının Kazakçadaki yansımalarını inceleme kısmındaki başlıkların sıralamasıyla değerlendirecek olursak; Elbise, kaftanlar ve dış kıyafetleri konu alan başlıkta incelenen *çü/öpre-şüberек, kaftan-qaptal, kıars-qarıs, keğüt-kiyit, ton-ton, yaqu-jaqı, yalma-şalma, yaptaç-japqış* sözcüklerde ilk biçimler DLT’de geçen, ikincisi ise Kazakçadaki biçimleridir. Tespit edilen bu sözcükler arasındaki semantik bağ oldukça kuvvetlidir. Örneğin DLT’de “eski elbise” anlamını bildiren *çü/öpre* Kazakçada *şüberек* “bez, kumaş, elbise” gibi çok yakın anlamda kaydedilmiştir. Muhtemelen bu anlam Kazakçaya Memlük-Kıpçak sahasında kaydedilen anlamlardan miras kalmıştır. *kaftan* sözcüğü ise DLT’nin yanında çoğu Türk dili sahasında benzer şekilde tanıklanmıştır. Kazakçada ise küçük bir ses değişimiyle *qaptal* “geniş elbise” manasıyla yaşar. “koyun yününden yapılan elbise” manasına gelen *kıars* ise tamamen aynı biçimde ve aynı anlamda Kazakçada yaşar.

Yine üst giyim eşyalarında da bunlardan ilk biçim DLT, ikinci biçim ise bugünkü Kazakçadaki biçimlerini gösterir ve bulduğumuz denklikler şöyledir; *etek-etek, köñlek* sözcüğü ise Kazakçada *köylek* biçiminde yaşar. *köylek* bugün Kazakçada “elbise” olarak tanımlanmaktadır. DLT’de *kü/öpig* biçiminde hem bir dikme biçimini anlatan hem de bu dikme biçiminden meydana gelen bir “hırka” anlamını taşıyan sözcük, Kazakçada *küpi* “kürk” manasıyla tam bir uyuşmayla kaydedilir.

Başlıklar kısmında ele alınan *börk, suwlıq* şeklinde kaydedilen sözcükler Kazakçada *börіk* ve *suwlıq* şeklinde kaydedilir. Burada *börіk* sözcüğü DLT ile anlam olarak birebir örtüşme içindeyken *suwlıq* Kazakçada ve ağızlarında “el bezi, yağmurluk” gibi anlamların yanı sıra “bir tür kaftan” gibi manalarda çeşitli ağızlarda tespit edilmiştir.

Ayakkabı ve ayakkabı ile ilgili sözcükler başlığında incelenen sözcüklerde ise DLT’de kaydedilen çoğu sözcüğün Kazakçada çoğunlukla korunduğunu söylemek mümkündür. Bu sözcükleri sırasıyla *başak/başmaq, çaruk, etik ~ etük, uldan, uğuk* saymak ve bu sözcüklerin Kazakçada ise *başmaq, şarık, etik, ultan* biçiminde ve anlamsal olarak çok yakın bir biçim ve anlamda kaydedildiğini söylememiz mümkündür.

Giysi ve giysi aksesuarları, bunların bölümlerini ele aldığımız başlıkta karşılığı çok yakın bir biçimde tespit edilen sözcükler için ise *boxtay ~ boxtuy-boqşa, қадыш-qayıs, қой-qoyın, қур-қur, қуршағ-қursaw, saxt-sawıt, түгме-түйме, yaқа-jaq, yarındaq-jarğaq* şeklinde bir DLT-Kazakça denkliğinden bahsedebiliriz. Fakat burada “kuşak” manasına gelen *қуршағ* sözcüğünün Kazakçadaki biçimi olan *qursaw* sözcüğünde daha çok “bir şeyin etrafını sarma” manası kaydedilir. Yani anlamsal paralellik varsa da birebir örtüşmeden söz edilemez.

Süs ve ziynet eşyaları olarak incelenen kısımda ise *bilezük* “bilezik”, *cinçü* “inci”, *monçaқ* “boncuk”, *тоқу* “toka”, *yüzük* “yüzük” sözcüklerinin Kazakçada tam olarak aynı anlamlarda yaşıyor olması dikkat çekicidir. Bu sözcükler Kazakçada sırasıyla *bilezik, injüv, monşaq, toға, жүзік* biçimleriyle tanıklanmıştır.

Giyim kuşamda kullanılan derilerin ve kürklerin DLT’de dikkate değer bir çoklukla yer aldığı görülür. Özellikle hayvan deri ve yününden edinilen giyim kuşam malzemesi adlarının bugün Kazakçada çok benzer şekillerde yaşıyor olması bir başka ilgi çekici konudur. Örneğin DLT’de *eldiri* “oğlak derisi”, Kazakçada *eltiri; içmek* “kuzu derisinden kürk” *işpek; içük* “samur, sincap vb. hayvanlardan elde edilen kürk” *işik* “içi hayvan derisinden dışı ise kumaştan yapılan bir dış giyim”; *қарсақ* *qarsaq* “tilki soyundan, derisi pahalı yabani hayvan”; *қуықа* “kafa derisi” *quyqa* “kafa derisi” (Fakat DLT’de kürklerle ilişkilendirilir); *kön kön, сағры* “her şeyin en üstteki tabakası, deri, sağı” biçimindeki sözcük Kazakçada *sawır* biçimiyle yaşamaktadır. Bu sözcüklerin DLT’deki biçimlere bu kadar yakın olması hem Kazak kültürüne hem de coğrafyasına bağlanabilir. Çünkü Kazaklar çok yakın bir geçmişe kadar konargöçer yaşam tarzını sürdürmekteydiler.

İpek cinsinden kumaşlarda ise DLT’de kaydedilen yirmi bir ayrı sözcükten bahsetmek mümkündür. Ancak bu sözcüklerin birçoğu daha önce de kaydettiğimiz gibi hapax veri olan ve Çince, Sanskritçe gibi dillerden ödünçlenen sözcüklerdir. Bu sözcüklerden *barçın, çit, torқu, yurun* sözcükleri Kazakçada tespit edilebilmiştir. Bu sözcükler Kazakçanın klasik fonetik değişimlerine tâbi olarak *barşın, şıt, torqa, jurın* biçimlerinde yaşamaktadır. Fakat bunlardan *barşın* ve *şıt* çağdaş Kazakçada daha çok “pamuklu kumaş” türlerini karşılamaktadır. *jurın* sözcüğü ise bugün “deri kumaş parçası” manasındadır. Yani karşılığı bulunan bazı sözcükler anlamsal değişimlere uğramıştır.

Pamuk ve keçe cinsinden kumaşlar için DLT’de kaydedilen *bamuk, böz kiğiz, uyma, yapaku, yuñ* sözcükleri çağdaş Kazakçada *mamıq, böz, kiyiz, uyıq, jabağı, jün* şekillerinde ve çok yakın anlamlarla tanıklanmıştır. İpliklerin ele alındığı kısımda ise *arkağ arqav, yıp jip*, denkliğinden bahsetmek gerekir.

Dikişle ilgili sözcükler için ise Kazakçada *tikiglig tigüvli, yamağlık jamalıq, yamağı jamav* sözcükleri çok yakın manalarda tespit edilmiştir. Bir dikiş malzemesi olan *yigne* ise Kazakçada *iyne* şeklinde yaşamaktadır. Diğer sözcükler kısmında ele alınan *ütüg* sözcüğü ise Kazakçada *ütik* biçimindedir.

Şüphesiz DLT’de bu kadar geniş bir malzemeyi barındıran giyim kuşamla ilgili sözcüklerin içinde konu ile ilgili meslekler de vardır. *börkçi, etükçi, yiçi* gibi meslek adları DLT’de kaydedilmiştir. Bunlardan *börkçi* sözcüğü *börıkşi, etükçi* sözcüğü *etikşi* biçiminde Kazakçada yaşar. *yiçi* “terzi” sözcüğü ise yalnızca DLT’de kaydedilen bir sözcüktür.

Giymek ve kuşanmakla ilgili DLT’de geçen fiillerin tam manasıyla Kazakçadaki biçimleri tespit edilenleri; *kiy-, kiyil-, kiyindir, sarın-* şeklinde sıralamak mümkündür.

Dikiş dikmekle ilgili fiillerde ise DLT-Kazakça denkliği şöyledir; *beze- beze-, kağu- qay-, sırı- sırı-, tik- tik-* ve bazı müştak biçimleri, *yama- jama-* fiilleri olarak sıralanır. Geriye kalan diğer fiillerde ise *boğu boya-, opra- opıra-, oprat- opııt-, tııl- tütıl-, yıgırıl- jıyırıl-* fiillerinin kısmen veya bütünüyle giyim kuşam bağlamında Kazakçada yaşadıklarını söyleyebiliriz.

DLT’de kaydedilen bu zengin söz varlığının Kazakçadaki yansımaları hiç şüphesiz yukarıda kaydedilen kısımla sınırlı değildir. Sözcüklerin bazılarında anlam değişmesi de olsa Kazakçadaki izlerini sürmek mümkündür. Özellikle Kazakçanın ağızlarına yer veren sözlüklerde standart sözlüklerde tanıklanmayan dikkate değer biçimler tespit edilmiş ve tez çalışmamızın 4. Bölümünde ilgili sözcüklerin incelendiği kısımda bu ayrıntılara yer verilmiştir.

4. DÎVÂNU LUGÂTİ’T-TÜRK’TE GEÇEN GİYİM KUŞAM KÜLTÜRÜ İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞININ İNCELEMESİ

4.1. Elbiseler, Kaftanlar, Dış Kıyafetler

- **DLT *bertü*** “üst kısma giyilen elbise, hırka” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 583); *partu* “üste giyilen hırka, pardesü” (Atalay I, 416); *bertü* “tunik” (Dankoff, Kelly, 1985, 71).

< *bertü* (ED, 358b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-; fakat krş. **Anad. *pirtı*** “1. seccade, 2. kumaş vb. nesne, 3. giysi” (DS XII, 4646).

Modern: Kzk ve Ağ.-

DLT’nin tek veri (hapax) fiillerdendir. Atalay (I, 416)’da *bertü* şeklinde okumanın doğru olmadığını ve Anadolu’da elbise anlamında kullanılan *pirtı* sözcüğünü bu sözcükle ilişkili olduğunu kaydeder. Tarihî ve modern Türk dili alanında, dolayısıyla Kazakçada tespit edilememiştir.

- **DLT *çekrek*** “kölelerin giydiği yünden yapılmış aba”, *çekrek kaba* (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 618); *çekrek kapa* “yünden yapılan cepsiz kaftan”(Atalay I,477); *çekrek*”tek katmanlı elbise” (Dankoff, Kelly, 1985, 89).

< *çekrek* (ED, 416b; SİGTY, 477).

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *çäkräk* “alttan giyilen kısa giyim”: URD. 134; R III 1959 Uig- Wb (Caferoğlu, 1968, 60); **Hak.** KB-; **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk ve Ağ.-

Uygur ve Karahanlı sahasında tanıklanan sözcük diğer tarihî ve modern dönemlerde tanıklanamamıştır.

- **DLT** *çü/öpre* “eski elbise” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 629); *çupra* “eski elbise” (Atalay I, 421-7); *çöpre* “yıpranmış (elbise)” (Dankoff, Kelly, 1985, 95).

< *çu/opra~çü/öpre* (< çöpür+e) (ED, 398a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *çopra* “yün” USp. 146, 41. (Caferoğlu, 1968, 64); **Hak.** KB-; **Harezmi** KE-, ME-, NF-, fakat krş. *çöprek* “örtü, kumaş parçası” (Ata, 1999, 105) **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-, fakat krş. *çüprek* “bebek kundağı, kundak” (Argunşah, Güner, 2015, 687); **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, fakat krş. *şüprek* “yırtık bez parçası” (Toparlı, 2003, 31), GT-, İM-, fakat krş. *çöprek* “elbise, hırka”(Toparlı, 1992, 517), Kİ-, fakat krş. *çüprek* “elbise” (Caferoğlu, 1931, 32), KK-, fakat krş. *çüprek* “bez parçası” (Toparlı, 1999, 107), TA-, fakat krş. *çöprek* “Biliniyor denilmiş, o zaman çok meşhur olduğu anlaşıyor. Bir parça elbise, bez parçası” (Toparlı, 2000, 25), TZ-, fakat krş. *şüprek* “yıpranmış, eski”(Atalay,1945, 249).

Modern: Kzk ve Ağ:. *şüberек* “bez, kumaş parçası, kılık kıyafet elbise”(Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 649), ayrıca *şüberек* “bir kumaşın kesilen bir kısmı, parçası” (QTTS II, 499).

Sözcük tarihî Türk dili alanında *çü/öpre/çu/opra* ve *çü/öprek* olarak köктаş şekillerde tanıklanmıştır. Kıpçak sahasında sözcüğün iki anlamı da geçer. Bunlardan biri “kullanılmış, eski elbise” ikincisi “kıyafet, bez parçası” anlamlarıdır. Bu anlamlar ve en eski biçimleri ve Karahanlı sahasında da tespit edilir. Sözcük bugün Kazakçada da küçük fonetik değişimlerle tanıklanmıştır. Modern Kazakça için de bu iki anlamdan (bez parçası, kılık kıyafet) söz etmek mümkündür. Bu anlamlar, hem Kıpçak eserlerinde kaydedilen anlamlarla hem de DLT’de kaydedilen anlamıyla örtüşmektedir.

- **DLT** *kaftan* “kaftan” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 677); *kaftan* “kaftan” (Atalay I,435-25); *kaftan* “kaftan” (Dankoff, Kelly, 1985, 134).

< *kaftan* (ED, 582a; Doerfer III. 185).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; **Harezmi** KE-, ME *kaftan* “kaftan” (Yüce, 1993, 133), NF-; **Altın Ordu** AOYArılık-, HŞ *kaftan* “kaftan” (Zajackowski, 1961, 128); **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM *kaftan* “kaftan”(Toparlı, 2003, 24), GT-, İM-, Kİ *kaftan* “Aslı itibariyle Farisîcenin *xaftan* ından muharref olup kaftan demektir”(Caferoğlu, 1931, 69), KK-, TA *kaftan* “kafatan” (Toparlı, 2000, 112), TZ-; krş. **Çağ.** *kaftan* “kıyafet” 222v. 13 (ED, 582a).

Modern: Kzk ve Ağ.: *qaptal* “bol dikilmiş, geniş rahat olan elbise” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 288). Bunun dışında *qaptal şapan* diye ayrı bir tür kıyafet türü vardır. Geleneksel Kazak giyiminin parçası olan bu kıyafet yün doldurulup, pahalı kumaşlarla, yakasız ince dikilen bir kaftan çeşididir. *qaptal şapan* genellikle yaz aylarında giyilir (QUE V, 537).

Clauson’un Farsçadan bir alıntı olduğunu söylediği *kaftan* sözcüğü (ED, 582a) Doerfer’e göre Türkçeden Farsçaya geçmiş bir sözcüktür, dolayısıyla Türkçe kökenlidir. Bütün tarihî sahalarda tanıklanmış olması bakımından önemlidir. Sözcük bazı fonetik değişimlerle bugünkü Kazakçada yaşamaktadır.

- **DLT kars** “koyun yününden veya deve tüyünden yapılan elbise” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 688); “deve tüyünden veya koyun tüyünden elbise” (Atalay I, 348); *kars* “deve tüyünden veya koyun yününden elbise”(Dankoff, Kelly, 1985, 130).

< *kars* (ED, 663a; Doerfer III 1457).

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *kars* “yün veya kıl kumaş” (Ölmez, 2017, 512); **Hak.** KB-; **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Altın Ordu** AOYArılık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-; krş. **Çağ.** *kars* “şal veya bel etrafına sarılan benzer şeyler” San. 271v. 9. (ED, 663a).

Modern: Kzk ve Ağ.: *qaris* “geçmişte koyun veya deve yününden yapılan giyim eşyası” (QATS IX, 409). Kzk. Ağ. (K.orda-Karm.) *qaris* “eski zamanlarda kullanılan koyun veya deve yününden yapılan giyim adı” (QTAS, 398).

Sözcük DLT’den sonra Çağataycada tanıklanmıştır. Sözcük Kazakçada da birebir aynı anlamda kaydedilmiştir. Fakat verilen tanımlamalardan bu giyim türünün artık kullanılmadığı anlaşılmaktadır.

- **DLT *keḍgü*** “giyilen şey, elbise” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 699); *kedhgü* “ne olursa olsun giyecek nesne” (Atalay I, 430-13); *keḍgü* (Dankoff, Kelly, 1985, 99).

< ***ked-gü*** (ED, 702b)

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *keḍgü* “giyim, giyecek, elbise” TT VI, 392 (Caferoğlu, 1968, 103); **Hak.** KB *keḍgü* “giyecek, elbise” (Arat, 1979, 236) ; **Harezmi** KE-, ME *keygü* “giyecek” (Yüce, 1993, 140), NF-; **Altın Ordu** AOYArlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, fakat krş. *keyesi* “giyesi, elbise”(Caferoğlu, 1931, 47), KK-, TA-, TZ-; krş. **Osm.-**, fakat krş. *geyim* “elbise, urba”, *geysi* (TTS III, 1679)

Modern: Kzk ve Ağ.- fakat krş. *kiyim* “giyim, elbise, giysi, لباس” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 237).

ked- “giymek” fiilinden türetilmiş olan sözcük tarihî sahada sadece Uygur ve Karahanlı sahasında tanıklanır. Sonraki dönemlerde ve modern alanda, Kazakçada sözcüğün köktaş başka biçimleri aynı anlamda, genel olarak “giyecek, giysi” kavramına ad olan sözcük olarak geçer.

- **DLT *keḍüt*** “çamaşır, giyecek, gelin ve güveyin hısımlarına armağan olarak giydirdikleri elbise”(Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 700); *kedhüt* “çamaşır” (Atalay I,12-4, 357-12, 357-16); *keḍüt* (Dankoff, Kelly, 1985, 100).

< ***ked-üt*** (ED, 702a)

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB *keḍüt* “giyecek” (Arat, 1979, 235); **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Altın Ordu** AOYArlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC *keyit* “giyecek, elbise” (Argunşah, Güner, 2015, 738); **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk ve Ağ.: *kiyit* “dünürlerin birbirine giyim kuşam türünden verdikleri hediye” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 237); bir başka kaynak olan ansiklopedik sözlükte ise “Bu hediyeler değerli başlıklar, kunduz yakalı kürk, kurt kürkü, çeşitli dış giyimler, pahalı eşyalar; at, deve koyun gibi hayvanlar, halı, kilim ve diğer kıymetli eşyalar da olabilir. Ancak çoğunlukla giyim kuşam eşyalarından

“*kiyit*” anında hediye vermek Kazak geleneğinde geçmişten bugüne kadar korunmuştur. Yine değerli kumaşlar da *kiyit* için uygundur.”(QUE IV, 585) şeklinde kaydedilir.

Sözcük tarihî Türk dili alanında sadece Uygurcada, DLT’de ve CC’de tanıklanır. DLT’de sözcük özel bir anlam kazanmış ve evlilik ritüellerine ait özellikli bir sözcük olarak dikkati çeker. Kazakçada bu sözcük bugün aynı anlamda yaşamaktadır. *kiyit* Kazakçada da yalnızca “elbise” anlamında değildir. Genel anlamda dünürlerin hediyeleşmesi anlamına gelir. Sözcüğün bu anlamı Clauson’ın düşünle bağlantılı olarak verdiği dipnotla da (ED, 702a) tam olarak örtüşmektedir.

- **DLT *ton*** “elbise” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 891); *ton* (Atalay I, 19-19,37-2,41-2); *ton* (Dankoff, Kelly, 1985, 194). ***tonluḡ*** “elbise için planlanan kumaş” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 993); *tonluḡ* “elbiselik” (Dankoff, Kelly, 1985, 194).

< ***ton*** (ED 512b-513a; TETTL II, 644)

Tarihî: KökTü. *ton* (ED 512b); **Uyg.** *ton* “giyecek elbise, don” Suv. 613,3 (Caferoğlu, 1968, 246); **Hak.** KB 84 *ton*; **Harezmi** KE *ton* “don, elbise” (Ata, 1997, 641), ME *ton* “elbise, giyecek” (Yüce, 1993,189), NF *ton* “elbise” (Ata, 1999, 430); **Altın Ordu** AOYArılık-, HŞ-; **Kıpçak** CC *ton* “üst giyimi, elbise, kaftan” (Argunşah, Güner, 2015, 847); **Memlûk-Kıp.** BM- fakat *tonluḡ* “elbiselik” (Toparlı, 2014, 280), DM *don* “elbise” (Toparlı, 2003, 82), GT *ton* “elbise, esvap”, *tonluḡ* “elbiselik” (Karamanlıoğlu, 1978, 377), İM *ton* “elbise” (Toparlı, 1992, 609), Kİ *ton* “elbise” (Caferoğlu, 1931, 105) , KK *ṭon* “elbise”(Toparlı, 1999, 126), TA *ṭon* “bütün giyecekler” (Toparlı, 2000, 25), TZ *ton* “elbise, don, futa”(Atalay, 1945, 261); krş. **Osm.** *don* “elbise, kıyafet” (TTS II, 1211).

Modern: Kzk ve Ağ.: *ton* “koyunun derisinden işlenip, yün tarafı içine getirilerek dikilen dış giyim.”(QTTS II, 361); *ton* “yün kısmı içe getirilerek, koyun derisinden yapılan dış giyim. Bu kıyafet kızıl kahve, sarı renge boyanır ya da boyanmayan ak derinin iyice işlenmesiyle dikilir. *ton*’un iki tarafı, yenin ucı, eteği renkli kumaşlarla ya da *eltiri* -kuzu derisi- ile dikilir. *ton*’un Kazakistan geleneksel giyiminde farklı farlı türleri vardır. Bunlar; *jabaḡı ton*, *bürmeli ton* (büzmeli), *tulıp ton* (av hayvanı derisinden), *şolak ton* (kısa), *qaptal ton*, *jarḡak ton* (tay derisinden),

bılğarı ton(işlenmiş deri), *zerli ton* (ipekli), *qırıqpa ton* (yamalı), *iştik ton* (içlik don). Bunlardan başka ise *ilic ton* ve *şenton* türleri de vardır.” (QUE, VIII, 430). Ayrıca *tondıq* “bir elbiseye yarar şey”, *tondıq teri* “elbise dikmek için yünlü koyun derisi” (QATS XIV, 264).

Sözcük Eski Türkçe devrinden itibaren tüm sahalarda tanıklanmıştır. Kazakçada da sözcük yaygın kullanılmaktadır. DLT’de bu kıyafetin biçimi ile ilgili detaylı bilgi verilmemiştir. Ancak sözcüğün genel anlamıyla “elbise” anlamı verilmiştir. Kazakçada da bu anlamının yanı sıra özellikle bunun nasıl bir giyim türü olduğuna dair sözlüklerden detaylı bilgiler edinmek mümkündür. Kazakçada bu, özellikle kış kıyafeti olarak tanımlanmaktadır. Kazakistan sahasında bu sözcük daha çok palto gibi bir dış giyim türünü karşılamaktadır.

- **DLT *yaķu*** “yağmurluk” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 944); *yaķku* (Atalay III 25. III 226); *yaķu* (Dankoff, Kelly, 1985, 209).

< *ya(g)-ku* (ED, 898b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi. KE-, ME-, NF-; Altın Ordu-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.: *jaqı* “kulun derisinden dikilen, tüyünü dışına getirerek yapılan dış kıyafet” (QATS V, 614) şeklinde kaydedilmiştir. Kzk. Ağ.: *jaqı* (Alm., K.ord., Jambıl) “kulun derisinden dikilen, tüyünü dışına getirerek yapılan dış kıyafet”ve yine aynı sayfada ikinci anlam olarak “tay derisinden yapılan bir çeşit döşeme” üçüncü anlam olarak da yine Kızılorda bölgesinde “tabaklanmış deriden yapılan dış giyim” (QTAS, 227) şekilleriyle kaydedilmiştir.

Sözcük *yağ-* fiilindeki *-gu* eki ile türetilmiştir ve “yağmurluk” anlamındadır. Sözcük Moğolcada da ödünçleme sözcük olarak *daku* “dış kürklü kürk kaban” biçiminde vardır (ED, 898b). Sözcük için DLT’nin Atalay (III, 25) ve Dankoff ve Kelly neşirlerinde (1985, 209) <yağ- köküne gönderme yapılır. Tarihî Türk dili alanında ilk DLT’de tanıklanan ve tek veri olarak başka tarihî sahada geçmeyen sözcük Kazakçada yakın bir anlamla “kulun, tay gibi hayvanların derisinden yapılmış bir çeşit “dış kıyafet” olarak yaşamaktadır.

- **DLT *yalma*** “kaftan” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 946); (Atalay III, 34); “pamukla doldurulmuş kaftan”(Dankoff, Kelly, 1985, 211).

DLT’de bu sözcük için *yalma* “kaftan” açıklamasından sonra sözcüğün Farsçaya *yelmeh* şeklinde geçtiğini, Arapların da Farslardan bunu *yalmaq* diye aldıkları kaydedilir. Zu’r-Rumme’de bunu zikrederek *keennehü müteqayyibin yalmaqin* (o kaftan giymiş gibidir); (*yalmaq*) Arapçalaştırılmıştır. Kimse bunu Türkler Farslardan aldı diyemez, çünkü ben bunu, en uçlarda yaşayan avam Türklerden işittim. Zaten onlar yağmurluğa başka insanlardan daha çok ihtiyaç duyarlar çünkü onların ülkesinde kar ve yağmur fazladır”(Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 363) şeklinde oldukça detaylı bilgi edinmek mümkündür.

< *yal-ma* (?) (ED, 929a)

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezm. KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-; Ayrıca krş. Osm. *yalmağ* “kaftan” (TTS VI, 4255), Osm. *çalma* “yemeni, çember de denilen baş örtüsü ve sarık” (TTS II, 815).

Modern: Kzk. Ağ. *şalma* “boyuna takılan şal, atkı” (QATS XV, 227) anlamında sözcük kaydedilmiştir. Yine ağızlarda *şalma* için verilen birkaç anlamdan birisi (Semey, Kostanay, Aktöbe vs.) “boyun şalı, yünlü boyun atkısı” ve *şalma* (Pavlodar) “sarık” (QTAS, 730).

Clauson sözcüğün **yal-* fiilinden türetilmiş olabileceğini belirtir. “kalın kapitone ceket, keten zırh” anlamındaki sözcüğün Farsçada *yalma* ve Arapçada *yalmak* biçimlerinin olduğunu söyler ve her ikisinin de Türk kıyafeti olduğunu belirtir (ED, 929a). Kazakçada geçen şekil DLT ile aynı sözcük olmalıdır ancak yine giyim eşyası olarak yaşayan bu sözcükte anlam kısmen değişmiştir.

- **DLT *yaptaç*** (Düzelt- *yapğuç*) “çobanların yağmur ve karda giydiği küçük keçe” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 951); *yaptaç* (Atalay III, 38); *yaptaç* “küçük keçe pelerin” (Dankoff, Kelly, 1985, 214).

< *yap-ğuç* (ED, 874a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezm KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC *yapıkıç* “kapak, örtü” (Argunşah, Güner, 2015, 600);

Memlûk-Kıp. BM-, DM *yabuḡ* “baş örtüsü”? (Toparlı, 2003, 24), GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-; krş **Çağ.** *yapuk* “yağmurluk, yensiz aba” (Nalbant, 2019, 1202).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *japqış* “kapak, örtü” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 187). Ayrıca QTAS’de; *japqış* “her türlü şeyin üstünü örtmeye, gizlemeye yarayan örtü, perde” (QTAS VI, 54) şekliyle kaydedilmiştir. Ayrıca krş. Kazan Tatarcası *yapkiç* “kılıf, mahfaza” (Öner, 2009, 331) şeklindedir.

Clauson DLT’de *yaptaç* örneğinin metinde yanlış imla ile verildiğini, sözcüğün aslının *yapguç* olması gerektiğini kaydeder. Tarihî ve modern sahadaki örnekler de bu hususu doğrular. DLT’de bu sözcük “çobanların yağmur ve karda giydiği küçük keçe” olarak kaydedilmiştir. Fakat bugünkü Türk dillerinde bu sözcük genel olarak “örtü” anlamında kaydedilmiştir. Kazakçada ise “örtü” anlamının yanı sıra “perde” anlamı da dikkat çeker.

4.2. Üst Giyim Eşyaları ve Pantolonlar

- **DLT *artıḡ*** “kadın yeleği” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 557); (Atalay I, 98); ***artıḡ*** <art- “kadın yeleği” (Dankoff, Kelly, 1985, 13).

< ***art-ıḡ*** (ED, 204).

Tarihî: KökTüç-; Uyğç-; Hak. KB-, **Harezmi.** KE-, ME-, NF-; **Altın Ordu** AOYarlık, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-; Fakat krş. **Anad.** *artag* “çocuğu beşiğe bağlayan bez” (DS I, 333).

Modern: Kzk. ve Ağ.: -

Tarihî Türk dili alanında sadece DLT’de tek veri olarak geçen sözcüğün bugün sadece Anadolu sahasında anlam değişmesi olsa da *artag* “çocuğu beşiğe bağlayan bez” şeklinde yaşadığı görülür. Buna göre DLT’deki bu sözcüğü Oğuzca kökenli söz varlığına dâhil edebiliriz.

- **DLT *bağırdak*** “kadın göğüslüğü” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 569); (Atalay I, 502); (Dankoff, Kelly, 1985, 63).

< ***bağır-dak*** <(ED, 319a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA *bağırdak* “beşik bağı” (Toparlı, 2000, 24), TZ-; krş. **Çağ.** *bağıltak* “pamuk elbise”(ED, 319a); **Osm.** *bağırdak* “kundak, beşik bağı” (TTS I, 169), **Anad.** *bağırtlak* “kadınların göğüslerini kapamak için kullandığı göğüslük” (DS II, 480).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *bavırdak* “eğere takılan kamçı vb. kayış”(QATS III, 137).

DLT’de geçen sözcük *bağır* “göğüs” sözcüğünden türetilmiştir. Sözcüğün anlamı “göğsü korumak için sargı veya kıyafet” şeklinde tarihî metinlerde de geçer. Sözcük ilk DLT’de kaydedilmiştir (ED, 319a). DLT’de sözcüğün anlamı “kadın göğüslüğü” şeklinde verilir. Ancak bunun bir iç giyim kıyafeti mi yoksa bir giyim aksesuarı mı olduğu hususu açık değildir. TA’da *bağırdak* sözcüğünün “beşik bağı” anlamı Osmanlı ve Çağatay sahasında da tespit edilmektedir. Ayrıca DS’de tanıklanan *bağırtla k* sözcüğü ise DLT’deki *bağırdak* ile ilişkili olmalıdır. Kazakçada ise bu sözcüğün TA’daki ve Osmanlıcadaki gibi “bağ” gibi “kayış, kamçı” anlamları korunmuştur.

- **DLT *çaşşu*** “küçük hırka” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 619); (Atalay III, 378); *çaşşu* “küçük ceket” (Dankoff, Kelly, 1985, 86).

< *çaşşu* (ED, 427a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM- Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.:-.

Clauson tek veri (hapax) unsur olarak değerlendirdiği DLT’deki bu sözcüğün Çince den ödünçleme olduğunu belirtir (ED, 427a). Söz konusu sözcük tarihî sahada ve modern Türk dili alanında tanıklanmamıştır.

- **DLT *eşük*** “sarınmak için kullanılan örtü; üste giyinen veya bürünülen şey” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 647); *eşük* (Atalay I, 72); *eşük*’hanın mezarını örtmek için kullanılan ipek”(Dankoff, Kelly, 1985, 28). Bir diğer anlamsa

Dankoff ve Kelly'nin neşirlerinde kaydedildiği gibidir. Yani *eşük* “han ve beyleri yüceltmek maksadıyla mezarlarına serilsin diye kullanılan kumaş. Sonra bu kumaşlar fakirlere dağıtılır (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 34) şeklindedir.

< *eşü-k* (ED, 260a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *äşük* “örtü” (Caferoğlu, 1968, 77); **Hak.** KB *eşük* “örtü, üste giyilen, örtülen nesne” (Arat, 1979, 162); **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ: -

Sözcük Uygur-Karahanlı sahasından sonra diğer tarihî dönemlerde eserlerde tanıklanmamıştır. Dolayısıyla sözcük bugünkü Kazakçada da tanıklanamamıştır.

- **DLT *etek*** “etek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 648); *etek* (Atalay I, 68-18, 152-9, 152-12); *etek* (Dankoff, Kelly, 1985, 29).

< *etek* (ED, 50a; TETTL I, 749; TDES 140).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB *etek* “etek” (Arat, 1979, 162); **Harezmi** KE *etek* “etek (elbise için)” (Ata, 1997, 213), ME *etek* “etek”(Yüce, 1993, 121), NF *etek* “(elbise için) etek, kenar” (Ata, 1999, 139); **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ *etäk* “pola, kraj szaty” (Zajackowski, 1961, 52); **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT *etek* “etek” (Karamanlıoğlu, 1978, 249), İM *itek* (Toparlı, 1992, 542), Kİ *etek* “bugünkü manasında” (Caferoğlu, 1931, 12), KK-, TA *etek* “etek” (Toparlı, 2000, 25), TZ *etek* “etek”(Atalay, 1945, 171), krş.; **Osm.** *etek* “kenar” (TTS III, 1562).

Modern: Kzk.ve Ağ.: *etek* “1. etek, 2. Dağ, tepe, yığın gibi yamaçlı şeylerin alt kısmı” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 146), *etek* “kıyafetin alt kısmı” (QTTS I, 196); *eteki* “etekli, eteği olan” (QATS V, 469).

Orta Türkçeden itibaren kullanılan bu sözcük tüm sahalarda benzer biçimleriyle tanıklanması açısından önemlidir.

- **DLT *könlek*** “gömlek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 738); *könğlek* (Atalay III, 350-18, 383-18); *könlek* (Dankoff, Kelly, 1985, 110).

< **köñle-k** (ED, 732a; Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 421)

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB *köñlek* “gömlek” (Arat, 1979, 276); **Harezmi** KE *köñlek* “gömlek, elbise” (Ata, 1997, 381), ME *köñglek* “gömlek” (Yüce, 1993, 149), NF *köñlek* “gömlek” (Ata, 1999, 259); **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ *köñlek* “koszula, bluza” (Zajackowski, 1961, 102); **Kıpçak** CC *kövlek* “gömlek” (Argunşah, Güner, 2015, 516); **Memlûk-Kıp.** BM-, DM *kömlek* “gömlek”(Toparlı, 2003, 30), GT *köñlek* “gömlek” (Karamanlıoğlu, 1978, 308), İM *köñlek* “gömlek” (Toparlı, 1992, 557), Kİ *köñlek* “gömlek” (Caferoğlu, 1931, 51), KK *kömlek* “gömlek” (Toparlı, 1999, 116), TA *köñlek* “gömlek”(Toparlı, 2000, 24), TZ *köñlek* “gömlek” (Atalay, 1945, 207).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *köylek* “gömlek.” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 243) Bu bilginin yanı sıra Kazak Ultık Ansiklopediyası’nda *köylek* maddesi altında bu kıyafet türü ile ilgili detaylı bilgilere yer verilmiştir; “Kadınlara has bir kıyafet türü (Kazakistan’ın bazı eyaletlerinde erkeklerin giydiği gömleğe de köylek denir.) Kızlar ve kadınlar bu elbiseyi çeşitli türlere göre adlandırır. Bunlardan *qos etek köylek*, eteğin üstüne bir katman daha etek eklenerek dikilir. Geniş eteğe hiçbir şey eklenmeden dikilir. Düz ve geniş etekli köylek’i (elbiseyi), yaşlı nineler, büzmeli elbiseyi çoğunlukla orta yaştaki kadınlar; büzgülü kat kat elbiseyi genç gelinler ve kız çocukları, eteği üç kattan çok büzgülü elbiseyi yeni gelinler ve genç kızlar giyer. Eteğindeki kat sayısına göre koluna da katlar yapılır. Bu elbise kumaşına göre günlük veya özel bir güne göre dikilebilir” (QUE IV, 680).

Sözcük DLT’de “gömlek” anlamıyla açıklanmıştır. Bu sözcük çoğu tarihî sahada benzer şekilde tanıklanmıştır. Kıpçak sahasında da sözcüğün anlamı “gömlek” olarak kaydedilmiştir. Bu sözcük Kazakçada yukarıda bir sözlükte “gömlek” anlamıyla kaydedilse de diğer tanımlardan anladığımız genel anlamı “kadın elbisesi”dir. Yukarıda da ifade edildiği gibi “gömlek” anlamında kullanılan bölgeler de vardır. Ancak ilk anlam “kadınların giydiği uzun, çeşitli türleri olan elbise”dir. Bununla birlikte DLT’de kadın veya erkek kıyafeti olmasıyla ilgili herhangi bir kayıt yoktur. Fakat Kazakça için bu daha çok kadın elbisesi için kullanılan bir sözcüktür.

- **DLT *kü/öpig*** “elbiseyi içine pamuk koyarak dikme” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 739); *küpik* “hırka, bezin iki katı arasına pamuk koyarak dikme”(Atalay I, 408.); *küpig* “elbiseyi yorgan gibi dikmek” (Dankoff, Kelly, 1985, 114).

< *kübi-g* (ED, 688b)

Tarihî: Köktü.-, Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.: *küpi* “kürk” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 306) biçiminde kaydedilmiştir. Ansiklopedilerde ise bu kürk biçimi için çeşitli tanımlar yapılmıştır. Örneğin yine Qazaq Ultıq Ansiklopediyası’nda “1. Devenin, koyunun yapağısını içine koyup, dışını kumaşla kaplayıp dikilen dış kıyafet. 2. Koyun derisinden dikilen biçimi geniş, eteği topuklara kadar olan bir dış kıyafet türü. Hiçbir renge boyanmaz. Tabaklanan derinin doğal rengi korunur. Kollu ve kolsuz olarak dikilir. Kış günü kızakla uzun sefere çıkan yolcular, çobanlar giyer. Koyun yapağısının el dokuması ile kaplanarak dikilen bu kaftanı fakir adamlar giyer. Daha varlıklı olanları deve yapağısından, pahalı kumaşlarla kaplar ve yakasına kunduz diktirir. Kadınlar bunu rengi açık kumaştan, yakası nakışlı, koluna kunduz koyarak diker.(QUE V, 135)” biçiminde uzun uzadıya açıklamalar vardır. Buradan bu dış kıyafetin nasıl dikildiğine dair bilgiler de oldukça önemlidir. Çünkü bu sözcüğün en eski biçiminde *kübi-* fiilinden türetildiği kaydedilmiştir. Bununla ilgili olarak yukarıda dikiş dikmek ile ilgili fillerin değerlendirildiği başlık altında (bkz. *kübi-*) “yorgan gibi dikmek” yani içine pamuk doldurarak dikme anlamı verilmiştir. Kazakçada ise *küpi-* fiili her ne kadar farklı anlamlara gelse de yukarıda ansiklopediden alınan *küpi* 1. de “yorganlayarak, içini yapağıyla doldurup dikilen kıyafet” anlamı dikkate değerdir.

Sözcük için DLT’de Ercilasun “elbiseyi içine pamuk koyarak dikme” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 739) tanımıyla verirken, Atalay (I, 408) bunun bir “hırka” olduğunu kaydeder. Atalay’ın kaydettiği anlam bugünkü Kazakçada kaydedilen anlamla daha çok benzer. Öte yandan Ercilasun’un kaydettiği anlam da bu “hırka”nın dikilme biçimini açıklar. Yani bu dikiş biçimi bir kıyafetin adı olmuştur diyebiliriz.

- **DLT *otran*** “Yağma (Türklerinde) paçalı giyecek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 780); “don, elbise” (Atalay I, 108); “pantolon (Yağma)” (Dankoff, Kelly, 1985, 44).

< ***otran*** (ED, 66a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. Ağ:-

Kâşgarlı Mahmud Yağma Türkleri tarafından kullanılan bir sözcük olduğu kaydını verir. Kökeni belli olmayan *otran* sözcüğü tek veri (hapax) olarak sadece DLT’de geçmektedir. Tarihî ve modern Türk dili alanında tespit edilememiştir.

- **DLT *terinçek*** “Oğuzcada kadın çarşafı” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 871); “iki parçadan yapılan kadın carı” (Atalay I, 510); “ince pelerin” (Dankoff, Kelly, 1985, 187).

< ***terin-çek*** (ED, 552b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME *terincek* “örtü, bürüncek” (Yüce, 1993, 186), NF *terinçek* “örtü, bürüncek” (Ata, 1999, 422); **Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, İH *terinçek derinçek*** (Toparlı, 2014, 271), İM *terinçek* “kadın gömleği” (Toparlı, 1992, 604), Kİ-, KK-, TA-, TZ-; krş. **Osm. *derincek (dirincek)*** “baş örtüsü” (TTS, 1106).

Modern: Kzk. Ağ:-

Clauson *terin-* “bir şeyi kendi etrafında toplamak” anlamındaki fiilden türemiş olabileceğini belirtir (ED, 552b) Tarihî Türk dili alanında tespit edilen sözcük için DLT’de “Oğuzca” kaydı yer alır. Atalay’ın neşrinde bu örtü hakkında iki parçadan yapıldığı kaydedilir. DLT’den sonra sözcük tüm sahalarda tespit edilmiştir. Buna göre sözcük Anadolu sahasında da tespit edilmiştir. Ancak Kazakçada sözcük tanımlanamamıştır.

- **DLT üm** “şalvar, tuman, pantolon” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 932; Atalay I, 38; Dankoff, Kelly, 1985, 60). Ayrıca buradan **ümlüg** “şalvarlı, tumanlı” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 932; Atalay I, 224).

< **üm** (ED, 155b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg. üm “iç donu” TT. VII. 46,14 (Caferoğlu, 1968, 272), **Hak.** KB-; **Harezmi** KE-, ME-, NF; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-; krş. **Osm. im** “iç donu, don” (TTS III, 2065).

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Uygurca ve Karahanlı sahasında tanıklanan sözcük daha sonra Osmanlı sahasında benzer anlamla kaydedilmiştir. Arada geçen devirlerde sözcüğün nasıl bir gelişim gösterdiği belirsizdir.

- **DLT yişim** “tozluk, soğukta iki bacağa giyilen bir çift tozluk” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 978); *yişim* “soğukta giyilen nesne. bir çeşit çakşır” (Atalay III, 19); *yişim* “tozluk”(Dankoff, Kelly, 1985, 228).

< **yış-ım ~ ış-ım** (ED, 978b)

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Kıpçak** CC *yışım* “koruyucu kılıf, tozluk” (Argunşah, Güner, 2015, 717); **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM, GT-, İM-, İH *yişim* “iç donu”, Kİ *yişim* “don (iç don, şalvar)” (Caferoğlu, 1931, 125) ~ *işim* “baldıra çekilen potur”(Caferoğlu, 1931, 40), KK-, TA *işim* “baldıra çekilen iç donu”(Toparlı, 2000, 24), TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Muhtemelen *yış-** (?ış-*) fiilinden türetilmiştir. “bükme veya sarma hareketi” anlamına gelen *yışığ* sözcüğü ile köктаştır (ED, 978b). Kazakçada sözcük tespit edilememiştir.

4.3. Başlıklar ve Baş Örtüleri

- **DLT beçkem** “alamet. İpekten veya yaban öküzü kuyruğundan yapılır. Savaş gününde kahraman kendini bununla tanıtır. Oğuzlar bunu *berçem* diye

adlandırır.” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 579); *beçkem*, Oğuzlar bunu perçem diye söylerler” kaydı koyulur (Atalay I, 483); *beçkem~perçem* “savaşçının nişanı” (Dankoff, Kelly, 1985, 69). Buradan *beçkemlen-* “savaş günü vb. zamalarda beçkem denilen alameti takınmak” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 579).

< Fa. *beçkem* (ED, 295a)

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. Ağ:-

Farsçadan ödünçleme olan bu sözcük sadece DLT’de tanıklanmıştır. Kâşgarlı’nın Oğuzların dilinde geçtiğini söylediği bu sözcük diğer tarihî alanda ve Modern Türk dillerinde bu biçimiyle tespit edilememiştir.

- **DLT *börk*** “başa giyilen şey, börk” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 598; Atalay I,349-21, II, 93-25, 281-6, III, 175-10, 200-16, 366-12, 351-22, 361-16; Dankoff, Kelly, 1985, 79). Ayrıca başka bir börk türü *kıymaç börk* “Çiğillerin giydiği tiftikten beyaz börk” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 717); “Çiğiller tarafından giyilen başlık” (Dankoff, Kelly, 1985, 139).

< *börk* (ED 362a; TMEN, 737; TETTL I, 382)

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *börk* “börk, başlık, takke” (Ölmez, 2017, 496); **Hak.** KB *börk* “başlık, külah” (Arat, 1979, 105); **Harezmi** KE *börk* “börk, başlık” (Ata, 1997, 135), ME *börük* “börk”(Yüce, 1993, 107), NF *börük* “börk, bir tür başlık” (Ata, 1999, 84); **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ *börk* “czapa, czapka” (Zajackowski, 1961, 39); **Kıpçak** CC *börk* “genellikle hayvanların postundan yapılan başlık, börk” (Argunşah, Güner, 2015, 448); **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT *börk* “börk, başlık” (Karamanlıoğlu, 1978, 230), İM *börk* “eskiden kullanılan bir cins başlık”(Toparlı, 1992, 512), Kİ-, KK-, TA-, TZ *börk* “börk, külah”(Atalay, 1945, 156); krş. **Osm.** *börk* “başa giyilen külah, kalpak gibi şeyler” (TTS I, 667).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *börük* “börk” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 94) , ayrıca Kazak dilinin bölge sözlüklerinde de sözcük “yaşlı insanların giydiği bir baş giyim türü” (QTAS, 155) olarak verilmiştir. Yine Qazaq Ultıq Ansiklopediyası’nda *börük*’in nasıl bir başlık olduğuna dair fikir edinmek mümkündür; *börük* “milli baş

giyim. Yazlık olarak kuzu derisinden, ince dikilir. Kışlıksa astarına yün, pamuk dikilip kadife, pelüş, atlas gibi kumaşlarla kaplanır. Hangi hayvanın derisinden yapıldıysa ona göre adlandırılır. (kuzu börk, kunduz börk, tilki börk gibi vs.) Börkü erkekler de kadınlar da giyer. Kızların giydiği börke nakış, mercan, inci, boncuklar işlenir. Eski börkler uzunca, oval, tepesi sivri, güneş koruyuculu, dört köşeli, altı köşeli dikilmiştir. Karakalpak, Kırgız, Başkurt, Tatar, Uygur ve daha başka halklar da börk giyerler. 14. asırda Ruslar da giymiştir.” (QUE II, 410) şeklinde verilmiştir. *kıymaç börk* sözcüğü ise Kazakçada tespit edilememiştir. Yalnız *qiymaş* “kıyılıp, sık dikilen giyim” (QTAS IX, 558) anlamında Kazakçada geçer. Bu muhtemelen bir tür dikiş şeklidir. DLT’de geçen *kıymaç börk* farklı bir şekilde dikilmiş başlık olabilir.

DLT’de bu başlığın nasıl bir başlık olduğu konusunda detaylı bilgi yoktur. Ayrıca kadın veya erkek başlığı olup olmadığı konusu hakkında da herhangi bir kayıt koyulmamıştır. Sözcük Kazakçada *börık* şeklinde yaşamaktadır. Sözcük bazı sözlüklerde daha çok “yaşlı insanların giydiği başlık” şeklinde tanımlanmıştır. Aslında börk geleneksel bir başlıktır. Fakat geleneksel bir başlık türü olmasından ötürü gençler günlük hayatta kullanmamaktadır. Bunun dışında börkün yaşa, cinsiyete göre dikildiği yukarıda da ansiklopediden aldığımız bilgiyle açıklanmıştır. Bir diğer önemli bilgi ise *börk*’ün diğer Türki halkların da geleneksel giysileri arasında sayılmasıdır.

- **DLT *bürünçük*** “burnu ve burundan aşağısını örten yarım peçe, yaşmak” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 607); “kadın baş örtüsü, bürünülecek nesne” (Atalay I,510-11; II, 151-17); “kadın baş örtüsü”(Dankoff, Kelly, 1985, 83).

<*bür-ün-çük* (ED367b; TETTL I, 407; OTW I, 358).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME *bürüncük* “bürüncek, örtü”(Yüce, 1993, 109), NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-, fakat bkz. *bürünçük+lüg* “owiniğta w zaslone lub zawój” (Zajackowski, 1961, 39); **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, İM *bürünçük* “kadınların baş örtüsü” (Toparlı, 1992, 513) Kİ-, KK-, TA *bürünçek* “peçe, örtü” (Toparlı, 2000, 24), TZ *bürküüt* “kadının üst urbası” (Atalay, 1945, 159); krş. **Çağ.** *bürüncek* “küçük baş örtüsü” (ED, 367b); **Anad.** *bürüncek* “kaput, palto pelerin cinsinden elbise”, *bürüncek* “ham ipekten dokunmuş bez” (DS II, 829) vb.

Modern: Kzk. ve Ağ.: *bürkeniş* “sargı, örtü”. Buna ek olarak *bürkenşik* “kapüşon, başlık” < Kzk. *bürke-* “örtmek, bürümek, kapamak, sarmak”. *bürkeme* “2. örtülmüş, sarılmış, kapatılmış” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 101) şekillerinde tespit edilmiştir. Ayrıca *bürkenşik* “gelin olduğunda kızın başına taktığı başörtüsü.” (QTAS, 164) şeklinde de ağızlarda karşımıza çıkar.

Sözcük DLT’den sonra çoğu sahada benzer anlamla kaydedilmiştir. Kıpçak eserlerinde sözcük *bürünçek* “kadınların başörtüsü, peçe” (TA), *bürünçük* -aynı anlamda- (İM) tespit edilmiştir. Ayrıca *bürküt* “kadının belden yukarısına giydiği elbise” (TZ) de yine aynı kökten olmalıdır. Derleme Sözlüğü’nde tespit edilen sözcükler de anlamsal ve sessel olarak bu sözcük ile uyuşmaktadır. Kısacası sözcüğün *bür-*, *bürü-* fiilleriyle ilişkisi açıktır. Kazakçada küçük farklılıklarla yaşamaktadır. Sözcüğün kökü *bür-* “kapamak, sarmak” fiiline kadar götürülebilirken, sözcüğün bugünkü Kazakçada gidebileceğimiz en küçük biçimi *bürke-* “örtmek, bürümek, kapamak, sarmak” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 114) biçimidir. Fakat her iki sözcüğün de birbiriyle bağı açıkça görülmektedir.

- **DLT *didim*** “gerdek gecesi gelinin giydiği taç” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 631); (Atalay I, 397); “gelin tacı”(Dankoff, Kelly, 1985, 97).

< So. *didim* (ED, 456b)

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *dıdım* < Sog. *didim* “taç”: TT. II. 8, 67 (Caferoğlu, 1968, 67); **Hak.** KB-; **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.:-

Soğd kökenli sözcük ilk defa Uyğurcada tespit edilir. DLT’deki anlamla tek veri durumunda olan sözcük diğer tarihî ve modern Türk dili alanlarında tanımlanamamıştır.

- **DLT *kedük~keyük*** “kepenek, kuş tüyünden başlık. keyük biçimi için d’yi y yapanların lehçesinde kepenek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 168, 417); *kedük~kedhük* (Atalay I, 390, III, 168); *kedük* “kuş tüyü veya, keçeden şapka” (Dankoff, Kelly, 1985, 99).

< *keç-ük* (ED, 702b).

Tarihî: KökTü.-; **Uyg.-;** **Hak.** KB *keçük* “kepenek, yağmurluk, giyecek”(Arat, 1979, 234); **Harezmi** KE- ME-, NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, KK-, Kİ, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.:-

Sadece Karahanlı döneminde geçen sözcük diğer tarihî ve modern Türk dili alanlarında tanıklanamamıştır.

- **DLT *sağalduruk*** “başlık sıkı dursun düşmesin diye çene altından bağlanan ipekten örülmüş ip” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 800; Atalay I, 530); *sağalduruk* “çene kayışı” (Dankoff, Kelly, 1985, 154).

< *sakak+duruk* (ED, 810b-811a; OTW I, 104).

Tarihî: KökTü.-; **Uyg.-;** **Hak.** KB-; **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM, GT-, İH-, fakat krş. *sağandurukla*- “atı yularlamak”, İM-, Kİ-, TA-, TZ-; krş. **Çağ.** *sağalduruk* San. 232v. 19. (ED, 811a); Fakat krş. **Osm.** *sağandırık* “gerdanlık, kılade” (TTS V, 3252) , **Anad.** *sağandırık* “sığırların boyunları altından sarkan deri” (DS XII, 4663).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *sağaldırık* “atın başından düşmemesi için yular ve dizgini bağlayan kayış” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 540;); *sağaldırık* sözcüğünde aynı manada kaydedilmiştir (QATS XII, 525).

Clauson’un *sakal* sözcüğü ile ilişkilendirdiği DLT’deki *sağalduruk* için Erdal bu sözcüğün *sakal* kökünden değil *sakak* “çene ve gövde arasındaki bölüm” kökünden geldiğini kaydeder (OTW I, 104). Sözcüğün çeşitli sahalarda ilişkili bazı biçimleri tespit edilmiştir. Kazakçadaki sözcük ise DLT’de kaydedilen sözcük ile aynı sözcüktür. Fakat anlamda kısmen değişim olmuştur.

- **DLT *sarağuç*** “kadının yaşmağı” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 804); *sarağuç* (Atalay I, 487); *sarağuç* “kadın baş örtüsü” (Dankoff, Kelly, 1985, 155).

< **sara/ saru-ğaç* sözcüğünden metatez olarak gösterilir (ED, 849b, OTW I, 358).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; **Harezmi** KE- ME-, NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, KK-, Kİ, TA-, TZ-; krş. **Çağ.** *sarağuç* “kadının çantası ve baş örtüsü” (ED, 849b).

Modern: Kzk. ve Ağ.:-

Sözcük DLT’den sonra tarihî olarak Çağatay sahasında tanıklanmıştır. Sözcüğün kökü olarak Clauson *saru-* köküne gönderme yapar (ED, 849b), Erdal (OTW I, 358) aynı köke gönderme yapar ancak bu biçimden daha önce **sara-* kökünden geldiğini DLT’de ise bu biçim yerine *saru-* ve *sarla-* biçimlerinin kullanıldığını belirtir.

- **DLT *suwluq*** “sarık” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 838); “mendil”; (Atalay I,201-13,471-19, II, 96-5, 215-13); “havlu”(Dankoff, Kelly, 1985, 169).

< *suw+luq* (ED, 788b)

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB *suwluq* ?(Arat, 1979, 410); **Harezmi** KE-, ME *suvluq* “sulu, suyu bol”(Yüce, 1993, 179); NF-; **Altın Ordu** AOYarlık, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ; krş. **Anad.** *suluq* “havlu giysi, bornoz”, *suwluq* “havlu gibi kurulanılan bez” (DS XII, 4707).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *suwluq* “el bezi, yağmurluk, muşamba.” anlamındadır. Aslında *sarık*’ın da mendil ve havlu gibi kumaş parçalarından yapıldığı düşünüldüğünde semantik olarak bir bağ olduğu açıktır. Bu sözcüğe benzer Kazakçada aynı zamanda *mayluq* “yağlık, mendil”-may “yağ”- şeklinde bir sözcük vardır. Bu da “peçete, mendil” anlamına gelmektedir. Ayrıca Kazakçanın ağız sözlüklerinde ise *suwluq* “paltonun dışından giyilen yarım kaftan” anlamı tespit edilmiştir.(Almaty, Zhambyl, Mangystau) Bununla birlikte diğer ağızlarda -Almaty, Kostanay, Pavlodar ağızları- ise çoğunlukla “havlu” anlamındadır (QTAS, 611).

Kazakçada tespit ettiğimiz anlamlar gerek DLT’de verilen anlamlarla gerekse de giyim kuşam bağlamında örtüşmektedir. Kazakçadaki en genel anlamı ise aslında “havlu” ve “mendil” anlamlarıdır. Sözcüğün “sarık” anlamı ise tespit edilememiştir.

4.4. Ayakkabı ile ilgili Sözcükler

- **DLT *başak~başmak*** “pabuç”. *başmak* maddesi altında “Oğuz ve Kıpçaklarda ayakkabı” ibaresi bulunur. “başak” biçiminde ise “Çiğilce” kaydı konulmuştur. (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 577; Atalay I 466, I-378); *başmak* “ayakkabı” (Dankoff, Kelly, 1985, 67).

<***ba-şmak*** (ED, 382b-383a; SİGTY, 480).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE *başmak* “ayakkabı, pabuç” (Ata, 1997, 83), ME *başmak* “nalin, sandal” (Yüce, 1993, 99), NF-, **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak CC** *başmak* “ayakkabı” (Argunşah, Güner, 2015, 435); **Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT** *başmak* “ayakkabı, pabuç” (Karamanlıoğlu, 1978, 216), İM-, Kİ *başmak* “ayakkabı” (Caferoğlu, 1931, 16), KK *başmak* “çizme” (Toparlı, 1999, 103), TA *başmak* “ayakkabı, izlik de denir” (Toparlı, 2000, 25), TZ *başmak* “pabuç” (Atalay, 1945, 149); krş, **Çağ.** *başmak* “ayakkabı, terlik” (ED, 382b), **Osm.** *başmak (paşmak)* “ayakkabı” (TTS I, 448).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *başmaq* “terlik” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 83) ve “eski. Yaz ayında ayağa giyilen hafif ayak giyim” (QTTS I, 102) şekillerinde tespit edilmiştir.

Sözcük *ba-* “bağlamak” köküyle ilişkilendirilir. Rusçaya da geçmiştir. (SİGTY, 480). Reşat Genç bu ayakkabının tarzı için; Kâşgarlı’nın eserinde asıl ayakkabıya yani, günümüz ayakkabı tipine benzer ayakkabıya benzediğini, Oğuzlar ile Kıpçakların *başmak* diğer Türklerin ise *başak* dediklerini ifade eder. Ancak DLT’de adından başka *başmak*’ın nasıl olduğu, biçimi hakkında detaylı bilgi yoktur. Kâşgarlı’nın “er başmaklandı” cümlesini “adam ayakkabı giydi” veya ayakkabı sahibi oldu” şeklindeki izahının da yetersiz olduğunu ifade eder. Fakat buradan yola çıkarak çizme veya çarığa başka özel adlar verilmesinden dolayı, *başmak* için muhtemelen bugünkü ayakkabılar gibi çizme ve ayakkabı arasında bir türden bahsetmenin mümkün olduğunu ifade eder (Genç, 1997, 189).

Sözcük çoğu sahalarda benzer anlam ve biçimleriyle kaydedilmiştir. Bugün Kazakçada da sözcük biraz daha farklı bir anlamla “yazın giyilen ayak giyim eşyası ve terlik” anlamıyla yaşar.

- **DLT *çaruk*** “çarık” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 616; Atalay I, 381-4; Dankoff, Kelly, 1985, 87), ***çarukluğ*** “çarıklı” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 616); “çarığı olan adam” (Atalay I, 497); *çarukluğ* (Dankoff, Kelly, 1985, 87).

< ***çaruk*** (ED, 428b; SİGTY, 480)

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; **Harezmi** KE *çaruk* “ayakkabı” (Ata, 1997, 157), ME-, NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM, GT-, İM-, Kİ *çaruk* “çarık” (Caferoğlu, 1931, 27), KK, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.: *şarıq* “tabaklanmamış sığır derisinden yapılan ve deliklerine geçirilen şeritle sıkıca bağlanan ayak giyeceği, çarık” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 631); biçimindedir. Kzk. Ağ.: *şärke* “büyükbaş hayvanların derisinden yapılan ökçesiz basit ayakkabı. Çoğunlukla çim biçerken ya da başka işler yapılırken giyilir. Bunun yanı sıra Almatı Jambıl bölgesinde *şärkey* (QTAS, 745) biçiminde çeşitli ağızlarda da çeşitli söyleniş farklarıyla görülür. Kısacası Kazakçada bu sözcük ağızlara göre üç biçimde karşımıza çıkar. Bunlar; *şarık*, *şärke* ve *şärkey* biçimleridir.

Ayrıca *çarukluğ* “çarıklı” manasındaki sözcük; Kzk. Ağ.: *şarkeli* “çarıklı, çarığı olan kişi” (QATS XV, 312) şeklinde kaydedilmiştir.

Clauson bir tür ayak giyim eşyası olan bu sözcüğün “profesyonelce yapılmış ayakkabı” olan *etük*’ten farklı, daha kaba saba yapılmış bir ayakkabı türü olduğunu belirtir (ED, 428b). Bu ayakkabı biçimi için Reşat Genç; Kâşgarlı’nın *çarık*’ı bilhassa “Türk ayakkabısı” olarak tarif etmesinden yola çıkarak, *çarık*’ın en az *edik* kadar yaygın bir giyim eşyası olduğundan bahseder. Kâşgarlı’nın *izlik* denilen bir çarık tipini de “Türk ayakkabısı” olarak nitelendirdiğini kaydeder ve *çarık*’ın hayvan derisinden yapıldığını ifade eder (Genç, 1997, 188). Sözcük Kıpçak eserlerinde yalnızca Kİ’de kaydedilmiştir. Çağatay (ED, 428b) ve Osmanlı dolayısıyla Anadolu sahasında da sözcük benzer biçim ve anlamlarıyla tespit edilmiştir. Kazakçada ise sözcüğün standart biçimi *şarıq* şeklinde iken ağızlarda ise *şärke* ve *şärkey* biçimleri de kaydedilmiştir.

- **DLT *etük~etük*** “ayakkabı, edik, çizme” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 648-649); (Atalay III, 283-9), *etük* (Dankoff, Kelly, 1985, 29). *etük*’ün DLT’de başka türleri de kaydedilmiştir. Bunlar; ***büküm etük*** “Oğuzcada kadınların giydiği

ayakkabı” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 607); Atalay neşrinde Türkçe olmadığını sandığını belirtir. (Atalay I, 395); (Dankoff, Kelly, 1985, 83) Bunlardan *büküm etük* maddesinde Oğuzca maddesi koyulmuştur. Diğer Türklerin ise buna *mükim* veya *mükin* diye söyledikleri yine Clauson tarafından kaydedilmiştir (ED, 327b). *çolkıy etük* ise “topuğu parçalanmış çizme” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 627); Atalay’ın neşrinde *çulkıy etük* “topuğu parçalanmış çizme” (Atalay III, 242-3); *çolguğ* “parçalanmış (çizmenin topuğu)” (Dankoff, Kelly, 1985, 94) şekillerinde kaydedilmiştir.

< *etük (edük)* (ED, 50b; DTSI 1969, 188; TETTL I, 689)

Tarihî: KökTü.-; Uyg. etük “edik, terlik, ayakkabı”: USp. 86, 7.; TT. VII. 53,1. (Caferoğlu, 1968, 78); **Hak. KB-**, fakat krş. *etük+çi* “ayakkabıcı” (Arat, 1979, 163); **Harezmi KE etik** “çizme, pabuç” (Ata, 1997, 213), ME *etük* “edik, ayakkabı” (Yüce, 1993, 121), NF *etik* “kısa çizme” (Ata, 1999, 706); **Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC etik~etük; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM etük** “mesh, çizme” (Toparlı, 1992, 522), KF *edük*, (Toparlı, 2014, 70), Kİ *ätik* “pabuç” (Caferoğlu, 1931, 12), KK *etik* “terlik” (Toparlı, 1999, 108), TA *etük* “mes” (Toparlı, 2000, 25), TZ-; krş. **Osm. edük~edik** “koncu kısa çizme, konçlu mest” (TTS I, 1385).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *etik* “çizme, edik” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 147) “ayağa giyilen, tabaklanmış deriden, lastikten yapılan ayakkabı” (QTTS I, 196). Kazakistan’da bugün *etik*’in yerini ve kullanım alanlarını anlamak için yine ansiklopedik bilgilere baktığımızda “tabaklanmış deriden dikilen konçlu ayakkabı. Önceki zamanlarda da Kazak edikçileri edik’in saptama, sahtiyan, tabaklanmış deri, koyu kahverengi, kaykibas, sivri burunlu, taş ökçeli, düz tabanlı türlerini dikmiştir. *etik* kişinin yaşına, cinsiyetine, mevsimlere göre çeşit çeşit dikilir. Erkeklerin yazlık *etik*’i ince tabaklanmış deriden, kışlığıysa kalın tabaklanmış deriden, koncu uzun (saptama edik) yapılarak; kadınların *edik*’i ise hafif, ince tabaklanmış deriden ökçesi büyük dikilir. Kadın *etik*’inin ökçe köselesi, koncu ve başı türlü renkte ipek iplerle ya da çeşitli deriler işlenip, nakışlanır. Etik dikmek için tabaklanmamış deri ile tabandan başka, kayın, kayın ağacının kabuğu, tahta çivi, hayvanların ayakkabı yapımında kullanılan sinirleri, kalın ip kullanılır.” (QUE III, 443).

Sözcük tüm sahalarda aynı mana ve benzer biçimlerle tanıklanmıştır. DLT’de geçen *büküm~mükim~ mükin* etük biçimleri ise diğer tarihî sahalarda ve Kazakçada tanıklanmamıştır.

- **DLT *izlik*** “Kesilen hayvanların derisinden yapılan Türk ayakkabısı”. (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 672; Atalay I, 104; Dankoff, Kelly, 1985, 38).

< ***iz+lik*** (ED, 286b; DTSl, 216).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ *izlik* “bir nevi ayağa giyilen pabuç”(Caferoğlu, 1931, 41), KK-, TA *izlik* “ayakkabı” (Toparlı, 2000, 110), TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.: *izdik* “bastığında iz çıkması” (QTAS XV, 699). Memlûk-Kıpçak eserlerinin bazılarında sözcük aynı anlamda kaydedilse de bugün Kazakçada bu sözcüğün “ayakkabı” anlamı tespit edilememiştir.

Sözcük DLT’den sonra bu anlamıyla Kİ’de ve TA’da “pabuç”, “ayakkabı” anlamlarıyla kaydedilmiştir. Kazakçada tespit edilen anlam her ne kadar “ayak izi” ile alakalı olsa da herhangi bir “ayakkabı” anlamı tespit edilmemiştir.

- **DLT *uldan*** “pabuç altı, tabanı, mestin alt yanı” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 920); *uldanğ* “mestin altı”(Atalay I, 116-3, 116-5); *uldan* “ayakkabı tabanı”(Dankoff, Kelly, 1985, 53).

< ***ul+dan*** (ED, 131b), ayrıca Dankoff bu sözcüğü ul “temel, yapı temeli” sözcüğünden (< ul+dan) türetildiğini ve “ayakkabının tabanı” (Dankoff, Kelly, 1985, 53) anlamında kaydeder.

Tarihî: KökTü.-; Uyg.- fakat krş. *ulyak* “temel, pençe, taban”: TT. IV. 10, 19. (Caferoğlu, 1968, 265); **Hak.** KB-; **Harezmi** KE-, ME- fakat krş. *ultanla-* “ayakkabısına taban geçirmek” (Yüce, 1993, 194), NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-; krş. **Çağ.** *ultan* San85v. 24. (ED, 131b).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *ultan* “kundura tabanı, kösele, ayakkabıya taban çakmak.” (Koç, Baynıyazov, Başkapan, 2012, 585)”ayakkabıyı giyince tabana basılan, yere değen yeri” (QTTS II, 417).

Sözcük DLT’den sonra ME’de bu sözcükten türemiş bir fiil olarak *ultanla-* “ayakkabısına taban geçirmek” (Yüce, 1993, 194) şeklinde, Çağataycada ise aynı biçimde kaydedilmiştir. Kazakçada da sözcük *ultan* biçiminde ve aynı anlamda tespit edilmiştir.

- **DLT *uğuk*** “tozluk, çorap” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 918); *oğuk* “çizme” (Atalay I, 67); *uğuk* “galoş” (Dankoff, Kelly, 1985, 52).

< ***ug+uk*** (ED, 83a; SİGTY, 481).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezm. KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-; krş. Çağ. *uğ* “üstünde pamukla deriden yapılan ayakkabılar” San. 76v. 18.(ED, 83a); krş. **Osm. *uğ*** “çakşır şalvar” (TTS VI, 3903) .

Modern: Kzk. ve Ağ.: *uyıq(I)* “yün çorap” (Koç, Baynıyazov, Başkapan, 2012; 685) ayrıca bir başka kaynaktan *uyıq* “deve ve koyunun keçinin yününden eğrilen ipten dokunan ayak giyim eşyası” (QATS XIV,696).

Muhtemelen “keçe tozluk” anlamına gelen bir çeşit ayak giyim eşyasıdır (ED, 83a). Tenişev sözcüğün “uğ~uy” kökünden geldiğini belirtir (SİGTY, 481). Sözcük Kıpçak eserlerinde tespit edilememiştir. Buna karşın sözcüğün Çağatay ve Osmanlı sahasındaki biçimi *uğ*’dur. Sözcük Modern Kazakçada ise DLT’deki anlamına çok yakın bir biçimde tanıklanmıştır. Hatta Kazakçadaki sözlüklerde bu sözcüğün olduğu kısımda bu ayak giyim eşyasının hangi hayvanın yününden dokunduğuna dair bilgiler de mevcuttur.

- **DLT *samda*** “Çiğil lehçesinde giyilen sandal” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 802); (Atalay I, 418); “sandal” (Dankoff, Kelly, 1985, 153).

< Yu. ***samda*** (ED, 828b; DTSl, 483)

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, CC-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.- krş. *sandal* “yazlık hafif ayakkabı, sandalet” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 547) yine aynı manada QATS XII, 644’te de kaydedilmiştir.

Clauson sözcüğün Yunanca *sandalion* sözcüğünün bozulmuş hâli olduğunu belirtir (ED, 828b). DLT’de Atalay neşrinde (Atalay I, 418) bunu bugün de *sandal* olarak kullanılan sözcükle ilişkili olduğunu belirtir.

- **DLT *sıgziğ*** “mest vb. şeylerde iki dikiş deliği arasına konan şerit” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 818); *sıgziğ* (Atalay I, 464); *sıgzağ* “ayakkabı sırimı, yama; ince uzun sandal” (Dankoff, Kelly, 1985, 161).

< *sıgza-ğ* (ED, 818a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, fakat krş. (?) *sıgza* “gömleğin yakası” (Caferoğlu, 1931, 91), KK-, TA-, TZ.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Clauson’un *sıgza-* “eklenen, oturan şey” fiilinden türetildiğini kaydettiği sözcüğün DLT’deki tek veri (hapax) unsurlardan biri olduğunu belirtir (ED, 818a). Sözcük diğer tarihî ve modern Türk dili alanlarında tanıklanamamıştır. Kİ’de kaydedilen sözcük ise DLT’de geçen sözcük ile karşılaştırılabilir.

- **DLT *tizildürük*** “ayakkabıların ucuna takılan bakır pullar” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 885; Atalay I, 529; Dankoff, Kelly, 1985, 192).

< *tiz-il-dürük* (ED, 576a; DTSI, 565)

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-, CC-, DM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Sözcüğün *tiz-* fiiliyle bağlatışı açıktır. Dankoff ve Kelly (1985, 192) neşirlerinde bunu *tiz-* fiili altında gösterirler. DLT'deki tek veri (hapax) unsurlardan biridir (ED, 818a). Sözcük diğer tarihî ve modern Türk dili alanlarında tanıklanamamıştır.

4.5. Giysi ile İlgili Aksesuarlar ve Giysinin Bölümleri

- **DLT *boğ*** “bohça, heybe” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 592); *boğ* (Atalay II, 133-1, 341-13, III, 127-8); *boğ* (Dankoff, Kelly, 1985, 75).

< *boğ* (ED, 311a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *bağ* “2. bohça” (Caferoğlu, 1968, 30); **Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-; Osm. *boğ*** “bohça”(TTS I, 627).

Modern: Kzk. ve Ağ.:

Tarihî Türk dili alanında DLT'den sonra tanıklanan diğer bir tarihî Türk dili alanı Osmanlı sahasıdır. Sözcük büyük ihtimalle Oğuz kökenli olmalıdır. Türkiye Türkçesinde ve ağızlarda yaşayan bu sözcük Kazakçada tespit edilememiştir.

- **DLT *boxtay~boxtuy*** “elbise bohçası, heybesi” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 596); *boxtay~boxtuy* (Atalay III, 239-23); *boxtay~boxtuy* (Dankoff, Kelly, 1985, 75).

< *box-tay* (ED 313a; TMEN II, 789; TETTL I, 365)

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *bağça* “bohça, bağ, çıkın, paket” (Caferoğlu, 1968, 30); **Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.**

Modern: Kzk. ve Ağ.: *boqşa* “bohça, çıkın” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 91); Ayrıca Kazak dilinin ağız sözlüğünde *boqşa* “çanta” anlamındadır. İkinci anlamı ise “kızların bebeklerini -oyuncak kuklalarını- koydukları torba” olarak verilmiştir. Her hâlükârda da bu sözcüğün “içine bir şey koyulan torba” anlamı mevcuttur. DLT'de de sözcüğün “elbise koyulan bohça” anlamı geçer. Yine Kazakça

ağız sözlüğünde *boqjama* şeklinde geçen sözcüktür. Bu sözcüğün anlamı “elbise, kıyafet koyulan çanta, torba” şeklinde tespit edilmiştir (QTAS,148).

Clauson DLT’de geçen sözcük *boğ* sözcüğünden *boğtay* -ğt->-xt- ses değişimiyle *boxtay* oluştuğunu belirtir. Aynı değişim *ağtar-> ahtar-* fiillerinde de karşımıza çıkar. -tay ekinin Moğolca -tay/-tey eki ile bir ilgisi olmadığını kaydeder. (ED, 313a); Tietze ise bu sözcükle ilgili *boğça/ bohça* “giysi sarmaya yarayan kumaş parçası” < *boğ* “bohça” sözcüğü üzerine-*ça* küçültme eki ile türetildiğini söyler. O da sözcüğün eski şekli *boğça*, yeni şekli *bohça*, dial. *bokça*. (TETTL I, 365) kaydeder.

- **DLT *bürme*** “şalvar beli (bel bandı), torba ağzı gibi büzülebilecek yuvarlak nesne” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 607; Atalay II, 94); “kemer” (Dankoff, Kelly, 1985, 83).

< *bür-me* (ED, 366a-b; OTW I, 317)

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA, TZ; Fakat krş. Çağ. *burma* “bağ” (ED, 366a).

Modern: Kzk. ve Ağ.:- fakat krş. *bürme* “bir tür dikiş büzerek dikme; bürmek, büzerek dikmek” (Yüce, Pınar, Oraltay, 1984, 56).

Sözcük DLT’den sonra Çağatay sahasında tanıklanmıştır. Kazakçada tanıklanan sözcük ise biçim olarak aynı olmakla birlikte anlamca biraz farklıdır.

- **DLT *bürük*** “torba, şalvar gibi şeylerin ağzını büzmeye yarayan ip” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 610; Atalay I, 385; Dankoff, Kelly, 1985, 83).

< *bür-ük* (ED, 362b; DTSI, 133).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.:-

Sözcük DLT’de Ercilasun ve Akkoyunlu’nun neşirlerinde “torba, şalvar gibi şeylerin ağzını büzmeye yarayan ip” (2014, 610) anlamında kaydedilmiştir. Atalay’ın neşrinde (I, 385) ise yanı sıra “sofra başı gibi şeylerde bulunan yuvarlak ipler, püskül” anlamı kaydedilmiştir. Bu anlam sadece DLT’de kaydedilir. Kazakçada ise sözcük tespit edilmemiştir.

- **DLT *çırğuy*** “böğrün iki yanından kemerin geçtiği ilik” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 624; Atalay III, 241; Dankoff, Kelly, 1985, 93).

< *çırğuy* (ED, 428b)

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-; HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, İM-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Tarihî Türk dili alanında sadece DLT’de geçen sözcük tek veri (hapax) bir unsurdur. DLT’de Atalay (III, 241) “elbisenin kuşağının geçeceği iki taraflı köprücük” şeklinde geçer. Clauson (ED, 428b) sözcüğün KB’de geçen biçiminin ise belirsiz olduğunu kaydeder. Tarihî ve modern Türk dili alanında tanıklanamayan sözcüğün kökeni de açık değildir. Dolayısıyla sözcük Kazakçada da tanıklanmamıştır.

- **DLT *elilik*** “eldiven (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 537); *elilik* “eldiven, elcik”(Atalay I, 153); *elilik* “eldiven”(Dankoff, Kelly, 1985, 22).

< *elilik* “eldiven, iş eldiveni” (ED 144a; TETTL I, 712)

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Kıpçak CC-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ *ellik* “eldiven”(Caferoğlu, 1931, 10), KK-, TA-, TZ-; fakat krş. **Osm. *ellik* “eldiven” (TTS III, 1443).**

Modern: Kzk. ve Ağ. -

DLT’de “eldiven” anlamında tanıklanan bu sözcük DLT’den sonra Kıpçak sahasında da “eldiven” (Kİ) biçiminde tespit edilmiştir. Diğer Kıpçak eserlerinde sözcüğün nasıl geçtiğine dair bir bilgi yoktur. Bu sözcüğün Osmanlı sahasında da

kaydedilmesi Oğuzca'nın söz varlığına ait bir sözcük olabileceğini düşündürür. Zira bugün çoğu Kıpçak dilinde bu sözcüğün kökü olan *el* sözcüğünün yerine de *kol* kullanılır.

- **DLT *ilersük*** “uçkur” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 664); *ilersük* (Atalay I, 152); *ilersük* “kemer”(Dankoff, Kelly, 1985, 33).

< *ilersük* (ED, 151b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF *ilersük* “şalvar uçkuru” (Ata, 1999, 184); **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, İH *ilersük* “iliştirilmiş tutuşturulmuş şey” (Toparlı, 2014, 109), GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA *ilersik* “uçkur, don bağı” (Toparlı, 2000, 24), TZ *ilersik* “uçkur”(Atalay, 1945, 177); krş. **Osm. *ilersük*** “uçkur” (TTS III, 2041).

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Tarihî Türk dili alanında ilk kez DLT’de kaydedilen sözcüğün bugün Anadolu sahasında geçmesi onun Oğuzca özellikli bir söz varlığı olduğunu gösterir. Hem NF hem de Memlûk-Kıpçak sözlükleri bilindiği gibi Oğuzca unsurları da bünyelerinde bulundurur. Kazakçada tespit edilememiştir.

- **DLT *kağış*** “kesilen hayvanların derisinden dilinerek yapılan kayış” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 675; Atalay I, 369); “deri kemer”(Dankoff, Kelly, 1985, 123).

< *kağış* “kemer, kayış” (ED, 607a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE *kayış* “kayış” (Ata, 1997, 308), ME *kayış* “kayış” (Yüce, 1993, 136), NF *kayış* “kayış” (Ata, 1999, 208); **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC *hayış* “kayış” (Argunşah, Güner, 2015, 711); **Memlûk-Kıp.** BM-, DM *kayış* (Toparlı, 2003, 20), GT-, İM-, Kİ *kayış* “bugünkü manasında”(Caferoğlu, 1931, 74), KK-, TA *kayış* (Toparlı, 2003, 191), TZ *kayış* “kayış” (Atalay, 1945, 189).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *qayıs* “eğer takımlarını yapmakta kullanılan özel işlenmiş hayvan derisi, kayış” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 328) şeklinde tespit edilmiştir.

Kazak ağızlarında; *qayıs* (Türikm.; Taş., Keneür) “bellik, bel bağı, kuşak” (QTAS, 373) anlamlarıyla da geçmektedir.

Sözcük tüm sahalarda tanıklanmış olması açısından önemlidir. Standart Kazakçada ve ağızlarında da sözcük *qayıs* biçimiyle benzer şekilde tanıklanmıştır.

- **DLT** *ķırğaq* “elbisenin kenarları veya çevresi” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 713); *ķırğaq* (Atalay II, 288-16); *ķırğaq* (Dankoff, Kelly, 1985, 137).

< *ķırğa-ķ* (ED, 653b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; **Harezmi** KE *ķırağ/ķ* “kenar, kıyı, sahil” (Ata, 1997, 347), ME-, fakat krş. *ķırığ* “sınır, kenar” (Yüce, 1993, 143), NF-, fakat krş. *ķırığ* “kenar, kıyı, yan” (Ata, 1999, 239); **Altın Ordu** AOYarlık-; HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM *ķırağ* “kenar” (Toparlı, 2014, 144), DM-, GT-, İM *ķırağ* “sahil” (Toparlı, 1992, 552), Kİ-, KK-, TA-, TZ-, fakat krş. *ķırı* “kenar, yan, uç”(Atalay, 1945, 199); krş. **Çağ.** *ķırığ/ķırık* (ED, 653b), **Osm.** *ķırañ* “kenar, kıyı, uç, sınır, etraf” (TTS IV, 2497), **Anad.** *ķıraķ* “kıyı” (DS XII, 4554).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *qırğaq*: “suyun kenarı, eteği” (QATS X, 590)

Temel anlamı “kenar, yan, kıyı” olan sözcük DLT’de “giysilerin kenarı” şeklinde özel bir anlam kazanmıştır. Tarihî Türk dili alanında sözcük temel anlamıyla geçerken DLT’deki anlamın tanıklanabildiği başka bir eser yoktur. Kazakçada verilen sözcük ise DLT’de kaydedilen sözcük ile aynı olmalıdır. Fakat yukarıda da bahsedildiği gibi “elbisenin kenarı veya çevresi” anlamı yalnızca DLT’ye has olmalıdır.

- **DLT** *ķoy* “kaftanın koyun kısmı; koyun” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 733); *ķoy* (Atalay III, 142-9); *ķoy* (Dankoff, Kelly, 1985, 145).

< *ķoñ* (ED, 631b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *koyun* “koyun, kol altı”: Suv. 6 (Caferoğlu, 1968, 184); **Hak.** KB *ķoy* (Arat, 1979, 273); **Harezmi** KE *ķoy*, (Ata, 1997, 375), ME-, NF *ķoy*, (Ata, 1999, 235) ; **Altın Ordu** AOYarlık-; HŞ-; **Kıpçak** CC *koy*; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM *ķoyun* (Toparlı, 2003, 94), GT *ķoy* “koyun” (Karamanoğlu, 1978, 307), İM

koy “koyun, iç taraf” (Toparlı, 1992, 556), Kİ *koyun* “göğüs, bağır” (Caferoğlu, 1931, 80), KK-, KF *koyın*, TA *koyun* (Toparlı, 2003, 121), TZ *koyun* “elbisenin içi, koynu, koltuğa doğru kısmı”(Atalay, 1945, 206); krş. **Çağ.** *koyn* (ED, 631b).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *qoyın* “göğüs ile giysi arası, koyun.” (Yüce, Oraltay, Pınar, 1984, 169). Sözcük QTTS’de ise “göğüs, göğüs kemiği”(QTTS II,57) anlamları da verilmiştir.

Temel anlamı “koyun” olan sözcük DLT’de giysinin bir bölümüne işaret eden özel bir anlam kazanmıştır. “kaftanın koyun kısmı” şeklinde tanımlanan sözcük, buradan *elig koyka suq* “elini kaftanının koynuna sok” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 405) şeklinde kaydedilir. Tarihî Türk dili alanında sözcük temel anlamıyla geçerken DLT’deki anlamın tanıklanabildiği başka bir eser yoktur. Çağdaş Kazakçada verilen “göğüs ile giysi arası” (Yüce, Oraltay, Pınar, 1984, 169) anlamı ise DLT’de kaydedilen anlamla oldukça benzeşmektedir.

- **DLT köşik** “yüz örtüsü, örtü” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 742); *köşik* “örtü, perde, gölge” (Atalay I, 409); *köşik* “örtü, perde”(Dankoff, Kelly, 1985, 111).

< *köşi-k* (ED, 753b)

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB *köşik* “himaye, kollama” (Arat, 1979, 286); **Harezmi-; Kıpçak CC-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Memlûk-Kıp.** BM-, DM, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.:-

Sözcük bu anlamıyla yalnızca DLT’de kaydedilmiştir. Sözcük Kazakçada yaşamamaktadır.

- **DLT kimsen** “başa giyilen başlık vb. şeylerde kullanılan ince, altın yapraklar” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 720); *kimsen* “başlıkları ve kavukları süslemek için kullanılan altın kırıntıları” (Atalay I 437); *kimsen* “altın yapraklar” (Dankoff, Kelly, 1985, 106).

< Çin. *kimsen* (ED, 723b).

Tarihî: KökTü.-, Uyg.-; Hak. KB-; Harezm. KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-; HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-; Çağ. kimsen “yaldızlı veya altın renkli deri” (Sang. 316r 23) (ED, 723b).

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Clauson’un Çince kökenli bir sözcük olarak belirttiği (< *chin hsien* “altın iplik” (Giles 2, 032 4, 532; Middle Chinese kim sen) (ED, 723b) *kimsen* DLT dışında tarihî Türk dili alanında Çağatay sahası eserlerinden Senglah’ta tespit edilmiştir. Sözcük bugün Modern Türk dili alanında, Kazakçada tespit edilememiştir.

- **DLT *könçük~könçek*** “Oğuz lehçesinde yaka” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 737); *künçük* “yaka, urba yakası. Oğuzlar künçek derler”(Atalay I 480); *könçük~könçek* “yaka açıklığı”(Dankoff, Kelly, 1985, .109).

< *könçük* (ED, 728a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezm KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-; HŞ *könçük* “torba, schowek”(Zajackowski, 1961, 101); **Kıpçak CC *könçek*** “pantolon, şalvar” (Argunşah, Güner, 2015, 512); **Memlûk-Kıp. BM-, DM *könçek*** “giysi”(Toparlı, 2003, 30), GT-, İM *könçek* “pelerin gibi omuza alınan bir elbise”(Toparlı, 1992, 557), Kİ-, KK *könçek* “giysi” (Toparlı, 1999, 116), TA *könçek* “don, im ve iç ton da denir”(Toparlı, 2000, 24), TZ *könçek* “urba” (Atalay, 1945, 207); krş. **Anad. *könçek*** “uzun paçalı geniş don”(DS XII, 4568).

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Sözcüğün anlam çerçevesi, hem tarihî Türk dili alanında hem de modern Türk dili alanında çeşitlenmektedir. Sözcüğün en eski biçiminin tespit edildiği DLT’de *könçük* ve *könçek* olarak geçen şekli “yaka” olarak tanımlanmış ve sözcüğe “Oğuzca” kaydı düşülmüştür. Harezm, Kıpçak ve Anadolu sahasında ise bir tür giysi, pantolon olarak kullanılmıştır. Kazan Tatarcası *künçik* “pantolon” (R II, 1446); Karakalpakçada *könçek* “pantolon” (Tavkul, 2000, 274) şeklinde yaşayan sözcük Kazakçada tespit edilememiştir.

- **DLT *ḳudurḡaḳ*** “kaftanın arkadaki iki kuyruḡundan biri”(Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 745); *ḳudurḡaḳ* (Atalay I, 502); *ḳudurḡaḳ* “kuyruk (elbise)” (Dankoff, Kelly, 1985, 146).

< ***ḳudur-ḡaḳ** (ED, 606a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-; HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Tarihî Türk dili alanında tek veri (hapax) unsurlardan olan sözcüğün Clauson **kudur-* fiilinden türetildiğini belirtmiştir (ED, 606a). Aynı fiil kökünden türetilmiş *kudruk* > *kuyruk*) (ED, 604b) ile sözcük karşılaştırılabilir. Kazakçada sözcük bu haliyle tanıklanamamıştır. Ancak aynı kökten olan *quyırıq* “kuyruk” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 395) sözcüğü Kazakçada tanıklanmıştır.

- **DLT *ḳur*** “kuşak, kemer” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 142; Atalay I, 324).

< ***kur*** (ED, 642a; TETTL IV, 436)

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *kur* “kemer, toka”: USp. 281 (Caferoğlu, 1968, 187); **Hak.** KB 461 *ḳur* “kuşak” (Arat, 1979, 291) , **Harezmi** KE *ḳur* “kuşak” (Ata, 1997, 399), ME *ḳur* “kuşak, kemer”(Yüce, 1993, 152), NF *ḳur* “kemer” (Ata, 1999, 268); **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC *ḳur* “kuşak, kemer” (Argunşah, Güner, 2015, 764); **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM *ḳur* “kuşak”(Toparlı, 1992, 559) , Kİ *ḳor* “2.bel bağı”(Caferoğlu, 1931, 79) , KK-, TA *ḳur* “kuşak”(Toparlı, 2000, 124), TZ-; krş. **Osm.** *ḳur kemer* “süslü özenle yapılmış kemer” (TTS IV, 2736).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *qur* “yünden dokunan ip” (QTTS II, 91), “çadırın iskeletini ve çubuklarını bağlayan yassı kayış” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 336).

Clauson *ḳur* sözcüğünün temel olarak “erkek tarafından giyilen kemer, kuşak” olduğunu daha sonra daha genel olarak “*yurt*”u çevreleyen kolan” anlamında kullanıldığını söyler (ED, 642a) Kazakçada da *qur* “daha çok bir ip türü ve aslında yine çadırdaki kullanılan bir kayış çeşidi” olarak geçer. “kemer ve bel bağı ya da

kuşak” anlamında kullanılmamıştır. Kazakçada kuşak, kemer ve bel bağı sözcükleri için “*belbev*” (bel bağı) gibi karşılıklar vardır. Bunlardan *belbev* “kuşak” anlamındaki sözcük tıpkı Türkçedeki *bel bağı* ile aynı biçimde kurulmuştur.

- **DLT *ķurşaq*** “kuşakla kuşanma, tura; yünden dokunur, yünden dokunan tura (halat gibi örülmüş ip çilesi)” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 749); *ķurşaq* “kuşak kuşanma” (Atalay I,464); *ķurşaq* “çadır kemeri” (Dankoff, Kelly, 1985, 147) .

<*kur+şa-ğ* (ED, 664b; TMEN III, 1565; TETTL IV, 453).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM *ķuşak* (Toparlı, 2003, 97), GT-, İM *ķuşak* (Toparlı, 1992, 560), Kİ *ķuşak* “kuşak”(Caferoğlu, 1931, 83) , KK *ķuşak* “kuşak, kemer” (Toparlı, 1999, 117), TA *ķuşak* “kuşak” (Toparlı, 2000, 125), TZ *ķucaķ* “kuşak”(Atalay, 1945, 210); **Osm. *ķuşah~ķuşak*** “kuşak” (TTS IV, 2751).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *qursaw* “1.çember, kelepçe, 2. sıkıştırma, etrafını sarma” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 338.). *qursaw* I “tutukluların eline, ayağına, boynuna takılan kelepçe”, ayrıca bkz. *qursaw* II “etrafını çevirmek, tutuklamak” (QTTS II, 94). Sözcüğün temel anlamı Kazakçada “etrafını sarma, kuşatma” dır. Kazak Tilinin Tüsindirme Sözdigi adlı sözlükte de *qorşaw* için çeşitli anlamlar verilmiştir. Hepsi temel olarak “bir şeyi ortaya alma, kuşatma, etrafını sarma; bir şehri veya düşmanın etrafını kuşatma; bazı ağızlarda kaplama, etrafında dönmek, etrafını çevirmek” (QTTS II, 91) manalarına gelmektedir.

Sözcük Kıpçak eserlerinde *ķucaķ* (II) “kuşak, bele sarılan sargı”(TZ), *ķuşak* (I) “kuşak, bele sarılan sargı” (DM, İM, Kİ, KK, TA) biçimleriyle tespit edilmiştir. Bu eserlerde sözcüğün “çadır etrafını saran kolan” anlamıyla ilgili herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Ayrıca sözcüğün kökeni olan *kurşa-* fiiliyle ilgili madde de yoktur. Sözcüğün kökündeki -r- sesi yukarıda geçen Kıpçak eserlerinde geçmemektedir. KFT’de *ķurşa-* yerine *ķuşanmak* fiili vardır “takmak, giyinmek” (Toparlı, 2014, 165) şeklinde kaydedilmiştir. Bu sözcüğün bugünkü Kazakçada kıyafetin “bel bağı, kemeri, kuşağı” anlamına gelen bir manası yoktur. Fakat yine de ilk anlamından uzaklaşmadığı, temel olarak “sarma, kuşatma, etrafını çevirme” anlamını korumasından çıkarmak mümkündür. Bunun yanı sıra bu sözcük ile ilgili

olarak Kazakçada bu sözcük *qursa-* fiilinden > *qursaw* olmuştur. Ancak Kazakçada *qorşa-* fiili de vardır. Bu da tıpkı *qursa-* fiili gibi “1. etrafını çevirmek, 2. kuşatmak, sarmak, ablukaya almak” anlamlarına gelmektedir. *qorşa-* kökünden de *qorşaw* sözcüğü türemiştir. Bunun da anlamı *qursaw*’a çok yakındır “paravan, abluka” manasındadır. Buna göre Kazakçada iki biçim söz konusudur: Bunlardan birincisi *qursa-*, ikincisi ise *qorşa-* fiilleridir. Şüphesiz ikisi de köktaş olup fiillerin farklı seslendirilmiş biçimleridir. Bunların hiçbirisinde tam manasıyla “kuşak, kemer” anlamı yoktur. Ancak aralarındaki anlam ilişkisi açıktır. Sözcüğün bugünkü Kazakçadaki durumunu şöyle ifade etmek mümkündür: < *qurşa-*’dan *qurşağ* > *qursa-* ~ *qorşa-* > *qursaw* ~ *qorşaw*.

- **DLT *ör*** “kaftanın koltuk altı” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 789); *ör* (Atalay I, 45); *ör* “pelerinin beli” (Dankoff, Kelly, 1985, 48).

< *ör* (ED, 193a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-; HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Tarihî Türk dili alanında sadece DLT’de geçen sözcük tek veri (hapax) bir unsurdur. Tarihî ve modern Türk dili alanında tanıklanamayan sözcüğün kökeni de açık değildir.

- **DLT *saçu*** “elbise, mendil vb. şeylerin saçağı” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 798); *saçu* “elbise ve mendil saçağı” (Atalay III, 219); *saçu* “saçak, püskül”(Dankoff, Kelly, 1985, 152).

< *saç-u* (ED,795a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-; HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

saçu sözcüğü Tarihî Türk dili alanında sadece DLT’de tanıklanabilmiştir. *saç-* fiilinden türetilmiş bir diğer sözcük olan *saçgak* ise tarihî Türk dili alanında tanıklanmaktadır. TZ’de *saçgak* biçimi “saçak, püskül, hatta yamalı ve eski elbise. (Atalay, 1945, 233) anlamlarında tespit edilmektedir. Kazakçada *saçu* geçmezken aynı kökten türetilmiş *şasuv* “saçı, düğüne getirilen hediyeler tatlılar” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 736) şeklinde kaydedilmiştir. Ayrıca yine aynı sözlükte *şasaq* “saçak, püskül” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 735) şeklinde kaydedilmiştir. Kazak Adebî Tilinin Sözdüğü’nde ise *şasaq* “bir şeyin kenarına güzellik ve zarıflık için yapılan bölüm sarkıtılan şeyler ip yumağı” (QATS XV, 148) şeklinde kaydedilmiştir.

- **DLT *saxt*** “Oğuzcada tokalar, kemer başları ve eyerdeki altın ve gümüş kakmalar” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 811); *saxt* (Atalay I, 107).

< Fa. *saxt* (ED, 806a).

Tarihî: Köktü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-; HŞ-, fakat bkz *sağıtlıg* “zırhlı”(Zajazkowski, 1961, 151); Kıpçak CC *sağıt* “silah, at koşum takımı” (Argunşah, Güner, 2015, 544); Memlûk-Kıp. BM-, DM-,GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-; krş. Çağ. *sawut zirih* “zırh elbise” San. 236v. 19. (ED, 806a).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *sawıt* “zırh, zırh gömleği” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 554); Kzk. Ağ. *sawıt* “demir halkaları birbirinden geçirip dokunan parmaklıktan kısa yenli gömlek şeklinde yapılan, yay, kılıç, mızrak gibi silahlardan korunmak için yapılan, bahadırların giyim eşyası” (QATS XII, 39).

Clauson’un Farsçadan ödünçleme bir sözcük olduğunu belirttiği *saxt* ‘deri üzeni, at zırhı, eyer ve gelin süsleri, takıları ve diğer el yapımı kap tencere gibi şeyler” gibi anlamlara gelmektedir (ED, 806a). DLT’de “Oğuzlarda” kullanıldığı kaydıyla geçen sözcük “tokalar, kemer başları ve eyerdeki altın ve gümüş kakmalar” anlamında geçer. Atalay (I, 107) bunu *üstem* maddesi altında “Oğuzca” kaydıyla gösterir (bkz. *üstem* maddesi). Aynı sözcük Kazakçada *sawıt* şeklinde anlam bakımından biraz farklı bir yapıda yaşamaktadır. Kazakçadaki anlam, CC ve Çağatay sahasındaki anlamla örtüşmektedir.

- **DLT *sıdıĝ*** “kaftanın, uçlardan göğüse kadar uzanan iki eteğinden biri”~*sidig* “kaftanın yanlarındaki iki eteğinden biri” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 817); *sıdıĝ*~*sidig* (Atalay I, 374, 389); *sidig* “elbisenin eteği” (Dankoff, Kelly, 1985, 160)

< *sıd-ıĝ/sıdıĝ* (ED, 799b, 800a).

Tarihî: KökTü-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-; HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-, Çağ.-; Osm.-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Clauson sözcüğün **sıd-* “soymak”, *sıdır-* köküyle bağlantılı olabileceğini belirtir. DLT’de hemen hemen aynı anlamda *sidig* sözcüğü de geçmektedir. Clauson bunun yanlış bir yazım olabileceğini belirtir. Sözcüğün *sid-* fiiliyle hiçbir bağlantısının olmadığı açıktır (ED, 799b, 800a).

Bu anlamıyla sadece DLT’de tanıklanan sözcük Kazakçada tespit edilememiştir.

- **DLT *sıdırım*** “Oğuzcada ip kayış” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 817); *sıdırım* “sırım”(Atalay I, 40-9); *sidrim* “kayış” (Dankoff, Kelly, 1985, 161).

< *sıdır-ım* (ED, 802a-b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi-; Kıpçak CC-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ *sıyırım* “beyaz kayış”(Caferoğlu, 1931, 74), KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ. –

Oğuzcaya ait bir unsurdur. Kıpçak eserlerinden Kİ’de tanıklanmıştır. Kazakçada bu sözcük tespit edilememiştir.

- **DLT *sûf*** “yün ipliklerden elde edilen bir kuşak” anlamında geçmektedir. (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 834); *sûf* “yün ipliklerinden elle örülen kuşak” (Atalay III, 129).

< Ar. *sûf* “contexere interfe (yün dokuma)”(Meninski I, 2611).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE *sûf* “deve yününden elbise” (Ata, 1997, 573), ME-, NF *sûf* “yün dokuma” (Ata, 1999, 382); **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak CC *suf*** “bir tür sertçe, yünlü kumaş, sof” (Argunşah, Güner, 2015, 556) ; **Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-**.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

DLT’den sonra Harezmi ve Kıpçak sahalarında tanıklanmış bu sözcüğün kökeninin Arapça olduğu bilinmektedir. Sözcük Memlûk-Kıpçak sahasında tespit edilememiştir. Kazakçada da bu sözcük tanıklanamamıştır.

- **DLT *tizme*** “içine ip geçirildikten sonra ağzı bağlanan şalvar uçurluğu, kesenin ağzı vb. şeyler” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 885); *tizme* (Atalay I, 433); *tizme* “bel kemeri, çantanın ağzı” (Dankoff, Kelly, 1985, 192).

< ***tiz-me*** (ED, 576b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-**.

Modern: Kzk. ve Ağ.: Kzk. Ağz. *tizbe* “Kazak çadırlarının çubuklarını bağlayan ip” (QTAS, 691).

Bu sözcük yalnızca DLT’de kaydedilmiş, sonraki dönemlerde sözcüğün gelişimi tespit edilememiştir. Kazakçanın ağız sözlüğünde kaydedilen ise *tizme* ile aynı sözcük olmalıdır. Ancak bugünkü Kazakçadaki anlamı kısmen “kuşak, kemer” gibi anlamları ihtiva etse de bu sözcük giyim-kuşam malzemesi anlamında kullanılmamaktadır.

- **DLT *tewren*** “şalvar uçkuru yapmak için bir araya getirilip burulan ipler (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014,873); *tawran* “şalvar uçkuru, sapan kolu yapmak için bir araya getirilerek örülmüş olan iplikler”(Atalay I, 436); *tewren* “bükülmüş ipler” (Dankoff, Kelly, 1985, 187).

< ***tewren*** <***tevir***- (ED, 543a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi. KE-, ME-, NF-; Kıpçak CC-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Sözcük ilk olarak DLT’de kayıtlanmıştır. Clauson (ED, 543a) bu sözcük için de tek veri (hapax) kaydı koyar. Sözcük Kazakçada da tespit edilememiştir.

- **DLT *tuş*** “altından veya gümüşten yapılan kemerin ucuna takılan toka” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 903); *tuş* “kemer veya kayışların ucuna takılan altın veya gümüşten toka” (Atalay III, 125); *tuş* “kemer tokası” (Dankoff, Kelly, 1985, 201).

< *tuş* (ED, 558a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB *tuş* “başa veya kemere takılan gümüş toka” (Arat, 1979, 470); Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-; HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM *tuş* “hiza” (Toparlı, 1992, 610), Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Clauson köken hakkında bir kayıt koymamıştır. Tarihî Türk dili alanında DLT’de ve KB’de aynı anlamla tespit edilen sözcük modern Türk dili alanında tanıklanamamıştır.

- **DLT *tügme*** “dügme” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 908; Atalay I, 433-13; Dankoff, Kelly, 1985, 204).

< *tüg-me* (ED, 482b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME *tügme* “dügme” (Yüce, 1993, 191), NF-; Altın Ordu. AOYarlık-; HŞ-; Kıpçak CC *tüvme* “dügme” (Argunşah, Güner, 2015, 587); Memlûk-Kıp. BM-, DM *tügme* “dügme” (Toparlı, 2003, 31), GT-, İM *tügme* (Toparlı, 1992, 610), KF *dügme* (Toparlı, 2014, 66), Kİ *tüvmä* “dügme” (Caferoğlu, 1931, 110), KK-, TA *tügme* “dügme” (Toparlı, 2000, 25), TZ *dügme* “dügme”(Atalay, 1945, 166); Çağ. *tügme* “ipek düğmeler”(ED, 482b).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *tüyme* “dügme” (Yüce, Oraltay, Pınar, 1984, 280); “çoğunlukla yuvarlak yapılan, kıyafete ya da başka şeylere dikilen ya da iliğine iliklenen şey (QTTS II, 380).

Sözcük tüm tarihî sahalarda aynı anlamda tespit edilmiştir. Sözcüğün kökü *tüg-* fiiline dayanmaktadır (ED, 482b). Kazakçada da sözcük *tüyme* şeklinde tespit edilmiştir.

- **DLT *ulağ*** “elbise yaması”(Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 920), (Atalay I,122); “yama” (Dankoff, Kelly, 1985, 53).

< ***ula-ğ*** (ED, 136a)

Tarihî: KökTü-; Uyg. *ulag* “silsile, sıra, irtibat” Suv. 61,17; Man. III.13,19 (Caferoğlu, 1968, 264); **Hak.** KB-; **Harezmi.** KE-, ME-, NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-; HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-; krş. **Osm. *ulak*** “parça” (TTS II, 815), **Anad. *ulak*** “ek, parça, yama” (DS XII, 4784).

Modern: Kzk ve Ağ.:- fakat krş. Kzk Ağ.: *ulav* (Şımkent bölgesi) “ekleme, birleştirme” (QTAS, 698) şeklinde kaydedilmiştir.

ula- “birleştirmek” fiilinden türetilen *ulağ* sözcüğü bilindiği gibi tarihî ve modern Türk dili alanında “ulak” anlamıyla geçmektedir. Muhtemelen aynı sözcük olan ve sadece DLT’de tanıklanan “elbise yaması” anlamı tek veri olarak tarihî sahada dikkati çekmektedir. Kazakçada tespit edilemeyen bu sözcüğün “ek, parça, yama” anlamında Anadolu ağızlarında yaşıyor olması, DLT’deki sözcüğün eserde kayıt düşülmesi de Oğuzlar arasında kullanılan bir sözcük olduğunu bize göstermektedir.

- **DLT *üstem*** “toka, kemer başı ve eyerdeki altın gümüş kakma” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 935); *üstem* “eyerlere, kemerin başına, tokalara işlenen altın, gümüş” (Atalay I, 107); *üstem* “kakma (toka)” (Dankoff, Kelly, 1985, 61).

< ***üste-m*** (ED, 242b; OTW I, 295).

Tarihî: KökTü.-; Uyg. üstäm “kemer tokalarına veya eyerlerdeki altın veya gümüş kakma” Maitr. 144v; **Hak. KB üstem** “at eyerine işlenen altın gümüş işleme” (Arat, 1979, 507); **Harezmi KE-**, fakat krş. *üstemlig* “kemerin başına, tokalara işlenen altın ve gümüş süsü olan eyer süsü” (Ata, 1997, 685), ME-, NF-; **Altın Ordu AOYarlık-**; HŞ-; **Kıpçak CC-**; **Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-**.

Modern: Kzk. ve A0ğ.: - fakat krş. *üsteme* “ilave, ek” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 704).

üste- “bir şeye ek parça eklemek” fiilinden türemiş olan üstem (OTW I, 295) sözcüğü Uygurcadan itibaren tarihî alanda tanıklanabilmektedir. Bu madde altında Atalay, Oğuzların buna *saxt* dediğini kaydeder (Atalay I, 107). Kemer, toka veya eyerlere yapılan altın, gümüş kakmalara verilen ad olan üstem sözcüğü Kazakçada bu anlamla tespit edilememiştir. Ancak aynı kökten gelen *üsteme* sözcüğü ise “ek” anlamında yaşamaktadır.

- **DLT yağa** “elbise yakası” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 943); *yağa* (Atalay I, 189-2); *yağa* “yaka” (Dankoff, Kelly, 1985, 215).

< *yağ-a* (EDPT, 898).

Tarihî: KökTü.-; Uyg. yağa “taraf, yan, civar”: Ram.54.(Caferoğlu, 1931, 280); **Hak. KB-; Harezmi KE yağa** “yaka” (Ata, 1997, 696), ME *yağa* (Yüce, 1993, 200), NF *yağa* “yaka” (Ata, 1999, 466); **Altın Ordu AOYarlık yağa** “yaka, taraf” (Özyetgin, 1996, 240), HŞ *yağa* “kolmierz”(Zajazkowski, 1961, 69); **Kıpçak CC yağa** “yaka, zırh yakası” (Argunşah, Güner 2015, 597); **Memlûk-Kıp. BM-, DM yağa** “yaka” (Toparlı, 2003, 31), GT *yağa* “yaka”(Karamanlıoğlu, 1978, 391), İM *yağa* “elbise yakası”(Toparlı, 1992,616), Kİ *yağa* “yaka” (Caferoğlu, 1931, 119), KK-, TA *yağa* “yaka”(Toparlı, 2000, 25), TZ *yağa* “yaka” (Atalay, 1945, 276).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *jağa* “elbisenin yakası, derenin, gölün, denizin kıyısı sahil” (Yüce, Oraltay, Pınar, 1984, 83) “kıyafetin üst tarafındaki, boynu saran bölümü” (QTTS II, 200).

Sözcüğün DLT’de geçen “elbise yakası” anlamından başka “yaka, yan, taraf” anlamları ile de diğer Tarihî ve modern Türk dili alanında tanıklanır. Her iki anlam da Kazakçada yaşamaktadır.

- **DLT *yañalduruk*** “kepeneğin omuzlarına dikilen, tipi ve yağmurdan korunmak için başa örtülen keçe parçası” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 949); *yañalduruk* (Atalay III, 389); *yañalduruk* (Dankoff, Kelly, 1985, 212).

< *yañal+duruk* (ED, 951b; OTW I, 104).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-; HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-;

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Dankoff, Kelly neşrinde sözcük *yan+alduruq* (Dankoff, Kelly, 1985, 212) şeklinde *yan* “kalça kemiği” köküne gönderilmiştir. Erdal (OTW I, 104). ise sözcüğü *yañ(a)l+duruk* biçiminde kurar ve kökeni *yañak* sözcüğü olarak kaydeder Sözcük tek veri olarak sadece DLT’de geçer. Modern Türk dili alanında, Kazakçada sözcük tespit edilememiştir.

- **DLT *yañçuk*** “kese, küçük torba” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 306); “torba, kese” (Atalay IV, 740); “çanta” (Dankoff, Kelly, 1985, 212).

< *yan+çuk* (ED, 945a; DTSI, 232).

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *yañçuk* “kese, torba” (Caferoğlu, 1968, 283); **Hak.** KB-; **Harezmi** ME-, KE-, NF-, **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC *yañçık* “çanta, torba, kese” (Argunşah, Güner, 2015, 875); **Memlûk-Kıp.** BM-, DM *yañçık* “kese, torba” (Toparlı, 2003, 120), GT-, İM *yañçık* “para kesesi” (Toparlı, 1992, 618), Kİ *yañçuk* “para kesesi, torba” (Caferoğlu, 1931, 118), KK-, TA *yañçuk* “kese, torba” (Toparlı, 2000, 153), TZ-; krş. **Osm.** *yançık* “kese, torba, boyundan geçirilerek yana asılan çanta” (TTS VI, 4274).

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Tarihî Türk dili alanında çoğu sahada tanıklanabilen sözcüğe Kazakçada rastlanmamıştır.

- **DLT *yarındaq*** “Türk sırimı, kayış. Keçi derisinden yapılır” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 954; Atalay III, 51); “kayış” (Dankoff, Kelly, 1985, 215).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-, Harezmi ME-, KE-, NF-, Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, İH *yarındaq* “tabaklanmış deri”(Toparlı, 2014, 312), Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

< *yarın+daq* (ED, 971a).

Modern: Kzk. ve Ağ: *jarğaq* “1. tabaklanmış deri” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 189) Ağızlarda ise *jarğaq* 2 (Almatı, Jambıl) “ince deriden yapılan alet” (QTAS, 239) sözcükleri *yarındaq* sözcüğü ile ilişkili olmalıdır.

Clauson DLT’de geçen *yarındaq* sözcüğünü *bağırdak*, *қадыс*, *sıdrım* sözcükleri ile karşılaştırır (ED, 971a). Tarihî olarak İH’de tanıklanan sözcük Kazakçadan *jarğaq* biçimiyle tespit edilmiştir.

4.6. Süs ve Ziynet Eşyaları

- **DLT *baқан*** “pirinçten yapılan halka ve boyun halkası (tavk), genel olarak boyunluk ve halka” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 187); *baқан* (Atalay I, 432); *baқан* “yüzük veya kolye” (Dankoff, Kelly, 1985, 65).

< *bakan* (ED, 316a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ:-

Clauson Kazakça ve Kırgızcada “çadırın sıırğı” anlamında geçen ve Moğolcadan ödünçleme olan *baқан* sözcüğünün hiçbir ilgisi olmadığını ifade eder (ED, 316a). Bu sözcüğün DLT’de “altın kolye” anlamına geldiğini fakat Oğuzların bunun için Arapça (qılada) kökenli *qalida* sözcüğünü kullandığını, Türklerin ise *baқан* sözcüğünü kullandıklarını kaydedilmiştir (Atalay I, 432). Fakat bugünkü Kazakçada ve diğer çağdaş Türk dillerinde bu sözcük tespit edilememiştir.

- **DLT *boğmağ*** “inci ve mücevher kakılmış altın vb. şeylerden yapılan gerdanlık kolye. Gelin bununla gerdeğe girer” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 592); *boğmağ* “gerdanlık, gelin gerdanlığı” (Atalay I, 466); *boğmağ* “düğme, gelin kolyesi” (Dankoff, Kelly, 1985, 75). Ayrıca *boğmağ* sözcüğü “düğme” anlamında da kaydedilir.

< *boğ-mağ*

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE *boğmağ* “kolye” (Ata, 1997, 121), ME-, NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.** Fakat krş. **Osm.** *boğmağ* “gerdanlık, kolye” (TTS I, 630).

Modern: Kzk. ve Ağ.-

DLT’de “kolye” anlamıyla geçen bu sözcük Harezmi sahası dışında Osmanlıcada da “kolye, gerdanlık” anlamıyla tespit edilmiştir. Kazakçada ise sözcük kullanılmamaktadır.

- **DLT *bût*** “kıymetli ve büyük firuze. O büyüklerin oğul ve kızlarının perçemlerinin altına takılır.” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 604); *bût* “değerli ve büyük peruze” (Atalay III, 120); *bût* “firuze” (Dankoff, Kelly, 1985, 84).

< *but* (ED, 297b)

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu- AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

DLT’deki tek veri (hapax) unsurlardan biri olan sözcük diğer tarihî ve modern Türk dili alanlarında tanıklanamamıştır. Sözcüğün kökeni hakkında bir bilgi kaydedilmemiştir.

- **DLT *bilezük*** “bilezik” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 587); *bilezük* (Atalay I, 518-22, II, 82-18); *bilezük* (Dankoff, Kelly, 1985, 73).

< *bilezük* (ED, 345b; TETTL I, 344; TMEN II, 765; OTW I, 158)

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; **Harezmi** KE *bilezik* “bilezik” (Ata, 1997, 103), ME *bilezük* “bilezik” (Yüce, 1993, 102), NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM *bilezik ~ bilezük* “bilezik”(Toparlı, 2003, 30-31), GT-, İM *bilezük* (Toparlı, 1992, 509), Kİ *biläzik* “bugünkü manasında”(Caferoğlu, 1931, 18), KK *bilezük* “bilezik” (Toparlı, 1999, 104), TA *bilezük* “bilezik” (Toparlı, 2000, 23), TZ *bilezük* (Atalay, 1945, 152); krş. **Çağ.** *bilerzik* (ED, 345b), **Osm.** *bilezik urunmak* “bilezik takınmak” (TTS I, 559).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *bilezik* “bilezik” (Koç, Başkapan, Bayniyazov, 2012, 103) “süs için kadınların bileğine taktıkları, gümüş veya altından yapılan süs eşyası” (QTTS I, 142) anlamlarında kaydedilmiştir. Bu süs eşyasının bugünkü Kazak giyim kuşamında bugün nasıl bir yere sahip olduğunu görmek adına ansiklopedik bilgiye başvuracak olursak; “bileğe takılan işlemeli, süs eşyası”. *bilezik* sözünün kökeni *bilek* ve *jüzik* -yüzük- (bilekjüzik,-bilejüzik- bileüzik- bilezik) sözlerinden çıkmış olmalıdır. Bilezik pahalı maddelerden yapılır. Bileziğin hacimi, biçimi, işlemeleri türlü türlüdür. Ona değerli taşlardan süslemeler yapılır. Altın ya da gümüşle kaplanır, mineleyip, emayeleyerek işlenir. Ucuz bilezikler bakır, bronz, tunç gibi maddelerden yapılır. Bileziğin *quyma*, *qos*, *burama*, *jalpaq*, *som*, *jumır*, *öbistirme* ve benzeri türleri vardır” (QUE II, 493-494).

- **DLT cinçü~yincü** “Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde inci bkz. yinçü” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 610; Atalay I, 31-8, 417-15; III, 30-24, 229-1; Dankoff, Kelly, 1985, 227).

< Çin. *yinçü* (ED, 944b, 945a).

Tarihî: KökTü. *yinçü* (ED, 944b); **Uyg.** *yinçü* “inci, mücevherat”: Suv. 446, 14. (Caferoğlu, 1968, 297); **Hak.** KB *yinçü* “inci” (Arat, 1979, 545); **Harezmi** KE *yinçü* “inci” (Ata, 1997, 739), ME *yinçü* “inci” (Yüce, 1993, 209), NF *yinçü* “inci” (Ata, 1999, 487); **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC *inçü*; **Memlûk-Kıp.** BM *yençü* (Toparlı, 2014, 318), DM *inçi* “inci”(Toparlı, 2003, 30), GT *inçi~inçü* “inci” (Karamanlıoğlu, 1978, 277), İM *yinçü* (Toparlı, 1992, 621), Kİ *inçü* “inci” (Caferoğlu, 1931, 39), KK *incü* krş. *inci* “inci”(Toparlı, 1999, 110), TA-, TZ *inci* “inci”(Atalay, 1945, 178).

Modern: Kzk. ve Ağ: *injüv* “inci, mercan” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 671) “mercanın bir türü” (QTTS II, 525) şeklindedir. Eski Türkçeden bu güne çok az fonolojik farkla gelmiştir. Fakat Kazakçada *injüv* sözcüğü “inci” anlamında olsa da bu sözcük için daha yaygın kullanılan sözcük *marjan* ve *meruyert* sözcükleridir. Yukarıda geçen sözlükte *injüv*’ün tanımında “mercanın bir türü” tanımının yanı sıra “meruyert” karşılığı da verilmiştir. Kısacası *marjan* genel bir isim *meruyert* ve *injüv* biçimleri ise daha çok “mercanın bir türü”nü ifade eder.

DLT’de Kâşgarlı Oğuzlar ve Kıpçaklar buna “cincü” derler “y” harfini “c”ye çevirirler şeklinde kaydeder. Clauson sözcüğün Çince den ödünçleme olduğunu söyler. İkinci hecedeki *çü* muhtemelen Çince *chu* “inci”dir. (ED, 944b, 945a). Sözcük tüm sahalarda aynı anlamda tanıklanmıştır.

- **DLT *monçuk*** “süs eşyasındaki boncuk” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 765); *monçuk* “boncuk, süs içini boyuna takılan değerli taşlar” (Atalay I, 475-26, II, 123-17, III, 121-13); *monçuk* “boncuk” (Dankoff, Kelly, 1985, 119). Ayrıca *toğ monçuk* = cariyelerin kullandığı parfüm ve miskten yapılmış boncuklar” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 886) şeklinde de geçer.

< ***bonçuk*** (ED, 349a-b)

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *monçuk* “inci” TT V. 26, 100. (Caferoğlu, 1968, 131); **Hak.** KB-; **Harezmi** KE *monçuk* “boncuk, kolye” (Ata, 1997, 442), ME *monçuk* “boncuk”(Yüce, 1993, 157), NF *monçuk* “boncuk” (Ata, 1999, 293); **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT *munçak* “boncuk” (Karamanlıoğlu, 1978, 328), İM-, Kİ *munçuk* “boncuk” (Caferoğlu, 1931, 59), KK-, TA-, TZ *bonşuk* “boncuk” (Atalay, 1945, 154).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *monşaq* “boncuk”(Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 383), “ipe dizilerek süs için boyuna takılan çeşitli renk küçük yuvarlak biçimde ya da daha başka biçimlerde de olabilen süs eşyası” (QTTS II,146) “boyuna takılan süs eşyası. Türlü renkte, türlü biçimlerde olabilir. Değerli taşlardan ya da başka kıymetli şeylerden yapılır. Eski Türk diline “çağ”, “çek” biçimindeki ekler şimdiki anlamda “bağlamak” fiili yerine kullanılmıştır. Yani *monşaq*-boncuk- sözünün en ilk anlamı “boyuna bağlama” olduğu kesindir. Boncuğun ilk devirlerden beri kullanıldığı

yapılan arkeolojik kazılar neticesinde çıkarılan süs eşyalarıyla da delillendirilmiştir (QUE IX, 561-562)

Bugünkü Kazakçada dikkat çekici husus *monşaq* "boncuk" anlamının yanı sıra aslında tıpkı Eski Türkçedeki eserlerde geçen anlamına paralel olarak "boncuktan bir araya getirilmiş kolye, mücevherat" gibi bir anlama daha yakın olmasıdır. Bunun yanı sıra sözcük çok değişime uğramadan yaşamaktadır. Bir başka boncuk türü olarak DLT'de geçen *toğ monçuķ* için ise < tod "toy kuşu" anlamına gelmektedir *toğ monçuķ* tanımı ile Kazakçada bir kullanım tespit edilememiştir.

- **DLT *toķu*** "toka, kemer tokası" *er tokıladı* "adam kayışa halka taktı" (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 889); *toķu* "toka, kemer tokası" (Atalay III, 226-21); *toķu* "kemer tokası" (Dankoff, Kelly, 1985, 195).

< *toķu (?toķo)* (ED, 466b-467a)

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE *toķa* "toka" (Ata, 1997, 639), ME-, NF- **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC *toģa* "at takımında kullanılan toka" (Argunşah, Güner, 2015, 578); **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM- Kİ *toģa* "toka" (Caferoğlu, 1931, 104), KK-, TA-, TZ *toģa* "toka" (Atalay, 1945, 260).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *toģa* "kemer, kayış tokası." (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 538) şeklinde tespit edilmiştir.

- **DLT *tolģağ*** "küpe, kadın küpesi" (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 890); *tolģağ* "kadın küpesi" (Atalay II, 288); *tolģağ* "küpe" (Dankoff, Kelly, 1985, 194).

< *tolģa-ğ* (ED, 496a-b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ; fakat krş. **Anad. *dolak*** "baş örtüsü, tülbent, yazma, boyun atkısı, dolak" (DS IV, 1542).

Modern: Kzk. ve Ağ.:

tolģağ sözcüğünün "küpe" anlamı sadece DLT'de tanıklanmaktadır. Sözcük diğer tarihî ve modern Türk dili alanlarında tanıklanamamıştır.

- **DLT *ügmek*** “altından veya gümüşten kadın halkası, küpe” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 930); *ügmek* (Atalay I, 105); *ügmek* “küpe” (Dankoff, Kelly, 1985, 58).

< *ük-mek* (ED, 108b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *ügmek* “yığınak, köme” (Caferoğlu, 1968, 271); **Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.**

Modern: Kzk. ve Ağ.: *üymek* “yığın, küme”(Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 699).

“küpe” anlamıyla sadece DLT’de tanıklanan sözcük Eski Uygurcada geçen *yükmek* “tomar, küme” ile aynı olmalıdır. Kazakçada sözcük tespit birlikte DLT’deki bu anlam tespit edilememiştir.

- **DLT *yüzük*** “yüzük”(parmağa takılan yüzük) (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 995); *yüzük* “yüzük -parmağa takılan-” (Atalay III, 18-26); *yüzük* “mühür yüzüğü” (Dankoff, Kelly, 1985, 237).

< *yüzük* (ED, 1136b; TMEN II 596).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE yüzük “yüzük” (Ata, 1997, 753), ME *yüzük* “yüzük” (Yüce, 1993, 214), NF *yüzük* “yüzük” (Ata, 1999, 494); **Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC** *yüzük* “yüzük” (Argunşah, Güner, 2015, 901); **Memlûk-Kıp. BM-, DM** *yüzük* “yüzük” (Toparlı, 2003, 30), GT *yüzük* “yüzük” (Karamanlıoğlu, 1978, 401), İM *yüzük* “yüzük” (Toparlı, 1992, 624), Kİ *yüzük* “bugünkü manasında” (Caferoğlu, 1931, 131), KK *yüzük* “yüzük” (Toparlı, 1999, 132), TA *yüzük* “yüzük” (Toparlı, 2000, 161), TZ *yüzük* “yüzük” (Atalay, 1945, 291).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *jüzik* “eldeki parmaklara süs için takılan güzel süs eşyası, *sakina*” (QTTS I, 247).

Bugünkü Kazakça için genel anlamda *jüzik*, *sakina*, *baldaq* gibi farklı tür yüzüklerden bahsedilebilir. Bunlardan *sakina* ve *jüzik* birbirleri yerine kullanılsa da aralarında farklar vardır. Bu türlerin kendi içlerinde de biçimine, türüne, süslerine

göre değişik adlandırmaları da vardır. Ayrıca ansiklopedik bilgi olarak; “Kazak halkında yüzük yapımının tarihi arkeolojik kazılar neticesiyle çok eskiye dayanır. Yüzüğün yapımı *sakina*’ya göre daha zordur. Kazak halkı değerli taşlardan işlemeli olanları yüzük; taşsız, sadece altından veya gümüşten göz oyulanı ise *sakina* olarak adlandırmaktadır. Gözsüz çember türündeki yüzüğü ise *baldaq* olarak adlandırır. Yapılış biçime göre ya da gözlerindeki taşların adıyla altın yüzük, gümüş yüzük diye; *sakinalar* ise *qusmurın* (kuşburun), *tüyetaban* (devetaban), *jürekşe* ve benzeri şekillerde adlandırılır. Kazak halkının kültüründe gözüne değerli taş yerleştirilen (bazen yazılı) altın, gümüş yüzükleri genç kızlar taktığına yüzük, genç erkeklerin taktığına ise *baldaq* denir. Eskiden han ve bey olanların mühür ve el damgası yerine kullanılan yüzükleri olmuştur. Böylelikle mühürlü yüzüğe oyulmuş dua, boy damgası (ruv damgası) da resmedilmiş. Ayrıca Kazak kültüründe gelin alırken gelinin annesine de yüzük hediye edilir. Buna *qudağı jüzik* (dünür yüzüğü) denir. Yapıldığı materyal ve biçimlerine göre yüzükler, *qudağı, kümbezdi, şıtıraq, bağdarlı, lajıldı, közdi* yüzük olarak adlandırılır. D. Şokparlı (QUE IV, 89)” şeklinde bilgiler de tespit edilmiştir.

4.7. Giyim Kuşamda Kullanılan Kürk ve Deriler

- **DLT *eldiri*** “oğlak derisi” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 636); *elri~eldiri* (Atalay I, 127-15); Ayrıca bkz. *elri~eldri* “oğlak derisi”(Dankoff, Kelly, 1985, 22).

< ***eldiri*** (? ***eldri***) (ED, 135a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Kıpçak** CC *eltir* “kuzu derisi” (Argunşah, Güner, 2015, 466); **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.: *eltiri* “kuzu derisi, kuzu derisinden yapılmış”. Ayrıca *eltiri* “çok genç kuzun derisi” (QTTS I, 186). Kazak Milli Ansiklopedisi’nde *eltiri* hakkında kısaca şöyle malumat verilmiştir: “doğduktan sonra iki üç gün içinde yüzülen koyun derisi. *eltiri* yalnızca koyunun Karaköl, Sokolov, Reşitelov gibi özel türlerin kuzularından alınır. En kaliteli ve en güzeli Karaköl *eltirisi*’dir. Bu yüzden *eltiri* karaköl olarak da adlandırılır. Annesi gebeliğinin 135-140. günleri

arasındayken, vaktinden önce doğmuş kuzunun *eltirisi* (derisi) *Karakülşe*, *Jılbıskı* diye adlandırılır ve çok kıymetlidir. *eltirinin*(derinin) zarı hafif ve sağlamdır. Bu yüzden bu deriden dikilen kıyafet hafif olur ve uzun zaman giyilir. Bu derinin kalitesi ve pahalılığı rengine, tüyünün kabarıklığına bağlıdır. Rengi çoğunlukla siyah (koyu siyahtan açık siyaha kadar), mavi (açık maviden koyu maviye), bazen boz, kahverengi, kırmızı, beyaz olur. Derinin çok kabarık olması yüksek fiyatlandırılır. Derinin kabarıklığına göre kısa yün (4,5 mm'ye kadar), orta uzunluk yün (4,5-7 mm arası), iri uzun yün (7 mm'den fazla) olarak ayrılır. Orta uzunluk yün çok yüksek fiyatlandırılır. Deri işiyle Güney Kazakistan'da Kızılorda, Jambıl, Batı'da Mangıstav bölgeleri uğraşır.”(QUE II, 367).

- **DLT *emşen*** “post, kendisinden kürk yapılan deri” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 639), *emşen* (*amşan*) “kuzu derisi, kürk yapılan deri”(Atalay I, 109); *amşan* “koyun postu” (Dankoff, Kelly, 1985, 9)

< *amşan* (ED, 164b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Kıpçak CC-; Altın Ordu AOYarlık-; HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Yalnızca DLT'de kaydedilen hapax bir sözcük olduğu Clauson (ED, 164b) tarafından kaydedilir. Dolayısıyla Kazakçada da böyle bir kürk adı tespit edilememiştir.

- **DLT *içmek*** “kuzu derisinden kürk” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 661); *içmek* “kuzu derisinden yapılmış olan kürk” (Atalay I, 102-15); *içmāk* “koyun postu, koyun derisi” (Dankoff, Kelly, 1985, 31).

< *içmek* (ED, 27b)

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Kıpçak CC-; Altın Ordu AOYarlık-; HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-; krş. Çağ. *içmek* “kürk giysi”(ED, 27b).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *işpek* “eğer takımındaki keçe örtüden sonra koyulan keçe” (QATS, 706). Ayrıca aynı anlamda *işpek* (QATS XV, 749).

Anlam farklılaşmış olsa da DLT’de geçen *içmek* sözcüğü Kazakçada *işpek* ile aynı sözcük olmalıdır. Şekil açısından Kazakçanın ses yapısına uygunlaşan sözcüğün “keçeden yapılmış bir eşya” anlamıyla geçtiği görülür. Bilindiği gibi keçe de nihai olarak yün ile ilintilidir. Burada kuzu derisinden kürk, yünlü kısmı da içermektedir. Dolayısıyla anlam ilişkilidir.

- **DLT *içük*** “samur, sincap vb. hayvanlardan elde edilen kürk” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 661); *içük* (Atalay I, 69-2); *içük* “kürk”(Dankoff, Kelly, 1985, 31).

< *içük* (ED, 24a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Kıpçak CC *içik* “kürk vya iç çamaşırı” (Toparlı, 2014, 105); **Altın Ordu** AOYarlık-; HŞ-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.: *işik* “içi hayvan derisinden, dışı ise kumaştan yapılan bir tür dış giyim.” (QTTS II, 528); yine bir başka maddede *işik* “hayvanın derisinden yapılan dış giyim” (Koç, Bayniyazov; Başkapan, 2012, 779). “eltiriden –kuzu derisi-, yabani hayvan derisinden dikilip dışı kumaşla kaplanan sıcak tutan bir tür dış kıyafet” (QUE IX, 667).

Ölmez bu sözcüğün daha çok “ton içüklemek” biçiminde DLT’de geçtiğini kaydeder. DLT’de *içük* “samur, sincap gibi hayvanların derisinden elde edilen kürk” olarak verilmiştir. Ayrıca Ölmez, DLT’nin Dankoff-Kelly tarafından yapılan neşrinde *içük* “a fur (farw)” made from sable or squirrel, or the like’ şeklinde verdiğini ve dizin kısmında sözcüğü iç ve içmek maddesinde verdiğini, dolayısıyla bu iki sözcüğü aynı kökten saydığını da kaydetmiştir. Günümüz Türk dillerinde sözcüğün Kırgızcada *içik* “kürk”, Uygurca *üçük*’ü Kazakçada (Doğu Türkistan Kazakçasında) ç-> -ş- gelişimi ile *işik* [ton, ixik/işik] şeklinde geçtiğini belirtmiş, ayrıca Kazakçanın hemen yanında, Karakalpakçada da -ş- ile *işik* şeklinin olduğunu kaydetmiştir (Ölmez, 1992, 49).

Bu sözcük tarihî sahalarda DLT'den sonra Codex Cumanicus'ta kaydedilmiştir. Sözcüğün bugünkü Kazak giyim kültürü içinde önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir.

- **DLT *ķarsaq*** “karsak (Vulpes corsac)” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 689); *ķarsaq* “derisinden güzel bir kürk yapan hayvan, bozkır tilkisi” (Atalay I,473-8); “karsak” (Dankoff, Kelly, 1985, 131).

< Mo. **karsak** (ED, 663b; TETTL III, 149), bkz. < Mo. *kirsa* “çöl tilkisi” (Lessing, 1960, 472).

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *karsak* (ED, 663b); **Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Kıpçak CC *ķarsaq*** “bozkır tilkisi” (Argunşah, Güner, 2015, 493); **Altın Ordu AOYarlık-; HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ *ķarsaq*** “çakal” (Atalay 1945, 186) ; krş. **Çağ. *ķarsaq*** (ED, 663), **Osm- *ķarsaq*** “çakala benzer, postundan kürk yapılır hayvan” (TTS IV, 2319).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *qarsaq* “Bozkır tilkisi (Canis Corsac)” (Yüce, Pınar, Oraltay, 1984, 163); *qarsaq* “tilki soyunda, derisi pahalı yabani hayvan” (QTTS II, 42).

qarsaq (Vulpes Corsac) “köpek familyasından, tilki akrabalarından yırtıcı hayvan. K. Kazakistan'ın dağları ve ormanlarından başka diğer bölgelerinde, özellikle çöllük alanlarında dağılmıştır. Zengin bitki örtüsüne sahip vadilerde dik yarlı ovalarda, dağ eteğinde konuşlanır. Kazakistan'da üç türü bulunur: Kazakistan karsağı (V.C.corsac), Kuzey, Orta, Güney ve Batı Kazakistan'ı mesken edinir. Türün en irisi, deri kürkünün ve kuyruğu özellikle yumuşak tüylü olan Kalmak Karsağıdır (V.C Kalmykorum). Oral Dağı'nın çöl bölgesinde görülür. Kazak karsağına bakıldığında yünü o kadar yumuşak değildir. Türkmen karsağı (V.C Turkmenicus): Güney ve Batı Kazakistan'da ve Orta Asya'nın her tarafında görülür. Karsakların içinde en ufaklarındandır. Karsakların vücut boyu 46-56 cm, kuyruğunun uzunluğu 25-35 cm, derisi pahalı hayvanlardır. Kıştaki yünü kalın, yumuşak ayrıca ipek gibi olur. Yazınki yünü ise kısa, iri ve sert olur. Karsakların tilkiden farkı; kulakları beyaz, büyük burnunun sivri olmasıdır. Kazakistan bu hayvanın birkaç türüne ev sahipliği yapmaktadır. Bugün de karsak kıyafet yapımında önemli yere sahip değeri yüksek kürklerdenidir” (QUE V, qarsaq maddesi 650).

Clauson sözcüğe *ķarsak* “bozkır tilkisi” (*Canis Corsac*) erken Moğolca *ķirsa* sözcüğünden ödünçleme olarak kabul etmiştir (ED, 663b). Tietze ise *ķarsak* “çakala benzer, postundan kürk yapılan bir hayvan, Steppenfuchs, Canis korskak” (TETTL III, 149) şeklinde kaydeder.

Tarihî Türk dili alanında yaygın bir şekilde geçen *ķarsak* Türklerin kürk elde ettiği hayvanlardan biridir.

- **DLT *ķuyķa*** “kürk” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 752); *ķoyķa* “deri, kürk” (Atalay III, 173); *ķuyķa* “deri, kürk” (Dankoff, Kelly, 1985, 150).

<Mo. *ķuyķa* “kürk, deri” Moğolcadan ödünçleme *kuyika* “kafa derisi” (ED, 676b), ayrıca bkz. <Mo. *xuyh-a* “kafa derisi” (Lessing, 1960, 983).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Kıpçak CC-; Altın Ordu AOYarlık-; HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.: *qoyqa* “1) kafa derisi, 2) hayvanın kafasının ütülenen kısmı” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 394), *quyqa* “yüzülen hayvanın ütülenen derisi” (QATS X, 261).

Moğolcadan ödünçlenen bu sözcük ilk olarak DLT’de kaydedilmiştir. Fakat bu devirden sonraki tarihî Türk dillerinde tanıklanmamıştır. DLT’deki anlam için Ercilasun’un neşrinde (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 420) *ķuyķa* asıl anlamının deri olduğu fakat kürkün de böyle adlandırılabilirdiği kaydedilir. DLT’de ise *ol maķa ķoyuķ ķuyķaladı* “o, derideki tüyü soymadan yaktı, deri ortaya çıktı” şeklinde geçtiğini ifade edilir. Atalay’ın neşrinde ise sözcük *ķoyķa* “deri. Aslında deri için kullanılan bu sözcük kürk dahi için kullanılır” (Atalay III, 173) şeklinde kayıtlanmıştır. Sözcüğün kaynak dildeki anlamı da “deri”dir.

Sözcük bugün Kazakçada *qoyqa* ve *quyqa* olmak üzere iki biçimde de tanıklanmıştır. Fakat DLT’de “deri” anlamının yanı sıra “kürk” olarak da kayıtlanmış olan bu sözcüğün Kazakçada “kürk” anlamında da kullanıldığına dair bir açıklama yoktur. Ancak DLT’de geçtiği biçimde “deri yakma” anlamı Kazakçadaki “hayvanın ütülenen derisi” anlamıyla tam örtüşmektedir.

• **DLT *kön*** “gön, deri; özellikle atın derisi” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 737); *kön* “at derisi veya gönü; ham deri, gön” (Atalay III, 140-14-18-20, III, 425-25, III, 35-9, 353-1); *kön* “at derisi, deri” (Dankoff, Kelly, 1985, 109) .

< ***kön*** “tabaklanacak ham deri, tabaklanmış deri” (ED, 725a); ayrıca bkz.(TDES, 162).

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *kön* “gön, deri”(Caferoğlu, 1968, 115); **Hak. KB-; Harezmi KE *kön*** “deri, gön” (Ata, 1997, 380), **ME *kön*** “deri, gön” (Yüce, 1993, 149), **NF *kön*** “deri, gön” (Ata, 1999, 259); **Kıpçak CC-; Altın Ordu AOYarlık-; HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT *kön*** “deri, gön, kösele” (Karamanlıoğlu, 1978, 308), **İM-, Kİ *kön*** “meşin, gön” (Caferoğlu, 1931, 51), **KK-, TA, TZ *kön*** “gön”(Atalay, 1945, 207); krş. **Çağ. gön, Osm gön** “ham kösele, deri” (TTS III, 1746).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *kön* “büyükbaş hayvan derisinden yapılan iyi işlenmiş deri, gön” *kön* “büyükbaş hayvan derisinden yapılan işlenmiş sert deri” (QTTS I, 310). Kazak Milli Ansiklopedisi’nde ise bu deri türü ile ilgili biraz daha geniş bilgi verilmiştir. Burada *kön* maddesi altında şu bilgiler yer alır: “Büyükbaş hayvanların tüyleriyle birlikte alınan derisidir. Bütün derinin yünü ustura ile kırpılır ve keçe kaynatılan ise koyulur. Deri sert is gücüyle tabaklanmış ize koyulur ve koyu kahverengine dönüşür. Sonra onun ıslağı sıkılır ve hafif kurutulur, kalıba koyularak kımız, kısırak sütü koyulacak kaplar, kova yapmak için pişirilir ve derinin fazlalığı dışarı verilerek deve bacağından elde edilen iple sıkça dikilir. Bunun dışında başka eşya ve aletleri için de gön kullanılır. Bazen de çadırın yan duvarlarını tutturmak için de gönden faydalanılır” (QUE V, 27).

Clauson sözcüğün “tabaklanmış deri” (ED, 725a) anlamını kaydeder. Ayrıca Eren *gön* maddesi altında (TDES, 162) OT *kön* “at derisi veya gönü; ham deri, gön”. Eski Kıpçakçada “deri” olarak kullanılır şeklinde kaydedilir. DLT’de “*kön* “özellikle atın derisi” Ona *at köni* denir. Bu insan derisi için de kullanılabilir; anın *köni* kurı.dı denir. “onun derisi kurudu, yani öldü” anlamındadır. Devenin derisi için de mecazen *tewe köni* denir. Bu, tabaklanmadan önceki adıdır. Ondan (tabaklandıktan) sonra *koğu.ş* denir.”(Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 505; Atalay III, 140) şeklinde kaydedilmiştir. Yani *kön* bilhassa “at derisi” için kullanılsa da insan derisi anlamını ve mecazlı anlamları da içinde barındırmaktadır. Sözcük tarihî ve modern alanda

birçok sahada tespit edilmiştir. Kazakçada *kön* daha çok “büyükbaş hayvanların derisi” anlamına gelmektedir.

- **DLT *sağrı*** “deri” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 799); *sağrı* “deri, her şeyin derisi” (Atalay III, 350-14 *etüklük sağrı*: mest için ayrılan sahtiyan I, 152-14); *sağrı* “deri” (Dankoff, Kelly, 1985, 152).

< *sağrı* (ED, 815a); (TDES, 349).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Kıpçak CC *sağrı* “işlenerek kullanılır duruma getirilmiş hayvan postu” (Argunşah, Güner, 2015, 545); **Altın Ordu** AOYarlık-; HŞ-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ *sağrı* “atı arka ayağının üstüne gelen yuvarlak yeri”(Caferoğlu, 1931, 85), KK-, TA *sağrı* “sağrı, deri” (Toparlı, 2000, 134), TZ *sağrı~savru* “sağrı, deri” (Atalay, 1945, 231-234), krş. **Çağ.** *sağrı* (San 232r.) (ED, 815a).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *sawır* “hayvanın belinden kuyruk dibine kadarki yeri” (QTTS II, 251); ayrıca bkz *kök sawır etik* (QATS XIII, 36); *kök sawır kâbis* “rengi kahverengi atın derisinden (sağrisından) yapılan ayakkabı türü” (QATS XIII, 36).

Eren *sağrı* sözcüğünü “kalın deri, hayvanın sağrisından çıkan kalın deri” (TDES, 349) şeklinde kaydeder. DLT’deki *sağrı* sözcüğü bugünkü Türkiye Türkçesindeki gibi “sağrı, deri” anlamındadır. Giyim kuşam bağlamında ise DLT’de ise *sağrı* maddesi dışında *etüklük sağrı* “mest için ayrılan sahtiyan” (Atalay I, 152) şeklinde bir ibare geçer. Bu kullanımın o dönemde çizme yapmak için özel olarak ayrılan deriyi işaret ettiğini anlamaktayız. Sözcük tüm tarihî sahalarda benzer biçimlerde kaydedilmiştir.

sawır bugün de Kazakistan sahasında özellikle ayak giyimde faydalanılan bir deri türüdür. Bununla ilgili olarak *kök sawır etik* adlı bir çizme türü vardır. *kök sawır etik* malın sağrı derisinden dikilen ayakkabı türüdür. *kök sawır* iyice işlenip maviye, bazen yeşile, kırmızıya boyanıp parlatılarak dikilen bir ayakkabı türüdür (QATS XIII, 36). Bu tür çizme Kazaklarda özellikle geleneksel giyimin parçalarından biridir. Eski Türklerden bu yana *sağrı*’nın özellikle çizme türünde önemli bir yere sahip olduğunu ve yüzlerce yıldır kullanılageldiğini söylemek mümkündür. Bunun dışında Kazakistan’da yine yukarıda da bahsedilen *kâbis* diye adlandırılan geleneksel bir

ayakkabı türü vardır. Bu ayakkabının yapımında da özellikle *sağrı* kullanılmaktadır. Bu ayakkabı türü ise *kök sawır kâbis* olarak adlandırılır.

- **DLT *tatırğa*** “tırşe, tabaklanmış beyaz deri” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 862); *tatırğa* “tırşe denen sepilenmiş beyaz deri” (Atalay, I 489); *tatırqa* “beyaz tabaklanmış deri” (Dankoff, Kelly, 1985, 181).

< *tatırğa* (ED, 460b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Kıpçak CC-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Türk dili alanı içinde “tabaklanmış beyaz deri” anlamıyla yalnızca DLT’de tanıklanan bu sözcük Kazakçada tanıklanamamıştır.

4.8. Kumaşlar

4.8.1. İpek Cinsinden Kumaşlar

- **DLT *ağı*** “ipek kumaş” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 542); *ağı* “ipek kumaş -altın veya gümüş sırmalı-” (Atalay I, 89); *ağı* “brokar” (Dankoff, Kelly, 1985, 5).

< *ağı* bkz. (ED, 78a; TETTL I, 79I).

Tarihî: KökTü. *ağı* “ipekli kumaş, servet, varlık” (Ölmez, 2015, 342); **Uyg.** Man *ağı baram* M I 15, 4-5, Bud. *ağı barım* U II 70,2; Civ. *ağı barım* (Caferoğlu, 1968, 6); **Hak. KB *ağı*** “altın veya gümüşle işlenmiş ipek kumaş, hazine” (Arat, 1979, 8); **Harezmi KE *ağı*** “altın veya gümüşle işlenmiş ipek kumaş, hazine” (Ata, 1997, 9), ME-, NF-; **Kıpçak CC-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ *ağı*** “bir tür ipek” (Caferoğlu, 1931, 2), KK-, TA-, TZ-; krş. **Osm. *ağı*** “ipekli kumaş” (TTS I, 33).

Modern: Kzk. ve Ağ.: -

Clauson sözcüğün 11. yüzyıldan beri sürekli olarak “ipek kumaş, brokar vb.” şeklinde tarihî Türk dili alanında geçtiğini belirtir. Daha erken metinlerde “hazine” anlamı öne sürülür”. *ağ/ ağı* sözcüğü muhtemelen ağı kurdu “tırtıl, ipek böceği” şeklinde sadece Osmanlıcada XVI TTS 119 kaydedilir (ED, 78a); Ayrıca bkz. *ağ* “ince ipek örtüsü” (TETTL I, 79); “brokar” (Dankoff, Kelly, 1985, 5).

Sözcüğün kökenine dair elimizde kesin bir bilgi yoktur. Fakat çoğu metinde “ipek kumaş” anlamında kaydedildiğini görüyoruz. Sözcük Uygur ve Karahanlı sahasından sonra KB’de ve Kİ’de aynı anlamlarda tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra Osmanlıca ve Anadolu ağızlarında da bu sözcüğün “ipek” anlamında yaşadığı kaydedilmiştir. Sözcük modern Kazakçada tespit edilememiştir.

- **DLT ay** “turuncu renkli ipek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 565; Atalay I, 40-9).

< **ay** (?)

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Kıpçak** CC-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM, GT-, İM-, Kİ, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.: -

Sözcüğün kökeni hakkında elimizde hiçbir veri yoktur. Sözcük sadece DLT’de bir yerde *ay* “turuncu renkte bir ipek kumaş”(Atalay I, 40) şeklinde geçer. Yalnızca DLT’de tanıklandığı için tek veri (hapax) bir unsurdur. Dankoff ve Kelly’nin neşrinde tespit edilememiştir. Sözcük Kazakçada da tespit edilememiştir.

- **DLT barçın** “ipekli kumaş. ipek”(Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 574); *barçın* “ipekli kumaş” (Atalay I, 153); *barcın* “brokar” (Dankoff, Kelly, 1985, 66).

< To. (?) **barcın** (ED, 357b-358a)

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *barçın* “bir kumaş türü, kadife” (Caferoğlu, 1968, 33); **Hak.** KB *barçın* “ipekli kumaş” (Arat, 1979, 59); **Harezmi** KE-, ME-, NF *barçın* “ipek kumaş” (Ata, 1999, 49); **Kıpçak** CC-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İH *berçin* “ipekten yapılmış kumaş” (Toparlı, 2014, 28), Kİ *barçın* “ipekli kumaş”(Caferoğlu, 1931, 15), KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.: *barşın* “çizgili ipek kumaş” (QATS II, 741), ayrıca bkz. *barşa* “yünden, keçeden, ipten yapılan kumaş türü” (QATS II, 740); *parşa* “İr. altın ve gümüş cinsinden ipleri karıştırarak sıkı dokunan parlak ipek” (QATS XII, 317).

Clauson sözcüğün Toharca *pasim* “hazine” sözcüğünden ödünçlenmiş olabileceği belirtilir. Türklerin ipek broker üretmediğini bu yüzden “ipek” sözcüğünü karşılayacak çok fazla yerli sözcük bulunmadığı belirtilir. İpek kumaş türleriyle ilgili diğer sözcüklerin bir kısmının ise Çinceye dayandığı kaydedilir (ED, 357b-358a).

Sözcük çoğu tarihî sahada tanıklanması açısından önemlidir. Bugünkü Kazakçada ise *barşa* ve *barşın* olmak üzere iki sözcükten bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi *barşın* biçiminde “çizgili ipek kumaş” anlamıyla kaydedilmiştir. İkinci sözcük için ise tamamen başka bir tanımlama söz konusudur. *parşa* şeklinde kaydedilen sözcük ise “altın ve gümüş karıştırılarak sıkı dokunan parlak ipek kumaş ve bu kumaştan dikilen pahalı giysi” şeklinde tespit edilmiştir. Burada dikkat çekici unsur bugünkü Kazakçada *barşın* şeklinde geçen sözcük tıpkı DLT’deki *yolak barcın* gibi “yol yol çizgili ipek kumaş” anlamına gelmektedir. *parşa* ise DLT’deki *barcın* ile tam olarak aynı anlamdadır. Öte yandan bir başka madde başında *barşa* sözcüğü yün cinsinden bir kumaş olarak açıklanmıştır.

- **DLT *çınaxsı*** “nakışlı Çin ipeği” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 623); *çınaxsı~çixansı~çixşansı* “nakışlı bir Çin ipeği” (Atalay I, 489-1); *çınaxsı* “Çin brokarı” (Dankoff, Kelly, 1985, 92).

< Çin. *çınaxsı* (ED, 409a-b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Kıpçak CC-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-,TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.: -

Clauson Kâşgarlı’nın *çixansı*: “nakışlanmış Çin ipeği” şeklinde geçen sözcüğün büyük ihtimalle Çince *chih han ssu* “nakışlı Çin ipeği”(Giles I, 891 3, 836 10, 259) sözcüğünden ödünçleme olduğunu (ED, 409a-b) belirtilir. Sözcük tarihî Türk dili alanında tek veri olarak sadece DLT’de tanıklanmıştır. Kazakçada ve diğer Türk dillerinde tespit edilememiştir.

- **DLT** *çit* “üzerine nakışlar basılmış Çin ipeği” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 625); *çit* “üzeri alaca nakışlı Çin ipeklisi” (Atalay III, 120); *çit* “Çin ipeği” (Dankoff, Kelly, 1985, 93).

< Skr. *çit* (ED, 402a; TMEN III, 1153; TETTL I,522).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Kıpçak CC-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK- TA-, TZ-; krş. Osm *çit* “bir nevi yerli kumaş, yazma, yemeni basma” (TTS II, 927), krş **Anad.** *çit* “pazen” (DS XII, 4479).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *şit* “üzerinde baskı ile yapılmış renkli biçimler bulunan pamuklu kumaş basma?”. Renkli çiçekleri olan ucuz bir kumaş türü, *şit* “basma veya daha kalitesiz kumaş” (QTTS II, 320).

Clauson *çit* “çiçekli ipek” sözcüğünün Sanskritçe *citra* sözcüğünden türetildiğini söyler. İrani bir dilden gelmiş olabilir. Clauson burada Farsça aynı sözcükten değişmiş olan *chintz* “pamuklu kumaş” anlamındaki sözcük ile karşılaştırır (ED, 402a). Tietze’nin açıklaması ise şöyledir; *çit II* “pamuktan dokunmuş Hindistan basması” Meninski 1680 III, TS 927 < Fa. *çît* < Hind. *çits* a.m < Sansk. *çitrâ* “rengâreng” G. Doerfer 1967 III, no 1153, A. Tietze 1982z no. 49 (TETTL I,522).

Sözcük bugünkü Kazakçada karakteristik ç-> ş- değişimi ile *şit* şeklindedir. DLT’de ve Kazakçada bulunan bu sözcüklerin arasında semantik bir fark mevcuttur. DLT’de geçen *çit* sözcüğü “üzeri alaca nakışlı, Çin ipeklisi” anlamına gelirken bugünkü Kazakçadaki *şit* sözcüğü daha çok pamuklu bir kumaş türünü karşılamaktadır. ED’de ve TMEN’de de belirtildiği üzere Farsça kökenine bakıldığında sözcüğün “pamuklu” kumaş anlamına da geldiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle “ipekli kumaş” veya “Çin ipeklisi” anlamları DLT’ye has gözükmemektedir. Nitekim Osmanlıcada ve Anadolu ağızlarında bu sözcük yine *çit* biçiminde ve “pazen, basma” anlamında pamuklu kumaşa işaret etmektedir.

- **DLT** *çuz* “kırmızı ve siyah, altınla işlenmiş Çin kumaşı” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 630); *çuz* “yaldızlı kırmızı renkli bir Çin kumaşı”(Atalay I, 325); *çuz* “Çin brokarı” (Dankoff, Kelly, 1985, 96).

< *çuz* (ED, 431b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB *çuz* “yaldızlı, kırmızı renkli bir Çin kumaşı” (Arat, 1979, 133); **Harezmi** KE *çuz* “yaldızlı kırmızı renkli bir Çin kumaşı” (Ata, 1997, 165), ME-, NF-; **Kıpçak** CC *çuz* “pahalı ve parlak bir tür ipek dokuma”(Argunşah, Güner, 2015, 460), **Altın Ordu** AOYarlık, HŞ-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA *çuz* “atlas” (Toparlı, 2000, 25), TZ-.

Modern: Kzk ve Ağ.-

Clauson sözcüğün brokar ve benzeri bu anlamda birçok sözcükten bir tanesi olduğunu fakat diğerlerinin aksine bariz bir şekilde başka bir dilden ödünçleme olmadığını belirtir (ED, 431b). Diğer ipek ve brokar ile ilgili söz varlığının aksine bu Çince'den veya erken Farsçadan ödünçleme olmayan bir sözcüktür. Fakat sözcüğün etimolojisine dair elimizde yeterli veri yoktur. Sözcüğün CC, KE ve TA'da benzer anlamlarda kaydedilmesi ilgi çekicidir. Fakat yapılan sözlük taramaları neticesinde Kazakçada bu sözcük tespit edilememiştir.

- **DLT ed** “kumaş vb. imal edilen her şey” (Ercilasun Akkoyunlu 2014; 632); *ad~ed* “ipek gibi dokuma cinsinden olan şeyler” (Atalay I, 79); *ed* “imal edilmiş” (Dankoff, Kelly, 1985, 19).

< Mo. **ed** (ED, 33a-b), (Lessing, 1960, 293).

Tarihî: KökTü.-; Uyg. ed “madde, mülk, servet” (Caferoğlu, 1968, 68); **Hak.** KB *ed* “ipekli kumaş gibi dokuma cinsinden olan kıymetli şeyler” (Arat, 1979, 138); **Harezmi** KE *ed* “ipekli kumaş” (Ata, 1997, 176), ME-, NF-; **Kıpçak** CC-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Clauson sözcüğün genellikle *ed tavar* biçiminde “mal ve büyükbaş hayvan” anlamında görüldüğünü belirtir. Yalnızca *ed* anlamı genel olarak “büyük baş hayvan haricinde taşınabilir mal” anlamıyla bağdaştığını belirtir. Moğolca “mal, varlık, kumaş, dokuma kumaş” (Lessing, 1960, 293) anlamındaki sözcükten erken dönemde ödünçlendiği belirtilir. Uygurcada U I 27,2; 29,2; U II 10,15; U III 80,19 *ed tavar* biçiminde görülür. (ED, 33a-b); Ayrıca bkz. *ed* “imal edilmiş” (Dankoff, Kelly, 1985, 19) Sözcüğün kökeninin dayandırıldığı Moğolcada “mal” anlamının yanı sıra “dokuma, kumaş” gibi anlamlar da tespit edilmiştir.

Arkaik özellikte olan bu sözcük tarihî Türk dili alanında sınırlı bir dönemde tespit edilebilmektedir. Sözcük Kazakça ve diğer Türk dili alanlarında tespit edilememiştir.

- **DLT** *eşgürti* “ipek cinsinden, işlemeli bir Çin kumaşı” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 646); *eşkürti* “ (Atalay I, 145); *eşgüti* “Çin brokarı”(Dankoff, Kelly, 1985, 471).

< *eşgüti* (ED, 261a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *işkirti* ~ *işgirti* ~ *işgiti* “ipek kumaş, diba denilen ipek kumaş” (Caferoğlu, 1968, 99-100), *eşgiti kotay* “ipekli” (Ölmez, 2017, 505); **Hak.** KB-; **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Kıpçak** CC-, **Altın Ordu** AOYarlık, HŞ-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ. -

Clauson “bir çeşit işlemeli ipek Çin brokarı” anlamıyla kaydedilen bu sözcüğün orijinal biçimi ile ilgili bazı problemler olduğunu belirtir. En iyi kanıtın Kâşgarlı’da olduğunu, *eşgüti* biçimi beklenirken DLT’de *eşgürti* biçiminde görüldüğünü ifade eder. Bu sözcük Uygur Budist ve hukuk belgelerinde çok yaygındır. Sonuç olarak orijinal biçimi *eşgürti* olan bir ödünçleme sözcük gibi görüldüğünü söyler (ED, 261a). Kelly ve Dankoff’un neşrindeyse (1985, 471) *eşgüti* şeklinde olmasına rağmen “eşgürti” biçimine de yer verilmiştir.

Çoğu ipek türü ismi gibi bunun da bir ödünçleme sözcük olduğu anlaşılmaktadır. Sözcük Uygur ve Karahanlı gibi sınırlı bir alanda tespit edilebilmiş, modern Türk dili alanında Kazakçada ise tespit edilememiştir.

- **DLT** *xulın* “değişik renklerde olan ve Çin’den getirilen ipek”(Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 654); *xulın* “Çin’den getirilen ve pek çok renkleri bulunan ipekli kumaş” (Atalay III, 371); *xulın* “Çin ipeği” (Dankoff, Kelly, 1985, 207).

< Çin. *xulın* (ED, 622b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Kıpçak CC-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Sözcük Clauson'ın kaydettiği gibi (ED, 622b) tek örneği DLT'de görülen ödünçleme bir sözcüktür. Sözcük Kazakçada da tespit edilememiştir.

- **DLT *қазақ*** “bir Çin ipekli” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 673; Atalay II, 285; Dankoff, Kelly, 1985, 122).

< *қазақ* (ED, 590b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Kıpçak CC-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Clauson Türk dilinde ipek kumaş için kullanılan birçok sözcükten biri olarak değerlendirdiği *қазақ*'ın kuvvetle muhtemel ödünçleme olduğunu kaydeder. (ED, 590b). Yalnızca DLT'de geçen şekliyle tek veri (hapax) bir unsur olarak söz varlığı içinde dikkati çeker. Sözcük Kazakçada da tespit edilememiştir.

- **DLT *қағғар*** “Behremân ipeği” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 677); (Atalay III, 438); (Dankoff, Kelly, 1985, 134).

< *қағғар* (ED, 584a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Kıpçak CC-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Clauson diğer benzer kumaş adları gibi ödünçleme sözcük olduğuna şüphe olmadığını belirtir. Ancak sözcüğün kökenine dair bir kayıt koymamıştır (ED, 584a). DLT'nin tek veri (hapax) unsurlarından olan bu sözcük Kazakçada da tespit edilememiştir.

- **DLT *kenzi*** “değişik renklerde; kırmızı, sarı, yeşil Çin kumaşı” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 703; Atalay I, 422; Dankoff, Kelly, 1985, 102).

< Çin. ***kenzi*** (ED,735a).

Tarihî: KökTü.-, Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME, NF-; Kıpçak CC-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Clauson (ED, 735a) sözcüğün Çince'den ödünçleme olduğunu kesin olarak kaydeder. Prof. Simon kökünün *chuan tzu* (Middle Chinese kiwen-tsi; Giles 3, 139, 12, 317) sözcüğünden alındığını öne sürer. (Ayrıca “ince ipek” daha özel olarak “ipek mendil” anlamına da geldiği belirtilir (ED, 735a). Sözcük DLT’nin tek veri (hapax) unsurlarından biridir. Osmanlı sahasında geçen ve bir ipekli kumaşa ad olan *gezi* sözcüğünün DLT’deki *kenzi* ile ilişkisi araştırmaya muhtaçtır. Sözcük Modern Kazakçada tanıklanmamıştır.

- **DLT *kerim*** “nakışlı kumaş” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 705; Atalay I 398; Dankoff, Kelly, 1985, 103).

< ***ker-im*** (ED,745b; OTW I, 296).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Kıpçak CC-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ. : *kerim* “1.süslü, süsü seven. 2.şahane, mükemmel, çok güzel” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 271) anlamlarında kaydedilen bir sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcükteki “süs” ile ilgili anlamlar DLT’deki *kerim* sözcüğü ile ilişki kurmak mümkündür. Yine Kazak dilinin bölge sözlüğünde *kerim* “güzel, harika, süslü,” (QTAS, 322) biçiminde verilmiştir. Ayrıca burada verilen anlamlardan biri de *kerbez* “süsü seven, fazla süslenen süs meraklısı” anlamındaki sözcüktür. Bu sözcüğün anlamına baktığımızda *kerbez* “süs meraklısı” (QATS VII, 639) şeklinde kaydedilmiştir. Bu sözcüğün herhangi yabancı bir sözcükten

ödünçleme olduğuna dair herhangi bir kayıt da yoktur. Bu da bize DLT'deki *kerim* ile Kazakçadaki *kerim* arasında bir paralellik olduğunu düşündürmektedir.

Clauson da Erdal da sözcüğü *ker-* “germek, yaymak” fiilinden türemiş bir şekil olarak değerlendirir ve “nakışlı, işlemeli perde, duvar örtüsü, kelim” anlamını verir. (ED,745b; OTW I, 296). Kelly ve Dankoff ise “süslü perde”(1985, 103) anlamını gösterir. Tarihî Türk dili alanında sadece DLT'de tek veri (hapax) bir unsur olarak tanıklanan sözcük diğer tarihî Türk dillerinde geçmez. Kazakçada ise yukarıda kaydettiğimiz *kerim* sözcüğü DLT'deki *kerim* ile ilişkili gözükmemektedir. Fakat Kazakçada “nakışlı kumaş” veya “perde” anlamından ziyade “süslü, nakışlı” anlamı vardır.

- **DLT *kez*** “bir tür Çin kumaşının adı” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 780; Atalay I, 327; Dankoff, Kelly, 1985, 105).

< *kez* “ödünçleme olduğuna dair şüphe yoktur. Fakat Çince değil Farsça kaz/kaj/kac ham ipek” sözcüğüyle soydaştır” (ED, 756a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Kıpçak CC-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.:

Diğer birçok ipek kumaş isimlerinde olduğu bu da hapax kayıtlı bir sözcüktür. Bugün Kazakçada yaşamamaktadır. Fakat DS XII'de *kezi* “bürümcük” (s.4550) anlamıyla bir sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcük ile aralarında bir bağ olup olmadığı açıklanmaya muhtaçtır.

- **DLT *loxtay*** “üzerinde sarı pullar olan kırmızı Çin ipeklisi” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 760; Atalay III, 240; Dankoff, Kelly, 1985, 117).

< Çin. *loxtay* (ED, 763a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Kıpçak CC-, Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-,TA, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.:-

Clauson (ED 763a) bu sözcük ile ilgili olarak “Çincedir. “ham ipek” anlamındadır. *lo* “ham ipek” (Giles 7,323; *Pulleyblank*, Middle Chinese) *lâk tai* (Giles 10,554; *Pulleyblank*, Middle Chinese) şeklinde kayıt koyar. Bu sözcük de hapax kaydı olan sözcüklerden biridir. Yalnızca DLT’de tanıklanmıştır.

- **DLT *mundatu*** “ipek (ipekli kumaş?)” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 764; Atalay, I 491; Dankoff, Kelly, 1985, 119).

< Skr. *mundatu* (ED, 768)

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Kıpçak CC-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-,TA, TZ-, Çağ.-, Osm.-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Clauson sözcüğün “Hintçeye benzeyen ödünçleme ve hapax sözcük” olduğunu belirtir. Sözcüğün Sanskritçe *mandita* “süslü” sözcüğünden ödünçleme olduğunu ifade eder (ED, 768). Bu sözcük için R. Dankoff ve J. Kelly DLT neşirlerinde sözcüğü *mindatu* sözcüğünden *mandiri* sözcüğüne yönlendirir ve “ipekten gelin örtüsü”, “ipek çörtü” anlamlarını kaydeder (Dankoff, Kelly, 1985, 117). Atalay ise (I, 491) sözcüğe karşılık olarak anlam koymamış dipnotta ise sözcüğün anlaşılamadığını Brockelmann’ın vermiş olduğu “ipek elbise” anlamını ise şüpheli bulduklarını ifade etmiştir.

Tek veri (hapax) sözcük olarak tarihî Türk dili alanında sadece DLT’de geçen sözcük sonraki dönemlerde tespit edilememiştir. Sözcük Kazakçada da tanıklanamamıştır.

- **DLT *şalaşu*** “bir Çin dokuma türü” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 845); *şalaşu* “bir çeşit Çin dokuması” (Atalay I 446); *şalaşu* “Çin dokuması”(Dankoff, Kelly, 1985, 172).

< Çin. *şalaşu* (ED, 868a), *şalaşu* “Çin kumaşı”.

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Kıpçak CC-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-, Çağ.-, Osm.-.

Modern: Kzk ve Ağ.:-.

Clauson sözcüğün kesin olarak Çinceden ödünçleme olduğunu belirterek çoğu diğer kumaş adı gibi bunun da hapax sözcük olduğunu belirtir (ED, 868a). Sözcük Kazakçada da tespit edilememiştir.

- **DLT** *taxçek~taxtu* “bir tür Çin ipeği” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 864); *tahçek~taxtu* “bir çeşit Çin ipeği” (Atalay I, 416- 476); *taxçek?* “bir tür Çin ipeği”, *taxtu* “ham ipek” (Dankoff, Kelly, 1985, 182).

< *taxçek~taxtu* (ED, 467a), *taxçek* “bir tür Çin ipeği” < *taxtu* “ham ipek”

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi. KE-, ME-, NF-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, Kİ-, KK-,TA, TZ-, Çağ.-; Osm.-.

Modern: Kzk. ve Ağ.:-.

Clauson sözcüğün hapax olduğunu ve bilinmeyen bir dilden ödünçleme olduğunu belirtir. Orta hecede -x- olduğu için Çinceden ödünçleme bir sözcüğe benzemediğini kaydeder ve *taxçek* ise “eğrilmeden önceki ipek” şeklinde açıklanmıştır (ED, 467a). Bu sözcüklerin birlikte değerlendirilmesinin nedeni Atalay’ın (IV, 562) *taxtu* sözcüğünü *taxçek*’e yönlendirmesidir. İkisinin de “ipek” anlamı vardır. Bu sözcükler de diğer birçok ipek kumaş türü gibi yalnızca DLT’de tanımlanmıştır. Sözcük Kazakçada ise tespit edilememiştir.

- **DLT** *torğu* “ipek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 893); *torğu~turğu* “ipek kumaş” (Atalay III, 72-20, 380-16); *torğu* “ipek” (Dankoff, Kelly, 1985, 196).

< Mo. *torğu* (ED, 539a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg. torğu “ipek” (Caferoğlu, 1968, 207); **Hak. KB** *torğu* “ipekli kumaş, ipek”(Arat, 1979, 461); **Harezmi KE** *torğu* “ipekli kumaş” (Ata, 1997, 643), ME-, NF-; **Kıpçak CC** *torğa* “ipek, ipekli kumaş”(Argunşah, Güner, 2015, 848); **Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, Kİ-, KK-, TA** *turğa* “dokunmuş şeyler” (Toparlı, 2000, 25); **Çağ. torğu** “renklendirilmiş ipek kumaş” (ED, 539a).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *torqa* “iyi cins kıymetli ipek türü” (Yüce, Oraltay, Pınar, 1984, 274). Aynı zamanda sözcük sözlüklerde *torğın* “ince ipekli kumaş” biçimiyle de tespit edilmiştir. Kazak dilinin bölge sözlüğünde (Şıgıs Kzk.) ise *torqın* “torqa” açıklamasıyla karşımıza çıkar. Ayrıca *torqa* “en değerli ipek kumaşlardan bir tanesi” (QTTS II, 363). Tüsindirme Sözdigi’nde ise yukarıda bahsettiğimiz *torqın*’ın bir başka biçimi *torğın* şeklinde “ince ipek kumaşın bir türü” de geçmektedir. Buradan hareketle bu iki sözcüğün birbiriyle ilişkili ancak farklı tür kumaşları ifade ettiğini söyleyebiliriz. Kzk. Ağ.: *torğın-torqa* (Şıg. Kzk. Bolş.) kalıbına rastlarız. Bu ikisi ise birlikte “giyim kuşam”(QTAS, 672) anlamında tespit edilmiştir.

Clauson sözcüğün en yaygın anlamıyla “ipek kumaş” olduğunu ve muhtemelen erken Moğolca *torğa(n)* ya da *torka(n)* sözcüklerinden bir ödünçleme olduğunu belirtir (ED, 539a). Moğolca için bkz. *torgan* “ipek” (Lessing, 1960, 826).

Diğer ipekli kumaş türlerine göre *torğu* sözcüğü tarihî ve modern Türk dili alanında daha yaygın geçen bir sözcüktür. Kazakçada şekil ve anlam açısından küçük farklılıklarla yaşamaktadır. Özellikle Kazakların giyim kuşamlarında önemli bir yere sahip pahalı, kıymetli, kaliteli kumaş türleri arasında yerini alır.

- **DLT *yurun*** “ipekli parçası” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 990); *yurun* “ipek kumaş parçası” (Atalay III, 22-1); *yurun* “ipek parçası” (Dankoff, Kelly, 1985, 234).

< *yurun* (ED, 970b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *yurun* “paçavra” (Caferoğlu, 1968, 305); **Hak.** KB-*yurun* “parça”(Arat, 1979, 558); **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Kıpçak** CC-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-; krş. **Çağ.** *yurun* (ED, 970b).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *jurın* “kumaş parçası, deri parçası, zıh” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 188); Kzk. Ağ.: Sözcük Kazak dilinin bölge sözlüğünde *jurın* (Oral, Çap., Jimp., Jan.) maddesi altında da verilmiştir. Buradaki anlamı “kabanım, paltonun eteğine ya da yenine dikilen deriden yapılan kenar” dır (QATS, 274).

Sözcüğün temel anlamı “yama, parça” şeklindedir. Ancak DLT’de “brokar parçası, ipekli kumaş parçası” olarak *yurun yuğa* (Atalay III, 22) şeklinde geçer. Clauson (ED, 970b) sözcüğün kökeniyle ilgili ise bir kayıt koymamıştır.

Kazakçada da sadece söz başı y’nin değişimi ve son hecedeki u-’nın ı-’ya daralmasıyla sözcük *yurun* > *jurın* olmuştur. Kazakçadaki şekil DLT’deki sözcükle aynıdır. Ancak “ipek kumaş parçası” anlamı yalnızca DLT’de geçer. Diğer tarihî dönemlerde sözcük “kumaş parçası ve yama” anlamına gelmektedir. Kazakçadaki anlamı da bu şekilde devam etmiştir.

- **DLT *züngüm*** “bir tür Çin ipeği” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 995); *zünküm* “bir çeşit Çin ipeklisi” (Atalay I, 485); *züngüm* “Çin brokarı”(Dankoff, Kelly, 1985, 237).

< Çin. *züngüm* (ED, 989b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Kıpçak CC-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Clauson “Çinceden ödünçleme bir sözcük olarak verdiği *züngüm* sözcüğünü, tarihî Türk dili alanındaki tek veri (hapax) unsurlardan biri olarak kaydeder (ED, 989b). Sözcük diğer tarihî ve modern Türk dili alanında, Kazakçada tespit edilememiştir.

4.8.2. Pamuk, Keçe, Yün Cinsinden Kumaşlar

- **DLT *bamuk*** “pamuk (Oğuzca pamuk şeklinde geçer)”. (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 572); *pamuk* “(Atalay I, 380, II, 345); *bamuk* (Dankoff, Kelly, 1985, 64).

<. Yü. *bamuk* “pamuk” (ED, 346a, TETTL, VI, 282).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE *mamuk* “pamuk” (Ata, 1997, 418), ME-, NF-; **Kıpçak CC *mamuk*** (Argunşah, Güner, 2015, 524); **Altın Ordu AOYarlık-, HŞ *mamuk*** “bawelna, mata” (Zajackowski, 1961, 346), **Memlûk-Kıp. BM-, DM *bamuk*** “pamuk” (Toparlı, 2003, 31), GT *mamuk* “pamuk”

(Karamanlioğlu, 1978, 319), İM *mamuk* (Toparlı, 1992, 564), KF *bambu* (Toparlı, 2014, 23), Kİ *mamuk* “pamuk”(Caferoğlu, 1931, 57), KK *bamuk* “pamuk” (TOPARLI, 1999, 102), TA *mamuk* “pamuk”(Toparlı, 2000, 25), TZ *mamuk~mamuk* “pamuk” (Atalay, 1945, 216); krş. Çağ. *mamuğ/mamuk* (ED, 246b); Osm *pambuk* “pamuk” (TTS V 3175).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *mamıq* “yumuşacık kuş tüyü, pamuk.” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 366). Ayrıca *mamıq* “1. çok yumuşak pamuk veya kuş tüyü. 2. İçine kuş tüyü veya çok yumuşak pamuk konularak yapılan yatak-yorgan.” (Yüce, Pınar, Oraltay, 1984, 194).

Clauson sözcüğün kökeniyle ilgili; Yunanca *bombux* “ipek kurdu” ancak büyük ihtimalle Orta Farsça Pe. *panba* sözcüğünden edinilmiştir (ED, 346a) kaydını koyar. Tietze ise *panbuk/pambuk/pambık/pampık* şekillerinde Türk dili alanında tespit edilen sözcüğü Fa. *panba/pamba* sözcüğünden alındığını kaydeder (TETTL VI, 282).

Pamuktan Türklerin çeşitli kumaşlar imal ettikleri bilinmektedir. Reşat Genç bu sözcük için; bunlardan hırka ve kaftan yapmakta kullanılan ve “çek” adı verilen bir pamuktan Yimekler’in elbise yaptıklarını ifade eder. Yine Türklerin pamuktan dokudukları çizgili ve nakışlı bir kumaşın meşhur olduğunu, çeşitli bürgüler yapılan bu kumaştan Kıpçakların yağmurluk yaparak giydiklerini kaydeder. Devamında ise yün ve pamuk ipliklerini karıştırarak iki cins iplikten ayrı bir kumaş dokuduklarından bahseder (1997, 176).

Tarihî ve modern Türk dili alanında yaygın geçen bu sözcük bugünkü Kazakçada *mamıq* biçiminde yaşamaktaysa da “pamuk” anlamı sözcüğün birinci anlamı değildir. Bu sözcük çeşitli Kazakça sözlüklerden karşılaştırdığımızda birinci anlam “kuş tüyü” şeklindedir. Bugün Kazakçada *pamuk* sözcüğü için daha çok *maqta* sözcüğünün kullanıldığı görülür. *mamıq* yani “kuş tüyü ve pamuk” anlamında olan sözcüğün bir diğer anlamıysa “kuş tüyü veya pamuk doldurularak yapılan yatak yorgan”dır.

- **DLT *böz*** “bez”(Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 598); *böz* “bez” (Atalay I, 21-17); *böz* “pamuk kumaş” (Dankoff, Kelly, 1985, 79).

< Yu. *böz* (ED, 389a; TETTL I, 329).

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *böz* “bez, pamuktan yapılmış kumaş” (Caferoğlu, 1968, 50), **Hak.** KB *böz* “bez (pamuktan yapılmış kumaş)”; **Harezmi** KE *böz* “bez, kumaş”(Ata, 1997, 135), ME-, NF *böz* “bez” (Ata, 1999, 84); **Kıpçak** CC *böz* “bez, kumaş parçası”(Toparlı, 2014, 36); **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT *böz* “?” (Karamanlıoğlu, 1978, 231), İM *böz* “ham bez, pamuklu”(Toparlı, 1992, 512), KFT *biz* (Toparlı, 2014, 33), Kİ-, KK-, TA *böz* “kumaş”(Toparlı, 2000, 25), TZ *böz, bez* “bez”(Atalay, 1945, 156); krş. **Çağ.** *böz* “çok kalın pamuk kumaş”(ED, 389a).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *böz* “pamuktan dokunan, ince, ucuz bir kumaş türü” (QATS III, 532). Yine bir başka sözlükte *böz* “ince beyaz kumaş” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 104) şeklinde kaydedilmiştir.

Clauson’un “pamuklu kumaş” anlamında verdiği *böz* sözcüğünün Yunanca *bussos* “keten” sözcüğünden türetildiğini ve kökeninin Türkçe olmasına şüpheli yaklaştığını söyler. Sözcüğün “bez” şeklinde hecelemesi dışında neredeyse bütün dillerde “ö” lü şekilde olduğunu da belirtir (ED, 389a).

Çok eski ve birçok dillere geçmiş olan bir tür kültür sözcüğü olduğu belirtilen sözcüğün kökeniyle ilgili çeşitli görüşler vardır. Sözcüğün Batı semitik bir dilden geldiği genel olarak kabul edilir Bkz. M. Räsänen 1969 s.72, E.V. Sevortyan 1978 II, 102-103, S. Ch. Raschmann 1995, 30-35; (TETTL I, 329). Sözcük çoğu tarihî ve modern alanda tespit edilmiştir. Kazakçada sözcük DLT’de olduğu gibi *böz* biçiminde korunmuştur. *bez* ya da Arapçadan direkt alındığı şekilde *bazz* olmamasının nedenini, sözcüğün tarihî biçiminin *bussos* içindeki yuvarlak ünlü *u* veya Yunancadaki telaffuzu olan *vussos* ile ilişkilendirmek mümkündür. Bunun dışında sözcüğün “pamuklu kumaş” anlamında olması, gerek tarihî, gerek modern Türk dilleri içerisinde hep aynı biçimde kaydedilmiştir.

- **DLT kebez~kepez** “pamuk” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 697); *kebez* “pamuk” (Atalay I,293-18, 303-23, 510-4); *kebez* “pamuk” (Dankoff, Kelly, 1985, 99).

< Skr. **kepez** (ED, 692b; TETTL III, 231; Özyetgin, 2004, 147), *käbáz* “pamuk”.

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *käbüz* “pamuk” (Caferoğlu, 1968, 102) , **Hak.** KB-; **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Kıpçak** CC *kepes* “şapka, börk, külah” (Argunşah, Güner, 2015, 500); **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ *kebes* “börk, kalpak ve başa giyilen şeyler”(Caferoğlu, 1931, 43), KK-, TA *kebeş* “börk, kalpak ve başa geçirilen şeyler” (Toparlı, 2000, 24), TZ-; krş. **Osm.** *kepez* “kuşların başında perçem tarzında tüy” (TTS IV, 2440); **Anad.** *kepez* “kümes hayvanları ya da kuşlardaki ibik” (DS XII, 4545).

Modern: Kzk ve Ağ.: *kepeş* “takke, kep” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 230), “takke, börk içine giyilen küçük takke -tebetey-”(QTAS, 317).

Clauson sözcüğün en eski biçimi *kebez* biçiminde (<?F *kebez* “pamuk tohumu) Uygur sivil belgelerinde *kebez tarıgu yer* “pamuk dikilecek yer” ve Karahanlı sahasında geçtiğini belirtir (ED, 692b). Uygur sivil belgelerinde geçen *kepez* sözcüğünü N. Yamada Hotan-Sak. *kapāysä* “baumwolle”< Skr. *karpāsa* (1993-II: 260) olarak kaydetmiştir (Özyetgin, 2004, 147).

Tietze ise *kepez* maddesi için; *kepez* “tavuk ve kuşların ibibiği ya da başındaki uzun tüyler; boncuk, para ve tüy takılmış gelin başlığı” DS 2747 < krş *kaveza/ kaveze*. (TETTL III, 231) şeklinde karşılaştırma yapmıştır. Buradan *kaveza/kaveze* ise “eskiden Yahudilerin başlığı” (TETTL III, 176) biçiminde kaydedilmiştir.

Sözcüğün DLT’deki kullanımının dışında anlam açısından değişime uğradığı dikkati çeker. Tarihî Kıpçak eserlerinde sözcük *kebes*, *kebeş* “takke” *kepes* biçimlerinde tespit edilmiş ve “pamuk” anlamı tespit edilememiştir. Kazakçadaki *kepeş* sözcüğü de anlam açısından Kıpçak ve Anadolu sahasında tespit edilen anlamlarla örtüşmektedir.

- **DLT *keçe*** “Oğuzcada keçe” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 697); *keçe* “keçe” (Atalay III, 219-9); *keçe* (Dankoff, Kelly, 1985, 99).

< *keçe* (ED 694b; TETTL IV,199).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak KB-; **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Kıpçak** CC-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, KF *keçe* ‘keçe, aba’ (Toparlı, 2014, 136), Kİ *käçä* “keçe”(Caferoğlu, 1931, 43), KK-, TA *keçe* “keçe (Türkmen kaydıyla)” (Toparlı, 2000, 115), TZ-; Ayrıca krş. **Çağ.** *keçe* (ED, 694b).

Modern: Kzk. ve Ağ.:-

Türk dilinin Oğuzca özellikli söz varlığına ait bir unsur olan sözcük DLT’de ve TA’da “Türkmence/Oğuzca” kaydıyla verilmiştir. Bu sözcük özellikle tarihî ve modern Oğuz grubu Türkçelerinde yaşamaktadır. Sözcük bu şekliyle Kazakçada geçmez. *keçe* sözcüğü için Kazakçada *kiyiz* sözcüğü kullanılmaktadır.

- **DLT kemek** “pamuktan yapılan, nakışlı ve şeritli bir kumaş” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 702); *kemek* “çubuklu ve nakışlı bir kumaştır; Kıpçaklar yağmurluk yaparlar” (Atalay I, 392-3); *kemek* “çizgili pamuk kumaş” (Dankoff, Kelly, 1985, 101).

< **kemek** (ED, 722b) ayrıca bkz *kämäk* “çizgili pamuk kumaş” (Dankoff, Kelly, 1985, 101).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Kıpçak CC-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.:-

Clauson *kemek* sözcüğünün hapax bir unsur olarak diğer kumaş adları gibi ödünçleme olduğunu söyler (ED, 722b). DLT’de Kıpçakların yağmurluk yaptığı bir kumaş türü olarak geçer. Sözcük bu şekli ve anlamıyla tarihî ve modern Türk dili alanında tanıklanamamıştır.

- **DLT kîdiz** “keçe” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 719); *kîdiz* “keçe, Türkmenlerin çadır örtüleri ve göç zamanı bürgüleri gibi” (Atalay I, 366-5, 508-22, II, 96-16, 304-14, III, 262-19); *kîdiz* “keçe” (Dankoff, Kelly, 1985, 106).

< **kîdiz** (ED, 707a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg. kidiz “keçe”(Ölmez, 2017, 516); **Hak KB kidiz** (Arat, 1979, 256), **Harezmi KE kiyiz** “Ata, 1997, 366), ME-, NF *kiyiz* “keçe, çuval” (Ata, 1999, 252); **Kıpçak CC kiyiz** “(at takımında) kullanılan keçe”(Argunşah, Güner, 2015, 507); **Altın Ordu AOYarlık-; HŞ kiyiz** “grube, sukno” (Zajackowski, 1961, 98); **Memlûk-Kıp. BM-, DM kiyiz** “keçe” (Toparlı, 2003, 31), GT-, İM *kiyiz* “keçe”(Toparlı, 1992, 555), KF *keçe* ‘keçe, aba’, KFT *kiyiz* (Toparlı, 2014, 151), Kİ

kiyiz “keçe” (Caferoğlu, 1931, 50), KK-, MG *kiz* (Toparlı, 2014, 151) TA *kiyiz* “keçe” (Toparlı, 2000, 31), TZ *kiyiz* “yaygı, döşe; keçe” (Atalay, 1945, 202); krş. Çağ. *kiz* (ED, 707a).

Modern: Kzk ve Ağ.: *kiyiz* “keçe” *kiyiz* üy. “keçeden yapılmış çadır” (Oraltay, Yüce, Pınar 1984, 134), *kiyiz* “malın yününden dokunan kalın, sık, yer döşemeye yarayan şey”(QTTS I, 298). Kazakistan ağızlarını kapsayan bölge sözlüğünde ise sözcüğün *kiygiz* “keçe” şeklinde de geçtiğini görmekteyiz (QATS, 327). Bu biçimi Kazakistan’ın Karagandı, Pavlodar, Semey Kostanay gibi bölgelerinde karşımıza çıkar. Ayrıca *kiyiz*, *kiygiz* “koyunun güzüncü yününden dokunan günlük hayatta kullanılan eşya” (QUE IV, 582) şeklinde de kaydedilir. Görüldüğü gibi Kazakçada sözcük varlığını devam ettirmektedir. Yukarıda geçen kullanım alanlarının yanı sıra Kazak kültüründe *kiyiz üy*’ün çok önemli bir yeri vardır. *kiyiz üy* göçebe Kazak halkının keçeden yapılmış çadırıdır. Bunun dışında Kazak Milli Ansiklopedisi’nde (QUE IV, 582) *kiyiz* maddesinin altında kullanım alanları hakkında geniş bilgiler elde etmek mümkündür. Bu maddede “Göçebe halkın hayatında *keçe* (*kiyiz*)in yeri çok özeldir. Noni-Ulin ve Parızık kurganlarından bulunan eşyaların içinde keçeden yapılan eşyalar da vardır. Bu, keçe dokuma sanayisinin erken zamanlarda geliştiğini gösterir. Keçeden dış giyim, ayakkabı bulunmuştur. Keçeyi sadece evin üstünü kapatmak için kullanmamışlar, bunun yanı sıra keçe evlerin (*kiyiz üy*) içinde kullanılan ev aletlerinde ve ayrıca başka yaşam için gerekli eşyaları da dikmek için de kullanmışlar. Halk zanaatkârları bugün de keçeden heybe ve çantalar yapmaktadır. Aqşanqan keçesi beyaz koyunun yününden dokunur. Dokunacak yünün tahminini -ölçüsünü-, uygunluğunu ayırabilen, ustalıkla yapabilen adamlara *kiyizşi* denir. Keçe bugün fabrikalarda özel makinelerle dokunur” şeklinde detaylı bilgilere yer verilir. Özellikle ayakkabı yapımında *kiygiz etik* diye bir çizme türünden bahsedilir ve bu ayakkabının keçeden yapıldığı ve kışın çok kullanışlı olduğu kaydedilir.

Yukarıda bahsettiğimiz anlamların yanı sıra *kiyiz jastıq* (Özb. Tam.) “keçeden dikilen kıyafet koyulan hurç” anlamında bir sözcük de tespit edilmiştir. Bu sözcüğün Kızılorda ağzındaki bir diğer anlamıysa “keçe yünden oyularak yapılan yastık”tır. (QTAS, 327). Keçe eskiden beri çok önemli bir yere sahip olmuş bir yün dokumasıdır. Keçe evler Kazakistan’ın göçebe hayat tarzına sahipken kullandığı

evlerdir. Eski kurganlarda da evin yanı sıra başka eşyalarda da keçenin giyim-kuşam malzemesi olarak işlendiği görülür.

“keçe” anlamına gelen kiyiz sözcüğü Oğuz Türkleri dışında kullanılan bir kültür sözcüğüdür. Oğuzlar bu sözcük için *keçe* sözcüğünü kullanırlar.

- **DLT *kimişge*** “nakışlı Kâşgar keçesi”(Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 214); *kimişke* “Kaşgar’da çıkan nakışlı bir keçe” (Atalay I,490); *kimişge* “nakışlanmış Kâşgar keçesi”(Dankoff, Kelly, 1985, 106).

< *kemiş-ge* (ED, 724b)

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Kıpçak CC-; Altın Ordu AOYarlık-; HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Clauson’un *kemiş-* “atmak” fiili kökünden getirdiği (ED, 724b) sözcük DLT’de geçen tek veri (hapax) unsurlardan biridir. Tarihî ve Modern Türk dili alanında sözcük tespit edilememiştir.

Fakat Kazakçada geçen *kiymeşek* “kadınların beyaz kumaştan işlemeli baş giyimi” (QTTS I, 297); Kazakça ansiklopedik sözlükte geçen *kiymeşek* “Kazak kadınlarının geleneksel başörtüsü. Beyaz kumaştan dikilir ve içi astarlanır. *kiymeşek*’in işlemesi, güzelliği yaşa göre değişir. Yaşlı kadınların nakışı, süsü hafif, sarı beyaz iplikle dikilir” (QUE IV, 564) sözcükleri bu *kimişge* sözcüğü ile ilişkili olabilir.

- **DLT *uyma*** “Türkmenlerin ayakkabı yapımında kullandıkları keçe” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 927); *oyma* “çizme yapılacak Türkmen keçesi” (Atalay IV, 45); *uyma* “aykkabı yapımında Türkmenlerin kullandığı keçe” (Dankoff, Kelly, 1985, 57).

< *uy-ma* (ED, 273b), Ayrıca krş. *ujuq* “keçe çorap”(DTSI, 608).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-, Harezmi KE-, ME-, NF-; Kıpçak CC; Altın Ordu AOYarlık-; HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-; krş. Çağ. *uyma* “deri veya çanta”(ED, 273b).

Modern: Kzk. ve Ağ.:- fakat krş. *uyıq* “yün çorap” (Koç, Bayniyazov; Başkapan, 2012, 675); *uyıq* “deve ve koyun yününden, keçi tiftiğinden eğirilen ipten dokunan ayak giyim malzemesi” (QATS XIV, 696).

uy- fiilinden türetilen sözcük Kazakçada geçen *uyıq* “keçe ayakkabı, yün çorap” ile ilişkili, köktaş olmalıdır. DLT’de *ol maña uyma basışdı* “o, Türkmenlerin ayakkabı yapımında kullandıkları keçeyi yapmada bana yardım etti” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 261) şeklinde geçer. Aynı şekilde Çağ. *uyma* “ayakkabı yapımı için kullanılan keçe” de köktaş şekillerdendir (ED, 273b). Atalay ise (VI, 45) *uyuq* sözcüğüne gönderme yapar. Ayrıca bkz. *ujuq* “keçe çorap”(DTSl, 608). Atalay’ın göndermesindeki *uyuq* ve DTSl’de geçen biçimler Kazakçadaki *uyuq* sözcüğünün DLT’de kaydedilen sözcük ile aynı kökten olduğuna dair şüpheleri ortadan kaldırmaktadır.

- **DLT *yapaķu*** “yün ve yoluntusu” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 950); *yabaķu* “yün ve yapağı yoluntusu” (Atalay III, 36-15, 36-16); *yapaķu* (Dankoff, Kelly, 1985, 214).

< ***yapa:ku*** (ED, 874b), ayrıca bkz. (TDES 441).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; **Harezmi** KE-, ME *yapaķu* “yapağı, keçe” (Yüce, 1993, 203), NF-; **Kıpçak** CC-; **Altın Ordu** AOYarlık-; HŞ *yabaķı* “welnisty, kosmaty”(Zajaczkowski, 1961, 63); **Memlûk-Kıp.** BM-, DM *yabaķu* “kırkılmış yün”(Toparlı, 2003, 20), GT-, İM-, KF *yapaķı* (Toparlı, 2014, 310), Kİ-, KK-, TA *yabaķu* “kırkılmış yün” (Toparlı, 2000, 152), TZ *yapaķ* “deve, keçi ve tavşan gibi hayvanların tüyü” (Atalay, 1945, 278); krş. **Çağ.** *yapaķ/yapaķ* (ED, 874b), **Anad.** *yapa~yapah* “kırkılmış koyun yünü” (DS XII, 4814).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *jabaķı* “hayvanların çoğunlukla deve ve koyunun ve bazı diğer hayvanların bahardaki yünü (QTTS I, 198); Kazak Milli Ansiklopedisi’nde ise sözcük *jabaķı jün* maddesi altında verilmiştir. Uzun yünlü koyunun, devenin keçeleşmiş kışınki tüyü. Baharda kıştan zayıf düşen koyun, semirdiğinde vücuduna yapışan *yapaķı jün* uzamaya başladığında kırkılır. Kırkıldığında tamamı *yapaķı jün* olur. *yapaķı jün*’den her türlü eşya yapımında faydalanılıp, onu elde etmek için sabandan yararlanılır. 6 ayını dolduran taya da Kazakistan’da “jabaķı” denir. (QUE III, 461). *japaq* Kazak dilinin ağızları

sözlüğünde de bazı ağızlarda *japaq* şekliyle de kaydedilmiştir: *japaq* “tüyü kirpi gibi, kışın toplanmayan, koyun ve atın severek yediği yem -saman-.”(QTAS, 237). Bu anlam da sözcüğün sonradan kazandığı bir yan anlam olmalıdır.

Clauson sözcüğün anlamının morfolojik olarak belirsiz olduğunu belirtir. Sözcüğün yap- fiiliyle ilişkisi açıktır. Asıl olarak sözcük “keçe yün ya da pamuk” anlamına gelir (ED, 874b). Dankoff ve Kelly’nin neşrinde de (1985, 214) yap- kökü işaret edilir. DLT’de yünlü kumaşlardan pek bahsedilmemektedir. Eren de “örtmek” anlamında kullanılan **yapa-* (~*yap-*) köklerinden geldiğin sonda -*gu* yerine -*ku* biçiminin kullanımının kural dışı bir biçim olduğunu ifade eder (TDES, 441). Reşat Genç bu durumu M. A. Köymen’in de belirttiği gibi onların yün’ü kumaştan çok çizme, çadır, börk, kuşak, yaygı ve yağmurluk yaptıkları keçenin imalinde kullandıkları şeklinde izah etmektedir (1997, 176) şeklinde açıklar. DLT’den *yapağı*’nın giyim kuşamda hangi bağlamlarda ve alanlarda kullanıldığını tespit etmek güçtür. Sözcük çoğu tarihî sahada benzer şekillerde ve anlamlarda kaydedilmiş olması açısından önemlidir. Kazakçada ise sözcüğün geniş bir kullanım alanı olduğu görülmektedir.

- **DLT *yatuğ*** “iki cins iplikten örülen, arışı yün, argacı pamuk olan yün” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 960); *yatuğ* (Atalay III, 14.); *yatuğ* “bir tür pamuk kumaş” (Dankoff, Kelly, 1985, 219).

< ***yatuğ*** (ED, 887b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB.-; Harezmi KE-, ME-, NF.-; Kıpçak CC.-; Altın Ordu AOYarlık.-; HŞ.-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Clauson sözcüğün kökeninin belirsiz olduğunu, sözcüğün *yat-* filli köküyle ilişkisinin de DLT’deki anlam açısından zorlama olacağını belirtir ve sözcüğün muhtemelen ödünçleme olabileceğini kaydeder (ED, 887b). DLT’nin tek veri unsurlarından olan sözcük tarihî ve modern Türk dili alanında tanıklanamamıştır.

- **DLT *yuy*** “pamuk (Gossypium)” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 494); *yuy* “yün, yün sümeği” (Atalay I, 150-11, 284-15, 50-11.; II 89-7); *yüg* “kuş tüyü”(Dankoff, Kelly, 1985, 235).

< *yuy* (ED, 941b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *yüng* “pamuk yünü” (Caferoğlu, 1968, 306); **Hak. KB *yüh*** “yün” (Arat, 1979, 562); **Harezmi KE *yüh*** “pamuk, yün, hayvan tüyü, tüy”(Ata, 1997, 251), ME-, NF *yüh* “yün, tüy” (Ata, 1999, 492)-; **Kıpçak CC *yuy*** “yün” (Argunşah, Güner, 2015, 612); **Altın Ordu AOYarlık-; HŞ-; Memlûk-Kıp. BM *yüh*** (Toparlı, 2014, 334), DM *yün* sözcüğü tespit edilememiştir ancak bu sözcükten *yünçi* “yüncü” (Toparlı, 2003, 126), GT *yuy* “yün” (Karamanlioğlu, 1978, 399), İM *yüh* “yün”(Toparlı, 1992, 623), İN *yüh* (Toparlı, 2014, 334), KFT *yüh* (Toparlı, 2014, 334), Kİ *yüh* “yün” (Caferoğlu, 1931, 130), KK-, TA *yüh* (Toparlı, 2000, 20), TZ *yünğ* “yün”(Atalay, 1945, 291); krş. **Osm. *yün*** “tüy, kuş tüyü” (TTS VI, 4765).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *jün* “hayvanların üzerindeki tüy” (QTTS I, 248). Ayrıca Kazakça milli ansiklopedide kullanım alanları için açıklamalar yer alır: Buna göre; “Koyun, keçi, deve ve diğer bütün hayvanların tüyü. Giyim sektörünün kaliteli malzemesidir. Yün ipler sıcaklığı az geçirir. Nemi çekme özelliği de vardır. Yünden ip eğirme, kumaş dokuma, çadır yapma, her türlü dokuma eşyalar yapmak için faydalanılır. Koyun, keçi ve deve yünü kaliteli malzemelerden sayılır. Dünyada koyun yünü çok önceliklidir. Koyun yünü iplerinin kalınlık ve inceliğine, yapısına bakılarak ayrılır. Yünün yapısındaki ipin ara ilişkisi koyunun cinsine bağlı olarak birçok çeşitte olabilir. Bu yüzden koyun yünü “biyazı”(ince), “biyazılav”, “uyan” (yumuşak) ve “qılşiq” (kılçık) yün olarak çeşitlere ayrılır. Biyazı yünün hafifliği 14,2- 25 mkm uzunluğu arasında deseni tek düze olur. Rengi beyaz ve bol reçineli olur. Bu yünden yüksek kaliteli kumaş dokunur. “biyazılav” yün aynı daha büyük yün ile aralıklı “kılşık”tan meydana gelir. Bunun gibi yünlerle trikotaj, yüksek kaliteli çuha dokunur. Yumuşak yünün içinde yünden başka ara ara ince “qılşiq”lar vardır. “uyan” yünden ise halı dokunur. “qılşiq” yünden ise özellikle keçe ev yapımı, keçe ayakkabı için faydalanılır. Yünün tüm çeşitlerinin kalitesi malın cinsine, onu düzgün beslemeye, bakımına bağlıdır. Bunun dışında devenin yünü sağlam ve kalitelidir. Bundan yün kumaş dış giyim, çok çeşitli eşya yapımında kullanılır.

Koyunun yününden ise günlük giyimde faydalanılır.” şeklinde bilgiler yer alır (QUE IV, 97).

Yukarıda *yabağı* maddesinde de bahsettiğimiz gibi yün, yapağı ve pamuklu kumaşların giyim kuşamda nasıl kullanıldığına dair DLT’den detaylı bilgi edinmek oldukça zordur. Ancak özellikle dış giyim ve kışlık giyimde kullanıldığı çıkarımını yapmak yerinde olacaktır. DLT’den sonra çoğu tarihî sahada tanıklanmıştır. Bununla birlikte bugün Kazakçadaki *jün* maddesi altında Kazak milli ansiklopedisinde belli başlı kullanım alanları verilmiştir. Buradan yola çıkarak yine diyebiliriz ki yün kışlık dış giyimde, trikotajda ve günlük giyimde kullanılan bir maddedir. Bunun yanı sıra keçe yün de ayakkabı yapımında sıkça kullanılır. Bu kullanım alanları dışında yünden halı dokunduğunu biliyoruz. Ayrıca *Kazak jurt*’ları için de yün ve keçeden faydalandığı bilinmektedir.

Clauson *yuy* sözcüğünün eski Uygur sahasında ve DLT’de sınırlı bir alan içinde “pamuk” anlamında geçtiğini vurgular. Daha sonra sözcük tarihî ve modern Türk dili alanında yaygın kullanılan “yün” anlamıyla geçer. Kazakçada da sözcüğün geniş bir kullanım alanı bulunmaktadır.

- **DLT *yuvliç*** “tıftık, keçinin ince, yumuşak yünü” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 990); *yulıç~yolıç~yovliç* “keçi kıllarının diplerinde yumuşak ince yün” (Atalay III, 27); *yovliç* “keçi yününden elbise” (Dankoff, Kelly, 1985, 231).

< *yovliç* (ED, 876b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Kıpçak CC-; Altın Ordu AOYarlık-; HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Clauson’un hapax bir veri olarak değerlendirdiği sözcüğün kökeninin açık olmadığı, ödünçleme bir sözcük olabileceği hususunu belirtir (ED, 876b).Tarihî ve modern Türk dili alanında sözcük tanıklanamamıştır.

4.9. İplikler

- **DLT** *arķağ* “argaç, dokuma tezgâhında enlemesine atılan ipler”(Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 555); *arķağ* “argaç; bez, halı kilim gibi şeyler dokunurken enlemesine atılan ip veya iplik” (Atalay I, 118); *arķağ* “atkı, argaç”(Dankoff, Kelly, 1985, 12).

< *arka-g* (TETTL I, 194; *arka-g* “kıyafetin dokuması” OTW I, 179) *arqag* “atkı”

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *arķağ* “mekik ipliği, atkı” (Caferoğlu, 1968, 20); **Hak.** KB-; **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Kıpçak** CC-; **Altın Ordu** AOYarlık-; HŞ-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İH-, fakat krş. *arğaç* “dokunan bezin enliliğine gerilen ipliği” (Toparlı, 2014, 10), İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-, **Çağ.**- fakat krş. *arğaç* (ED, 216a), **Osm.** fakat krş. *arğaç* “dokumacılıkta bezin enine atılan iplik, pud” (TTS I, 190).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *arqaw* “dokuma” (QATS I, 625).

Türklerdeki kumaş dokuma kültürüyle ilgili sözcüklerden biri olarak esasında “dokuma tezgâhında enine atılan iplik, atkı” anlamını taşır. Tarihî Türk dili alanında aynı kökten olan *arķaç* sözlüğü de aynı anlamda geçer. DLT’de *arķağ* “argaç; bez, halı, kilim gibi şeyler dokunurken enlemesine atılan ip veya iplik” (Atalay I, 118) şeklinde kaydedilmiştir. Kazakçada da tespit edilen *arqaw* (< *arķağ*) biçimi anlam olarak daha genel bir ifade şeklinde “dokuma” için kullanılmaktadır.

- **DLT** *egrik* “eğrilmiş iplik” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 634); *egrik* “eğrilen ip, eğrilmiş ip” (Atalay I, 105-10; Dankoff, Kelly, 1985, 20).

< *egir-ik* (ED, 113b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *ägrik* “su anaforu, burgaç, çevrengeç, çölek, girdap”: TT. V. 24, 78 (Caferoğlu, 1968, 70) **Hak.** KB-; **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-; HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ *egrik* ~ *irik* “eğrilmiş ip”(Atalay, 1945, 167, 178), krş **Anad.** *eğrik*(II) “bükülmüş ip haline getirilmiş yumak” (DS V, 1684).

Modern: Kzk. ve Ağ.:- fakat krş. *iyiris* “yünden, kumaştan ip eğirmek” (QATS VII, 406).

DLT'deki sözcük Kazakçada *iyirim* şeklinde yaşar ancak anlamı farklı olup “girdap, buragaç, anafor”(Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 250) şeklindedir. Kazakçadaki bu anlam tarihsel alanda ilk olarak Uygur sahasında tanıklanabilmektedir.

- **DLT uruk** “ip” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 923); *uruk* “ip, urgan”. (Atalay I, 42-14, 66-8, 21-3; II, 136-14, 205-7; III, 110-11); *uruk* “ip” (Dankoff, Kelly, 1985, 55).

< **ur-uk** (ED, 215a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *uruk* “ip, kendir”(Caferoğlu, 1968, 267); **Hak.** KB-; **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-; HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, KI-, KK-, TA-, fakat krş. *ukruk* “otlakta atın bağlandığı ip” (Toparlı, 2000, 150), TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-. Fakat krş. *urşiq* “iğ, eğirmen, kirmen”(Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 587) “ip eğirmeye yarayan bir alet adı” (QATS XIV, 742).

Clauson sözcüğün köküyle ilgili olarak ur- fiilini önerir ve bu sözcüklerin Hakas ve Tuva dillerinde “kement” anlamında yaşadığını kaydeder (ED, 215a). Sözcük Kıpçak eserlerinde yalnızca TZ’de benzer biçimde kaydedilmiştir. Kazakçada ise sözcük tespit edilememiştir. Ancak Kazakçada kaydedilen *urşiq* sözcüğü de *uruk* (<ur-) sözcüğüyle köktaş olması bakımından karşılaştırmaya değerdir.

- **DLT yip** “ip, iplik” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 972); *yip* “ip, tel, kendisiyle at bağlanan uzun örk” (Atalay I, 158-7, III, 3-11, II, 180-19), *yip* “iplik, ip” (Dankoff, Kelly, 1985, 227).

<. **yip** (ED, 870b); (TDES 192).

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *yip* “ip, iplik”(Caferoğlu, 1931, 297); **Hak.** KB *yip* “ip” (Arat, 1979, 546); **Harezmi** KE *yip* “ip” (Ata, 1997, 740), ME *yip* (Yüce, 1993, 210), NF *yip* “ip, pamuk” (Ata, 1999, 487); **Altın Ordu** AOYarlık-; HŞ *yib* (Zajackowski, 1961, 79); **Kıpçak** CC *ip*; **Memlûk-Kıp.** BM-, BV *yip* (Toparlı, 2014,

324), DM *ip* “ip”(Toparlı, 2003, 21), GT *yip* “ip”(Karamanlıoğlu, 1978, 397), İM *yip* “ip”(Toparlı, 1992, 621), KFT *ip* (Toparlı, 2014, 113), Kİ *ip* “bugünkü manasında” (Caferoğlu, 1931, 39) ~*yip* [Kıpç.] (Caferoğlu, 1931, 125), KK *yip* *krş. ip* “iplik” (Toparlı, 1999, 131), TA *yiplik* “ip” (Toparlı, 2000, 32), TZ *yip* “ip”(Atalay, 1945, 286), *krş. Çağ. yip* (ED, 870b).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *jip* “ip” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 195), ayrıca “Kısa dokulardan eğrilerek, kumaş ve triko dokumaya, giyim, desen dikmeye, urgan eğirmeye yarayan hafif endüstri ürünü. İp aynı cinsten dokudan ya da her türlü dokudan eğirilebilir. İpin en önemli kalite göstergesi inceliği ve mekanik özellikleridir. Üretim yöntemine göre taraktan eğrilen ip eğirme makinesinde hazırlanarak ip olur. El ile ip eğirme taş devrinden beri var olan bir yöntemdir” (QUE III, 145).

Sözcük tüm sahalarda aynı anlamda ve benzer biçimleriyle tanıklanmıştır. Sözcüğün kökeni ile ilgili net bir şey söylemek mümkün değildir. Orta Türkçede sözcüğün *yıp*, Kıpçakçada hem *yıp* hem *ip* biçimleri birlikte görülür. Çuvaşçadaki *şip* biçimi, *yıp* biçiminin başında bulunan y-’nin Ana Türkçeden kalma bir ses olduğuna delil olarak gösterilir (TDES,192). Kazakçada ise baştaki y- sistematik olarak j-’ye değişmiştir.

4.10. Dikiş Dikmekle İlgili İsimler

- **DLT *cigi*** “Kıpçak vb. lehçelerde sağlam, sık dikiş” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 610); *yi~yigi~cigi* (Atalay II, 229-7); *yi~yigi~jigi* “sık dikişli” (Dankoff, Kelly, 1985, 224), ayrıca *krş. yigi* “aralıksız, sık, bitişik, sağlam” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014,974).

< *yig-i* (ED, 911a)

Tarihî: KökTü.-, Uyg. *yigi* “sık, sıkı” TT. VII. 38,2 (Caferoğlu, 1968, 296), **Hak. KB-; Harezmi. KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-; Fakat *krş. Osm. yiv*** “birbirine bitişik olan iki şey arasındaki çizgi, derz”(TTS VI, 4615).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *jiyi* “sık, gür” *jıyı* “çabuk çabuk, sıkı” (Yüce, Oraltay, Pınar, 1984, 103) Ayrıca *jiyi* 1.”çabuk, tekrar tekrar”, 2. “kalın, sık, seyrek olmayan” (QTTS I, 235) krş.

Clauson **yig-*, *yigtür-* fiil kökleriyle ilişkili olduğunu söylediği DLT’de tanıklanan *yigi* sözcüğü ile onun Kıpçak sahasına özgü karakteristik *y->c-* değişimine uğramış ve Kıpçak lehçelerinde kullanıldığı kaydı düşülmüş *cigi* “sıkı dikiş” aynıdır. Kazakçada sözcük temel anlamı olan “sık, kalın” şeklinde geçer. Buradan da semantik olarak DLT’deki anlamıyla yakınlığı açıktır. Çağdaş Kıpçakçanın kollarından biri olan Kırgızcada ise *cık* “dikiş yeri” (Yudahin, 2011, 216) şeklinde yaşar.

- **DLT *çikin*** “altın iplikle ipekli kumaşı nakışlama; altın iplikle kumaşa işlenen tasvir” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 625); *çikin* “ibrişim” (Atalay I, 414); *çigin* “altın ile tasvirilenmiş ipek brokar”(Dankoff, Kelly, 1985, 91).

< Çin. *çik(i)n* bkz. (ED 415b, OTW II 419, DTSI 143)

Tarihî: KökTü.-; Uyg. fakat krş *çikne-* (OTW II 419); **Hak.** KB *çikne-* “sıkı dikmek, altın tel ile ipek kumaş üzerine nakış işlemek” (Arat-KB 3846, 132); **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** Kİ-, TA-, BM-, TZ-, KK-, DM-; **Çağ.**-; fakat krş. *çikin* “çiçek desenli nakışlı ipek” (ED, 416a); **Osm.-.**

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Clauson *çikin* “altın sırma, ipek” sözcüğünü Çince den ödünçleme bir sözcük olarak kaydeder (ED, 415b). İkinci hecedeki sözcüğü *chin* (*kin*) “altın” olabileceğini belirtir. Sözcük isim köküyle tarihî Türk dili alanında DLT’de ve Çağatay sahasında tespit edilmiştir. Kazakçada ise yaşamamaktadır.

- **DLT *kağıg*** “sağlamlaştırılmış dikiş” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 675); *kağıg* “ikileme dikiş, çift dikiş” (Atalay I, 375); *kağıg* (Dankoff, Kelly, 1985, 123).

< *kağu-g* (ED, 597b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk ve Ağ.: Ağızlarda (Khr.) *qayuw* “tekrar saplayıp ufak dikişle dikmek” (QTAS, 408).

Sözcük DLT dışında tarihî sahalarda tanıklanamamıştır. Kazakçada ise sözcüğün türediği fiilin mastar şekli, dikiş dikmekle ilgili bir anlamla yaşamaktadır. Ayrıca Kıpçakçanın diğer bir çağdaş kolu olan Kırgızcada da *kayık* “dikiş yeri, iğne ardı dikiş” (Yudahin, 2011, 420) şeklinde sözcük kaydedilmiştir. Ayrıca *қадығ* biçimi Altay, Şor ve Teleüt lehçelerinde “kenar, kürk kenarı yapmak” (RSI. II 93; ED 597b) gibi anlamlarla kaydedilmiştir

- **DLT *tikiglig*** “dikilmiş olan (elbise vb.) (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 979); *tikiklik ton* “dikilmiş elbise”(Atalay I, 509); *tikiklik* (Dankoff, Kelly, 1985, 189).

< *tik-ig+lig* (ED, 480a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-, Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM- fakat krş. *tikük* “dikilmiş, dikik”(Toparlı, 1992, 607), Kİ-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk ve Ağ.: *tigüwli* “giymeye hazır, dikilmiş” (QTAS XIV, 584).

İlk olarak DLT’de tanıklanan sözcüğün tarihî sahalardaki biçimi tespit edilememiştir. Ancak sözcük Kazakçaya has sessel olaylarla *tigüwli* biçiminde yaşamaktadır.

- **DLT *yamağlıg*** “yamalı” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 947); *yamağlı* “yamalı”, *yamağlıg ton* “yamalı giysi” (Atalay III, 49); *yamağlıg* (Dankoff, Kelly, 1985, 212).

< *yama-ğ+lıg* (ED 936a; OTW I, 345).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF *yamağlıg* “yamalı, yama yamanmış” (Ata, 1999, 467); **Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak**

CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ *yamawlı* “yamalı” (Atalay, 1945, 277).

Modern: Kzk ve Ağ.: *jamawlı* “yamalı, yamalanmış” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 182), “yaması olan, yama yapılmış” (QATS V, 969).

- **DLT yamağı** “yamanmaya değer, yamanacak (elbise vb.)”(Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 947); *yamağı* “yamanmaya değer” (Atalay III, 36); *yamağı* (Dankoff, Kelly, 1985, 212).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak.** CC *yamov* “yama, yamalık” (Argunşah, Güner, 2015, 874); **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, fakat *yama* “yama” (Toparlı, 2003, 31), GT-, İM-, Kİ *yama* “yama” (Caferoğlu, 1931, 118), KK-, TA-, TZ *yamav* “yama”(Atalay, 1945, 277).

Modern: Kzk ve Ağ.: *jamaw* “yırtilan kıyafeti bütünlemek için dikilen elbiseni kendi renginden materyal”(QATS V, 695).

DLT’de “yamanmaya değer, yamanacak” anlamında kullanılan sözcük çoğu sahada benzer şekillerde tanıklanmıştır. Kazakçada ise sözcük *jamaw* biçiminde yaşamaktadır.

4.10.1. Dikiş Dikme Araç Gereçleri

- **DLT yigne** “iğne” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 974); *yigne* “iğne”(Atalay II, 3-23); *yigne* “iğne” (Dankoff, Kelly, 1985, 225).

< *iğne* (ED, 110a; TETTL II 2009, 372; TDES, 187-188).

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *yighä* “iğne” (Caferoğlu, 1968, 296); **Hak.** KB-; **Harezmi** KE *yigne* “iğne” (Ata, 1997, 739), ME-, NF-, **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC *igine* “iğne” (Argunşah, Güner, 2015, 484); **Memlûk-Kıp.** DM *igne* “iğne” (Toparlı, 2003, 24), GT-, İM *igne* (Toparlı, 1992, 536), Kİ *igne* (Caferoğlu, 1931, 38) *inä~* [Kıpç.] (Caferoğlu, 1931, 39), KK *igne* “iğne” (Toparlı, 1999, 110), TA *iyne* “iğne” (Toparlı, 2000, 31), TZ *igne~iyne* “iğne” (Atalay, 1945, 176; 180), krş. **Çağ.** *iğne* San. 109r. (ED, 110a).

Modern: Kzk ve Ağ.: *iyne* “metalden yapılan, ip geçirilip dikim yapılan ucu sivri alet” (QTTS II, 270).

4.10.2. Giyim-Kuşam Kültürüyle İlgili Diğer Sözcükler

- **DLT *burış*** “deri ve elbisedeki buruşukluk” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 157); *burış* “deride ve elbisedeki buruşukluk” (Atalay I, 367); *burış* “elbise veya derideki buruşukluk” (Dankoff, Kelly, 1985, 84).

< *bür-iş* (ED, 369b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ *buruş-* “buruşmak”(Atalay, 1945, 158);

Modern: Kzk. ve Ağ.: *büris-* “buruşmak, büzülmek” (Koç, Bayniyazov; Başkapan, 2012, 114) şeklinde kaydedilmiş bir fiil tespit edilmiştir. Ayrıca krş. Kırg. *bürüşünğkü* “hafifçe buruşuk” (Yudahin, 2011, 156) şeklinde geçer.

- **DLT *eteklik böz*** “etek yapmak için kullanılan kumaş” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 648); *eteklik* “eteklik” (Atalay I, 52); *eteklik* (Dankoff, Kelly, 1985, 29).

< *etek-lik böz* “etek sözcüğünden türetilmiş bir sözcüktür. Çoğu Türk dilinde benzer şekillerde yaşar” (ED, 53a). Bu madde başı iki sözcükten meydana gelmektedir. bkz. *böz*.

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-,GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-

Modern: Kzk. ve Ağ.: -

eteklik böz şeklindeki tamlamalı yapı sadece DLT’de tanıklanmıştır.

- **DLT *keşindi*** “çok giyilmiş olan” *keşindi ton* “çok giyilmiş elbise” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 699; Atalay I, 449; Dankoff, Kelly, 1985, 100).

< *ked-in-di* (ED, 705a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Tarihî Türk dili alanında tek veri (hapax) bir unsur olarak DLT’de tanıklanan sözcük bu kullanımıyla diğer tarihî ve modern Türk dili alanında tespit edilememiştir.

- **DLT *kiz*** “elbise sandığı, elbise bohçası ve saklayıp koruyan her şey” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 724); *kiz* “kutu, misk kutusu, taht, kürsü, sandık, kap, heybe gibi şeyler” (Atalay I, 327); *kiz* “koku kutusu, elbise çantası” (Dankoff, Kelly, 1985, 107).

< *kiz* (ED, 756a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Tarihî Türk dili alanında tek veri (hapax) bir unsur olarak DLT’de tanıklanan sözcük bu kullanımıyla diğer tarihî ve modern Türk dili alanında tespit edilememiştir. Clauson sözcüğü *kizle-* fiili ile karşılaştırmış, fiilin eski ve yeni birçok Türk dilinde yaşadığını söylemiştir. Yine Kazakçada da *kizne-* “gizlemek, saklamak” (QATS VII, 593) geçerken, fiilin kök şekli *kiz* tanıklanmamıştır.

- **DLT *oprağ*** “yıpranmış” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 777); *oprağ* “yıpranmış, eskimiş” (Atalay I, 118); *oprağ* (Dankoff, Kelly, 1985, 41).

< *opra-k* (ED, 13b; DTSl, 368).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.; Hak. KB *oprağ* “eskimiş, yıpranmış, çürümüş” (Arat, 1979, 454); **Harezmi KE-, ME *opra-*** “çürümek, dağılmak” (Yüce, 1993, 163), **NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak. CC *oprağ*** “giysi, elbise” (Argunşah, Güner, 2015, 533); **Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ *oprağ*** “yıpranmış” (Atalay, 1945, 222) ~ *oprağ* “1)kumaş, 2)yıpranmış” (Atalay, 1945, 141); krş. **Osm. *yıprağ*** (TTS VI, 4585).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *japırıq* “bir tarafı diğer tarafına göre eğri çarpık”(QATS VI, 65), aynı zamanda bu sözcüğün *opırıq* (2) “ağızlarda. kırılmış, parçalanmış” (QATS XI, 712) biçimi de kaydedilmiştir.

Sözcük çoğu sahada tespit edilmiştir. Codex Cumanicus'ta “elbise” anlamı muhtemelen “yıpranmış” anlamından alan eksilteli bir kullanımdır. TZ'de de benzer şekilde *opraq* hem “kumaş” anlamındadır hem de “yıpranmış” manasındadır. Kazakçada ise bu sözcüğün hem *opraq* hem de *yıprak* formlarının ikisi de benzer anlamlarda Kazakçanın ses sistemine bağlı değişimlerle yaşamaktadır. Fakat DLT'deki anlam geçmez.

- **DLT ütüg** “kırıksıklıkları gitsin diye kızdırılarak elbisenin dikiş yerine bastırılan mala şeklinde demir ütü” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 937); *ütük* “ütü” (Atalay I, 68); *ütüg* (Dankoff, Kelly, 1985, 62).

< *üt-üg* (ED, 51a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg. ütüg “ütü” (Caferoğlu, 1968, 274); **Hak.** KB-; **Harezmi.** KE-, ME-, NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak.** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ: *ütik* “ütü” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 705), “kızdırılarak, kıyafetlerin buruşukluğunu açmaya yarayan elektronik alet”(QATS XV, 91).

- **DLT yamağlık böz** “yamanmak için hazırlanmış kumaş vb. bir şeyin parçası” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 947); *yamağlık* “yamalık, yama olmak üzere hazırlanmış”(Atalay III, 51); *yamağlık* (Dankoff, Kelly, 1985, 212).

< *yamağ-lık böz* (ED, 936a). bkz. *yama-* ,bkz. *böz*.

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-; fakat krş. **Anad.** *yamalıh~yamalık* “yırtık yeri kapatmak için dikilen parça yama” (DS XII, 4811).

Modern: Kzk. ve Ağ: - Fakat krş. *jamawlıq* < *jamaw*+lıq “kıyafeti bütünlemeye, yamamaya yarar eski kıyafet” (QATS V, 696).

Sözcük *yamağlık* “yamalık, yamamak için bez” sözcüğü çoğu sahada tanıklanmıştır. Kazakçada bugün sözcük *jamawlıq* biçiminde yaşarken *böz* sözcüğü de aynı anlamda ve biçimde yaşamaktadır.

4.11. Giyim-Kuşamla Kültürü ile İlgili İlgili Meslek Adları

- **DLT *börkçi*** “börkü dükkânı” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 598); *börkçi* “takkeci, serpuşçu, külah yapan ve satan”(Atalay I, 26-20, II, 41-15, 32-18); *börkçi* (Dankoff, Kelly, 1985, 79).

< *börk+çi* (ED, 363a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC *börkçi* “börk yapan kimse” (Argunşah, Güner, 2015, 449); **Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.**

Modern: Kzk. ve Ağ: *börükşi* “börük diken kişi” (QATS III, 574).

Bu sözcük ilk defa DLT’de kaydedilmiştir. Clauson sözcüğün daha sonraki dönemlerde yalnızca Codex Cumanicus’un Alman ve İtalyan bölümünde (ED, 363a) geçtiğini kaydetmiştir. Kazakçada ise sözcük küçük ses değişimleriyle yaşamaktadır ve aynı anlamdadır. *börükşilik* bugün de var olan meslek adlarında biridir.

- **DLT *etükçi*** “ayakkabıcı” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 649); (Atalay II, 49-5, 49-11); (Dankoff, Kelly, 1985, 29).

< *etük+çi* (ED, 53a; DTSI, 189).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB *etükçi* “ayakkabıcı” (Arat, 1979, 163); **Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC *etükçi*** “çizmeci, ayakkabıcı” (Argunşah, Güner, 2015, 473); **Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-; Ayrıca krş. Osm. *edikci*** “ayakkabıcı, mestçi” (TTS III, 1386).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *etükşi* “çizme ve diğer ayakkabı türlerini diken usta kişi” (QATS V, 479) şeklinde kaydedilmiştir. *etükşi*’lik Kazak kültüründe eski zamanlardan beri önemli bir yere sahiptir. Bununla ilgili olarak yine Kazak Milli Ansiklopedisi’ne başvurduğumuzda şöyle bir tanımla karşılaşmaktayız; “ayakkabı (çizme) diken kişi. *etükşi* -çizmeci-, ayakkabıcı- için gerekli malzemeler; kayış, gön,

deri, taban, ağaç kabuğu, keçe, ince kayış, ip, tutkal, tabaklanmış deri, kumaş gibi malzemelerdir. Araç gereçleri ise her türlü tığ, törpü, demir, çekiç, çivi, pense, dikişlik, bıçak vb.” şeklinde tanımlanmıştır. Kazak tarihinde çok eskiden beri var olan bir meslektir. Yine *etik* maddesi altında açıkladığımız gibi etiklerin türlü biçimleri vardır. Bunların kadınlar için dikilenleri birçok renkte ipek iplerle nakışlanır veya farklı derilerle süslenir (QUE III, 443).

- **DLT *yîçi*** “terzi” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 233); *yîçi* “terzi” (Atalay IV, 788); *yîçi* “terzi” (Dankoff, Kelly, 1985, 224).

<*yîgi+çi* (ED, 882b, 911a). bkz. *cigi*.

Tarihî: Köktü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.: -

DLT’de “terzi” anlamına gelen *yîçi* sözcüğünün aslında bir yan biçimi olan *cigi* (< *yîgi*) “Kıpçak vb. lehçelerde sağlam, sık dikiş” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 446) anlamında DLT’de geçer. (bkz. *cigi*). Muhtemelen aynı sözcüğün farklı kullanım alanlarında şekil ve anlam açısından farklılaşarak Kâşgarlı Mahmud’un sözlüğünde yer etmiştir. Sözcüğün “terzi” anlamı sadece DLT’de geçer. Tek veri (hapax) olarak değerlendirilebilecek bu sözcük diğer tarihî Türk dili alanında tespit edilememiştir. Sözcük modern Türk dili alanında ve Kazakçada tanıklanamamıştır. Kazakçada “terzi” için *tiginşi* (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 672) geçer. Kazakçada *jiyi* ise “kalın, sık gür” anlamında mevcuttur.

4.12. Giyim-Kuşamla ilgili Fiiller

- **DLT *bertülen-*** “hırka giymek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 583); *er bertlendi* “adam hırkalandı, hırka giydi” (Atalay III, 200); *bertülen-* “ (Dankoff, Kelly, 1985, 71). bkz. *bertü*.

< *bertü-len-* (ED, 359b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-; Osm.-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

DLT'deki tek veri (hapax) unsurlardan biri olarak belirtir (ED, 818a). Sözcük diğer tarihî ve modern Türk dili alanlarında tanıklanamamıştır.

- **DLT *çarukla-~çarıkla-*** “Türk çarığı giymek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 485; Atalay III, 337; Dankoff, Kelly, 1985, 87). bkz. *çaruk*

< *çaruk-la-* “çaruk” sözcüğünden türetilmiştir (ED, 428b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.: *şarıқта-* “yükselmek, yükselerek uçmak” (QATS XV, 281) şeklinde kaydedilmiş bir fiil tespit edilmiştir. *krş.* Kırg. *çarıkta-* “nallanmamış atın tırnaklarını bir nesneye bağlamak”(Yudahin, 2011, 254).

Bu fiil “çarık giymek” anlamıyla yalnızca DLT'de kaydedilmiştir. Bu anlama en yakın anlam Kırgızcada tespit edilmiştir. Kazakçadaki *şarıқта-* fiili aynı yapı olarak aynı olmakla birlikte anlamı farklıdır.

- **DLT *çaruklan-*** “ayakkabı giymek ve ona sahip olmak” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 616); *çaruklan-* “çarıklanmak” (Atalay II, 266); *çaruklan-* (Dankoff, Kelly, 1985, 87).

< *çaruk-lan-* (ED, 428b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Fiil sadece DLT'de kaydedilmiştir. Diğer tarihî ve modern Türk dili alanında tespit edilememiştir.

- **DLT çekreklen-** “kepenek giymek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 618); *kul çükreklen*di “köle yünden elbise sahibi oldu ve giydi” şeklinde kaydedilir (Atalay II, 277); *çükreklen-* (Dankoff, Kelly, 1985, 89). bkz. *çekrek*.

< **çekrek-len-** çekrek isminden türetildiği gösterilmiş, hapax kaydı konulmuş bir başka fiildir (ED, 417a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Fiilin yalnızca DLT’de görüldüğü kaydedilmiştir. Fiilin kökü olan *çekrek* (bkz. *çekrek* maddesi) ise çok sınırlı sahalarda görülen sözcüklerdendir. Uyg. *çäkräk* “alttan giyilen kısa giyim”(Caferoğlu, 1968, 60). Uygurcadan sonra sadece DLT’de kaydedilmiştir. Fiil biçimi de yine ilk kez DLT’de geçmektedir. Diğer tarihî ve modern Türk dili alanında tespit edilememiştir.

- **DLT etüklen-** “ayakkabı sahibi olmak” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 649; Atalay III, 348; Dankoff, Kelly, 1985, 29). bkz. *etük*.

< **etük+len-** (ED, 54b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Fiil sadece DLT’de kaydedilmiştir. Diğer tarihî ve modern Türk dili alanında tespit edilememiştir.

- **DLT içle-** “(elbiseye) astar yapmak” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 660); *içle-* “iç geçirmek, astarlanmak” (Atalay I, 286); *içle-* (Dankoff, Kelly, 1985, 31).

< **iç+le-** (ED, 27a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Clauson (ED, 27a) DLT’de ilk tanıklanan bu sözcüğün Tuva dilinde *işte-* (Pal. 196) biçiminde yaşadığını kaydeder. Sözcük Kazakçada tespit edilememiştir.

- **DLT içmeklen-** “kuzu kürkü giymek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 661); *içmeklen-* “kuzu kürkü giymek ve buna sahip olmak” (Atalay I, 314); *içmeklen-* (Dankoff, Kelly, 1985, 31). bkz. *içmek*.

< *içmek+len-* (ED, 28b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.- fakat. bkz. *işpek*.

Fiil tarihî alanda DLT’den sonra tanıklanamamıştır. Bu fiil Kazakçada da tespit edilememiştir.

- **DLT içükle-** “(elbiseye) kürk yapıştırmak” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 663); *içükle-* “samur ve teğin gibi hayvanların kürkünden urbasına iç geçirmek, iç kaplatmak” (Atalay I, 305); *içükle-* (Dankoff, Kelly, 1985, 31). bkz. *içük*.

< *içük+le-* “içük sözcüğünden türetilmiş ve hapax kaydı koyulmuş bir fiildir” (ED, 26a), *içükle-* (DTSI, 203) şeklinde kayıt koyulmuştur.

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.- fakat bkz. *işik*.

Fiil sadece DLT’de kaydedilmiştir. DLT’de *ol tonuğ içükledi*. “o, elbiseye, samur, sincap vb. hayvanların kürkünü yapıştırdı” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 134)

şeklinde geçer. Diğer tarihî ve modern Türk dili alanında tespit edilememiştir. Sözcüğün kökü olan *içük*, Kazakçada *işik* (bkz. *içük* maddesi) şeklinde yaşamaktadır.

- **DLT *keç-*** “giymek.” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 699); *er tonın ketti* “adam elbisesini giydi” şeklinde kaydedilir (Atalay II, 296-1); *keç-* “giymek” (Dankoff, Kelly, 1985, 99).

< ***keç-*** (ED, 700b); (Özyetgin, 2001, 520).

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *kādmāk* “giymek” TT. III. 8, 68. (Caferoğlu, 1968, 103); **Hak.** KB 69 *keç-*; **Harezmi** KE *key-* (Ata, 80v19), ME *key-* “giymek” (Yüce, 1993, 140), NF *ked-* (Fazılov I, 575); **Kıpçak** CC *kiy-*; **Altın Ordu** HŞ *key-* (Zajackowski, 1961, 63), MN-, AOYarlık-; **Memlûk-Kıp.** BM *key-* (Toparlı, 2014, 142), DM-, GT *key-(kiy-?)* “giymek” (Karamanlıoğlu, 1978, 293), İM *key-~kiğ-* (Toparlı, 1992, 551, 554), KFT *key-*, Kİ *key-* (*kāymāk*) “giymek” (Caferoğlu, 1931, 48), KK *kiy-* “giymek, giyinmek” (Toparlı, 1999, 116), MG *key-~kiy-* (Toparlı, 2014, 142), TA *key-*, *-keygil-* “giy” (Toparlı, 2000, 48), TZ *key-* “giymek” (Atalay, 1945, 196); krş. **Çağ.** *key-* San. 301v. (ED, 700b).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *kiy-* “1. Giymek. 2. ağız. Sarınmak, bürünmek, örtünmek. 3. Takmak *közildirik kiyüv* gözlük takmak” şeklindedir.

Çoğu tarihî sahalarda tespit edilen bu fiil aynı anlamda kaydedilmiştir. Fiil Kazakçada da aynı anlamda ve *kiy-* biçiminde yaşamaktadır.

- **DLT *keçil-*** “giyilmek.” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 699); *keçil-* (Atalay II, 136-12); *keçil-* (Dankoff, Kelly, 1985, 100).

< ***keçil-*** (ED 703b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *kādilmāk* “giyilmek” TT. I. 13, 143. (Caferoğlu, 1968, 103); **Hak.** KB-; **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Kıpçak** CC-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-; krş. **Çağ.** *keyil-* San302r. I. (ED, 703b).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *kiyil-* ‘giyilmek’ (QTTS I, 237) biçimindedir.

Çoğu sahada benzer biçimlerde yaşayan fiil Kazakçada da *kiyil-* biçiminde tespit edilmiştir.

- **DLT *keḍrül-*** “giydirilmek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 699); *keḍrül-* (Atalay II, 237); *keḍrül-* (Dankoff, Kelly, 1985, 100).

< ***ked-ir-ül-*** (ED, 706b)

Tarihî: KökTü-; Uyg.-; **Hak.** KB-; **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM -, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.:-

Fiilin bu biçimi eserlerde ve sözlüklerde tanıklanmamıştır.

- **DLT *keḍrüş-*** “birbirinin elbisesini giydirmek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 700); *keḍrüş-* (Atalay II, 222); *keḍrüş-* (Dankoff, Kelly, 1985, 100).

< ***ked-ür-üş-*** (ED, 706b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; **Hak.** KB-; **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.:

- **DLT *keḍür-*** “giydirmek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 700; Atalay II, 76-22; Dankoff, Kelly, 1985, 100).

< ***kedür-*** (ED 705b; (Özyetgin, 2001, 520).

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *kädür-* “giydirmek, elbiseyi birine giydirmek” (OTW II, 715-716), **Hak.** KB-; **Harezmi** KE *keḍürmek* “giydirmek” (Ata, 1997, 313), ME *keydür-* “giydirmek” (Yüce, 1993, 140), NF *keydür-* “odevat, nakinut” (Fazılov I, 577), KE *keydür-* id. (Ata, 15v10); **Memlûk-Kıp.** BM *keydür-*, DM-, GT *keydir-kiydir?*, *keydür-* “giydirmek” (Karamanlıoğlu, 1978, 293), İM *keydür* (Toparlı, 1992, 554), Kİ *keydür-* “giydirdi”(Caferoğlu, 1931, 47), KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.: - fakat krş. *kiygiz-*, *kiyindir-* “giydirmek” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 276-277) biçimlerinde. Kazakçada ettirgenlik

eklerinden birisi de –Glz ekidir. Bu aslında Kıpçakçanın eklerinden bir tanesidir. *kiy-* ekinin ettirgenlik biçimi Kazakçada *kiygiz-* daha yaygın olandır.

Fiil çoğu sahada benzer biçimleriyle ve aynı anlamda tanıklanmıştır. Kazakçada ise fiil birebir tespit edilmese de ettirgenlik biçiminde aynı biçimden türemiş şekiller kaydedilmiştir.

- **DLT *kurşa-*** “kemer bağlamak” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 749); *kurşa-* “kuşanmak, kuşağı bağlamak” (Atalay III, 287-6); *kurşa-* (Dankoff, Kelly, 1985, 147).

< *kurşa-* (ED 665a; TMEN III, 1565; TETTL VI 453).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE *kurşa-* “kuşamak, kuşak sarmak” (Ata, 1997, 401), ME *kuşa-* “kuşatmak” (Yüce, 1993, 152), NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-, **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-; krş. **Osm. *kuşamak*** “kuşatmak, çevirmek” (TTS IV, 2751)

Modern: Kzk. ve Ağ.: *qursa-* “çembere almak, sarmak” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 338) biçimindedir.

Fiil *kur* köküyle bağlantılıdır. Fiil çoğu sahada benzer biçimlerde tanıklanmıştır. Fiilin Kazakçadaki anlamı DLT’de verilen anlamdan tamamen bağımsız düşünülemezse de, anlamsal olarak değişim söz konusudur.

- **DLT *kurşan-*** “kuşanmak, kuşak kuşanmak” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 749; Atalay II, 249-19, 249-17, 255-11, 249-19; Dankoff, Kelly, 1985, 147).

< *kurşa-n-* (ED, 665a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE *kurşan-* “kuşak sarınmak” (Ata, 1997, 401), ME *kuşan-* “kuşanmak” (Yüce, 1993, 152), NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-; Fakat krş. **Osm. *kuşan-*** “silahlanmak” (TTS IV, 2752).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *qursan-* “silahını kuşanmak, silahlanmak, hazırlanmak” (QATS, X, 418) biçiminde kaydedilir. Yine bir önceki madde başı olan *kurşa-* fiilindeki gibi DLT’deki anlamından farklı bir “kuşanma” anlamı vardır.

Sözlük anlamında verdiğimiz gibi burada “kuşak kuşanma” anlamından ziyade “silah kuşanma” anlamı mevcuttur.

- **DLT *kurşat***- “kuşanmayı emretmek, kemer kuşatmak.” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 749); *kurşat*- “kuşak kuşatmak” (Atalay II, 337-17, 337-14); *kurşat*- (Dankoff, Kelly, 1985, 147). *men aḡar ku.r kurşattum* “ben ona kuşanmayı emrettim; o da yaptı” şeklinde geçer (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 338).

< *kurşa-t- kurşa*- (ED, 665a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-, fakat krş. *kurşovla*- “kuşatmak, çembere almak sarmak” (Argunşah, Güner, 2015, 764); **Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-**; krş. **Çağ. *kurşat***-”kuşatmak için emir vermek” San. 284v. 21 (ED, 665a).

Modern: Kzk. ve Ağ.:-, fakat krş. *qursandır*- “kuşatma, doldurma”(QATS X, 418).

Tarihî alanda ilk olarak DLT’de kaydedilen fiilin benzer şekilleri diğer sahalarda da tanıklanmıştır. Kazakçada tespit edilen biçimi ise farklı bir ettirgenlik fiilinin eklenmesiyle kurulmuştur.

- **DLT *sarağuçlan***- “başörtüsüyle baş örtmek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 435); *sarağuçlan*- “baş örtüsü örtmek” (Atalay III, 205); *sarağuçlan*- (Dankoff, Kelly, 1985). bkz. *sarağuç*.

<*sara*-ğuç+lan*- (ED, 850a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-, Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.:-

- **DLT *sarın***- “yaşmaklanmak, örtünmek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 805); *sarın*- “bir şeyi sarınmak, örtünmek” (Atalay II, 151); *sarın*- (Dankoff, Kelly, 1985, 155).

< *sar-in-* (ED, 854a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME *sarın-* “sarınmak, bürünmek” (Yüce, 1993, 172), NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp. BM *sarın-*** “sarınmak, dolanmak”(Toparlı, 2014, 227), DM-, GT-, İM-, Kİ-, TA-, TZ *saran-* “sarık sarmak” ayrıca; *sar-* -sargıl- “sarık sar” (Toparlı, 2000, 63).

Modern: Kzk. ve Ağ.: -

DLT’de *er suwlıkın sarındı* “adam, sarığını sarındı” (Atalay II, 151) şeklinde geçer. Çoğu tarihî sahada tanıklanan fiil Kazakçada bu biçimle tanıklanamamıştır.

- **DLT *sarıt-* ~*sarut-*** “(sarık vb. şeyleri) sarmak” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 806); *sarıt-* ~*sarut-* “sardırmak, sarmayı emretmek” (Atalay, II 304); *sarut-* (Dankoff, Kelly, 1985, 155).

< *sar-ut-* (ED, 847a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-**.

Modern: Kzk. ve Ağ.: -

Fiil bu biçimiyle DLT’den başka hiçbir sahada tanıklanamamıştır. Dolayısıyla bu fiil Kazakçada da yaşamamaktadır.

- **DLT *sarla-*** “dolamak, sarmak” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 806); *sarla-* “sarmak” (Atalay III, 296); *sarla-* (Dankoff, Kelly, 1985, 155).

< *sarla-* (ED, 852a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE *sarla-* “sarmak, dolamak” (Ata, 1997, 538), ME *sarala-* “saralamak” (Yüce, 1993, 172), NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-**.

Modern: Kzk. ve Ağ.: -

DLT’de “sarık sarmak, ayağa dolak sarmak” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 472; Atalay III, 296) gibi bağlamlarda kaydedilir. Fiil benzer şekilde KE’de

tanıklanmıştır. ME’de kaydedilen biçim ise DLT’de kaydedilen bu fiille alakalı olabilir. Kazakçada ise bu biçimde bir fiil tespit edilememiştir.

- **DLT *sarlan-*** “(örtü vb. bir şeyi) sarınıp örtünmek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 806); *sarlan-* “sarınmak, sarılmak” (Atalay II, 246); *sarlan-* (Dankoff, Kelly, 1985, 155).

< *sarla-n-* (ED, 852a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-; Fakat krş. **Osm. *sarlan-*** “sarınmak, bürünmek” (TTS V, 3317).

Modern: Kzk. ve Ağ.: -

Fiil DLT’den sonra Osmanlı sahasında kaydedilmiştir. Fiil Kazakçada tanıklanmamıştır.

- **DLT *sarlaş-*** (sarık vb. ni) sarmada yardım etmek veya yarışmak” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 806); *sarlaş-* “sarmakta yardım ve yarış etmek” (Atalay II 215); *sarlaş-* (Dankoff, Kelly, 1985, 155).

< *sarla-ş-* (ED, 852).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, Kıpçak. CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.: -

- **DLT *sarlat-*** “(sarık vb.ni) sardırmak için emir vermek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 807); *sarlat-* “sardırmak” (Atalay II, 346); *sarlat-* (Dankoff, Kelly, 1985, 155).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-, Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.: -

- **DLT *tonlan-*, *iştonlan-*** “elbise giymek”(Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 891); *iştonlan-*, *içtonlan-* “iç donu giymek” (Atalay I, 314); *iştonlan-* (Dankoff, Kelly, 1985, 37). Bu fiille alakalı bir de *tonat-* “elbise giydirmek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 891); *tonat-* “giydirmek, donatmak” (Atalay II, 312); *tonat-*“(Dankoff, Kelly, 1985, 194).

< *ton+lan-* < *ton+at* (ED, 517b), < *iç+ton+lan-* (ED, 21b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık- HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ; fakat krş. **Osm. *donat-*** “süslemek, giyip kuşatmak” (TTS II, 1214).

Modern: Kzk. ve Ağ.: -

DLT’de bu fiil aslında *iştonlan-* fiilinde geçmektedir. Yine buna benzer anlamda *tonat-* fiili DLT’de tanıklanmıştır. *tonat-* biçimi Osmanlı sahasında *donat-* biçiminde tanıklanmıştır. Fakat diğer sahalarda ve dolayısıyla Kazakçada bu fiiller tespit edilememiştir.

- **DLT *yışimlen-*** “tozluk giymek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 978); *yışimlen-* “yışım giymek, tozluk giymek” (Atalay III, 115); *yışimlen-* (Dankoff, Kelly, 1985, 228). bkz. *yışım* maddesi.

< *yışım+lan-* (ED, 918b, 919a)

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-, Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.: -

4.12.1. Dikiş Dikmekle İlgili Fiiller

- **DLT *beze-*** “bezemek, süslemek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 584); *beze-* “bezemek, nakışlamak” (Atalay III, 263); *bediz* maddesine yönlendirir (Dankoff, Kelly, 1985, 72)

< **beze-** “**bedze-** fiilinden gelmektedir <bediz+ e “süslemek, bezemek” anlamında” (ED, 390a). Sözcük ilk defa Orhun Yazıtları’nda geçmektedir. Ayrıca bkz. *bäd(i)zä-* (OTW II, 418).

Tarihî: KökTü. *bedze-*; **Uyg.-; Hak.** KB *beze-* “bezemek, süslemek” (Arat, 1979, 76) **Harezmi** KE-, ME *beze-* “süsleme” (Yüce, 1993, 102), NF *beze-* “bezemek, süslemek” (Ata, 1999, 60); **Altın Ordu** AOYarlık-; HŞ *bezä-* “ozdabiać” (Zajazkowski, 1961, 31); **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıpçak** BM-, DM- GT *bize-* “bezemek, süslemek” (Karamanlioğlu, 1978, 226), İM *bize-* “süslemek” (Toparlı, 1992, 511), Kİ *büzädi* “süsledi” (Caferoğlu, 1931, 17), KK-, TA-, TZ *bezen-* “bezenmek”(Atalay, 1945; 151); krş. **Osm.** *bezemek* “süslemek” (TTS I, 533).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *bezew (beze-)* “güzelleştirmek, süslemek, nakışlamak, işlemek”(QTTS I, 105); *beze-* “süslemek, nakışlamak” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 84) biçimleriyle tespit edilmiştir.

Sözcük Eski Türkçe < *bediz+e-* biçiminden gelmektedir. Bugün orta hecedeki -d- hiçbir Türk dilinde artık görülmez. Eski Türkçe devrinden hemen sonra sözcük hep *beze-* biçiminde tespit edilmiştir. Anlamı ise Eski Türkçe devrinden beri “süslemek, nakışlamak”tır. Karahanlı devrinde yani DLT’de de sözcük *beze-* “bezemek, nakışlamak” şeklinde kaydedilmiştir. Çoğu tarihî sahada tanıklanmış bir fiildir. Kazakçada da fiil *beze-* şeklinde yaşamaktadır. Bunların yanı sıra Kazakçada *beder* “desen, motif, örnek” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 84) anlamında da bir sözcük mevcuttur. Bu sözcük yine *beze-* < *bediz+e* köküyle muhakkak bağlantılı olmalıdır. Buradan kısaca, Eski Türkçe *bediz* > *bediz+e* > *beze-* sözcüğü Kazakçada iki türlü gelişim göstermiştir. Birisi *beze-*, *bezendir-* fiiliyle, diğeri ise *beder* “motif, örnek” sözcüğü ve onun yapım ekiyle fiileşmiş hali olan *bederle-* ve tekrardan isim yapma ekiyle *bederlew* “nakışlama” biçimleridir.

- **DLT bezet-** “bezetmek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 584); *bezet-* “bezetmek, süsletmek” (Atalay II, 305-14; II, 318-11); (Dankoff, Kelly, 1985, 69). Yukarıdaki *beze-* fiilinin ettirgen hali.

< **beze-t-** *bedzet-* “süsletmek” DLT’deki *ol evin bezetti* “o evini süsletti” Kaş. II 305 (**beze:tü:r** , **beze:t:me:k**) aynı anlamda (ED, 390a).

Tarihî: KökTü. *bedizet-* “süslemek, resmetmek” (Ölmez, 2015, 345); **Uyg.** *bedizet-* “süsletmek, nakşettirmek” (Ölmez, 2017, 491); **Hak.** KB-; **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Altın Ordu** AOYarlık- HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıpçak** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.: *beze-* fiilinin ettirgen hali Kazakçada *bezendir-* (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 93) biçiminde mevcuttur. Fakat *bezet-* ile aynı anlama gelmektedir. Yalnızca ettirgenlik ekleri farklıdır.

Fiil Kıpçak eserlerinde -t- ettirgenlik biçimi ile tespit edilememiştir. Aynı durum Kazakça için de söz konusudur. Clauson fiilin Çağataycadaki biçimini aynı madde başı altında *bézet-* (ED, 390a) şeklinde kaydetmiştir. Fakat daha sonraki ve Kıpçak devri için herhangi bir kayıt söz konusu değildir.

- **DLT** *çik/gne-* “altın iplikle ipekli kumaşı nakışlama; altın iplikle kumaşa işlenen tasvir yapmak”. *çikin çiknedi* “o ipeği nakışladı” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 625); *çikne-* “sıkı dikmek, altın tellerle -yani kılıptan denen altın sarılı tellerle- ipek kumaş üzerine nakış işlemek” (Atalay I, 414); *çigne-* (Dankoff, Kelly, 1985, 91; DTSI, 143). bkz. *çikin*.

< çik(i)n+e- bkz. (ED 415b, OTW II 419).

Tarihî: KökTü.-, Uyg. *çikne-* (Ht X522, OTW II 419); **Hak.** KB *çikne-* “sıkı dikmek, altın tel ile ipek kumaş üzerine nakış işlemek” (Arat-KB 3846, 132); **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Kıpçak** CC *çine-* “mit Seide sticken” (OTW Id.); **Memlûk-Kıp.** Kİ-, TA-, BM-, TZ-, KK-, DM-; **Çağ.-**, fakat krş. *çikin* “çiçek desenli nakışlı ipek” (ED, 416a), **Osm.-**.

Modern: Kzk. ve Ağ.:- *çigin* sözcüğü ve bundan türetilmiş bir *çigne-* fiili veya bunun muadili herhangi bir fiil bugünkü Çağdaş Kazakçada tespit edilememiştir.

Marcel Erdal *çiknā-* fiilini yabancı bir sözcükten +A- ile türeyen fiil olarak verir. Fiilin kök şeklinin Türkçede tanıklandığını belirtir. Codex Cumanicus’taki *çine-* “ipek ile oyalamak” şeklinden fiili aslında /k/ ile değil /g/ ile okumamız gerektiğini gösterir: *çigne-* (?) (OTW II, 419).

- **DLT *esrile-*** “kaplan derisi gibi nakışlamak” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 646); *esrile-* “nakışlamak, süslemek”(Atalay I, 316); *esri* maddesi altında *esrile-* (Dankoff, Kelly, 1985, 27).

< ***esri+le-*** (ED, 252b, 253a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

“*esri* kökünden türetilmiş hapax fiildir.” (ED, 252b, 253a) şeklinde kaydedilmiştir. Bu fiilin kökü olan *esri* sözcüğü için ise Clauson <*esri* “benekli, puantiyeli” böylelikle çeşitli kedi cinsinden hayvanların örneğin leopar vb. gibi hayvanların benekleri (ED, 250a, 250b) şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca bkz. *esri-lä-* (Dankoff, Kelly, 1985, 27).

Fiil şekli sadece DLT’de tanıklanan *esrile-* fiilinin kökü olan *esri* diğer birçok tarihî sahada görülür. Örneğin. *esri* “benekli” İrkB. 4 Uyg. *äsringü* “renkli, alaca bulaca, alaca” U. IV. 40, 58. (Caferoğlu, 1968, 77), Kİ *esri* “pars” şeklinde kaydedilmiştir. DLT’de Atalay’ın neşrinde *ol kiðizni esriledi* “o keçeyi nakışladı, üzerini kaplan derisi gibi renklerle süsledi” (Atalay I, 316) şeklinde geçer. Muhtemelen bu hayvanların benekli olmasından ötürü, şekil olarak nakışlama türüne ad olmuş olmalıdır. Modern Türk dili alanında, Kazakçada sözcük tespit edilememiştir.

- **DLT *қаду-*** “teyellemek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 676); *қаду-* “seyrekçe dikmek” (Atalay III, 260); *қаду-* “dikmek”(Dankoff, Kelly, 1985, 123).

< ***қаду-*** “çok sıkı bir şekilde dikmek”(ED, 596b)

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi. KE-, ME-, NF-, Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.: *qay-* “alt ipin ilmeğinden üst ipi geçirip dikmek”; *kayıp tigüw* “hem güzellik, hem sağlamlık için kullanılan alt ipin ilmeğinden üst ipi geçirerek dikmek” (QATS IX, 65); Kzk Ağ.: *qayuw* “tekrar saplayıp yeniden dikmek

(Çin'de konuşulan Kazakça)” (QTAS, 408). Ayrıca krş. Kırg. *kayı*- “iki şeyi birbirine kavuşturarak, sıkı dikişle dikmek. (iğne ardı ardına dikmek)” (Yudahin, 2011, 420).

DLT’de *қаду*- fiili ve müştak biçimleri tarihî Türk dili alanında tespit edilememiştir. Clauson’un da belirttiği gibi *қаду*- ve müştakları tek veri (hapax)dir. DLT’de Atalay’ın neşrinde (III, 260) “seyrekçe dikmek” şeklinde bir anlam kaydedilmiştir. Yine *қаду*- fiilinin isim biçimi olan *қадығ* “ikileme çift dikiş, sağlamlaştıran dikiş” (Atalay I, 375) geçmektedir. Bkz. ED 597b. *қадығ* biçimi Altay, Şor ve Teleüt lehçelerinde *kayı* “hem, trimming, fur edging” (RSI. II 93, ED 597b) olarak geçer. Fiil Kazakçada *qay*- şeklinde yaşamaktadır. Clauson’ın kaydettiği “sık dikmek” anlamıyla Kazakçadaki anlam birbiriyle daha çok uyuşmaktadır. Fiilin Kırgızcada da aynı anlamda ve biçimde korunması bu fiilin çağdaş Kıpçak sahasında yaşadığını gösterir. Fiilin müştak biçimleri tarihî ve modern alanda tanımlanamamıştır.

- **DLT қадыл-** “(elbise) teyellenmek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 675); *қадыл*- “seyrekçe dikilmek” (Atalay II, 134); *қадыл*- (Dankoff, Kelly, 1985, 123).

< *қаду-л* (bkz. ED, 601b; DTSI 402).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Örneği yalnızca DLT’de bulunan (hapax) bir fiildir. Dolayısıyla hiçbir tarihî ve modern dillerde tanımlanamamıştır. Fakat Kazakçada *qayı*- biçiminin bulunması, onun edilgen biçimi olan *qayıl*- fiilinin de bulunduğunu bize düşündürmektedir. Ancak taranan sözlüklerde böyle bir fiilin varlığı tespit edilememiştir.

- **DLT қадыс-** “dikiş dikmekte yardım etmek’, *ol maña ton қадысладı* “o bana elbiseyi dikmede yardımcı oldu” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 676); *қадыс*- (Atalay II, 93); *қадыс*- (Dankoff, Kelly, 1985, 123).

< *қаду-с* (ED, 607b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

Tek örneği yalnızca DLT’de bulunan (hapax) bir fiildir. DLT’de *ol maña ton qağışladı* “o bana elbiseyi dikmede yardımcı oldu” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 258) şeklinde geçer. Dolayısıyla hiçbir tarihî ve modern dillerde tanıklanmamıştır.

- **DLT qağıt-** “teyellenmesi için emir verdirmek”, (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 676); *qağıt-* “seyrekçe diktirmek” (Atalay II, 301); *qağıt-* (Dankoff, Kelly, 1985, 123).

< *qağı-t-* (ED, 597a qağut-)

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB *qağıt-* “dikilmek, geri dönmek” (Arat, 1979, 214); **Harezmi** KE-, ME-, NF-, **Kıpçak** CC-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.: Fakat krş. Kırg. *kayıt-* “*kayı-*’dan eki cerinen *kayıt-*: iki yerinden sıkı dikmek” (Yudahin, 2011, 422) , krş. Tat. *kayıt-* id. (RSI. II, 98).

Bu fiil de örneği yalnızca DLT’de bulunan (hapax) olarak kaydedilmiştir. Ancak KB’de tespit edilen biçim dikkat çekicidir. Fakat daha sonraki tarihî sahalarda fiilin kaydı bulanamamıştır. Kazakçada da ettirgen biçimli bu fiil tanıklanmamıştır. Ancak Kırgızcada ve Tatarcada tespit edilen *kayıt-* fiili bu fiil ile ilişkili olmalıdır.

- **DLT kıdış-** “kenar dikmede yardım etmek veya yarışmak” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 710); *kıdış-* “kenar dikmekte yardım etmek; değirmi bir şeyin kenarını dikmekte yardım etmek” (Atalay II, 93-94); *kıdış-* (Dankoff, Kelly, 1985, 136).

< *kıd-(ı)-ş-* (ED, 607b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.-

kıdış-, *kıy-* fiilinin işteşlik biçimidir. Bu fiil bu anlamıyla yalnızca DLT’de tanıklanmıştır. DLT’de fiil *ol maña börk kıdışdı* “o bana börk dikmekte yardım etti”. Yuvarlak bir şeyin kenarlarını dikmede yardım ederse dahi aynıdır” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 259) şeklinde kaydedilir. Bundan sonraki devirlerde “dikiş dikmek” bağlamında eserlerde bir kaydı bulunamamıştır.

- **DLT *kıdıt-*** “kenar diktirmek için emir vermek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 710); *kıdıt-* “kenar diktirmek, kıyılatmak” (Atalay II, 301-15); *kıdıt-* (Dankoff, Kelly, 1985, 136).

< *kıd-(ı)-t-* (ED, 597a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-, Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ *kıydı* “dikti” (Caferoğlu, 1931, 77), KK-, TA-, TZ-; krş. **Anad. *kıyık* “çuvaldız”** (DS XII, 4558)

Modern: Kzk. ve Ağ.- Ancak krş. *qına-* “elbisenin belini büzerek, daraltarak dikmek” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 348).

DLT’de geçen *kıdış-*, *kıdıt-*, *kıdığla-* fiilleri *kıd-* ~ *kıdı-* fiil kökünün müştak şekilleridir. Fiillerin kök şekli olan *kıd-/ kıdı-* fiili Uygurca dışında Memlûk-Kıpçak sahasında Kitabu’l-İdrak’ta “dikiş dikmek” anlamında tespit edilmiştir. *kıd-* ~ *kıdı-* fiil kökü de Eski Türkçede tanıklanmıştır bkz. (OTW I, 192, 193). Fillerin DLT’de geçen “dikiş dikmek” anlamı ile tarihî sahada geçen Kİ *kıy-* fiili ile uygunlaşmaktadır. Tarihî Türk dili alanında Anadolu sahasında geçen *kıyık* “çuvaldız, yorgan iğnesi” de bu kökle ilişkilidir. Aynı sözcük bugün Anadolu ağızlarında da yaşamaktadır: *kıyık* “iğne, kalın yorgan iğnesi; çuvaldız” (DS VIII, 2855); *kıyla-* (II) “Ayakkabının daha dayanıklı olması için alındığı zaman yüzü ile tabanını tekrar dikmek” (DS VIII, 2857) şeklinde tanıklanır. Sözcük Kazakçada tespit edilememiştir. Ancak Kzk. *qına-* “elbisenin belini büzerek, daraltarak dikmek” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 348) şeklinde geçen fiil DLT’de geçen şekillerle ilişkili olabilir. Bu fiilin “dikmek” anlamına sahip olduğu açıktır. Ancak Kırg.’daki *kıy-* “eteğin, kürkün, yorganın, örtünün kenarlarına şerit çekmek” (Yudahin, 2011, 463) fiili modern Türk dili alanında yaşamaktadır (Ayrıca bkz. Özyetgin, 2001, 532).

• **DLT köpi-** “(elbiseyi) köpürme dikiş ile dikmek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 739); *kübi-* (Atalay III, 257); *küpi-* “elbiseyi yorgan gibi dikmek” (Dankoff, Kelly, 1985, 114).

< *köpi-* (ED, 687b; OTW II, 537; Özyetgin, 2001, 556).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi. KE-, ME-, NF- Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ köpüdi “astarlı bir giysiyi kapitone etmek” (Caferoğlu, 1931, 52) KK-, TA-, TZ-, Krş. **Osm. köpü-** “hırka ve yorgan gibi şeyleri aralıklı dikmek” (TTS IV, 2694).

Modern: Kzk. ve Ağ: küpi- “kibirlenmek, böbürlenmek, büyüklenmek” *küpsek* “minder, şilte” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 306), *kümpiy-* “şişmek, kabarmak”(Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 303) *köpir-* “köpürmek” (Koç; Bayniyazov; Başkapan, 2012, 292) biçimlerinde tanıklanır. Kazakçadaki fiil DLT’deki anlamıyla bire bir örtüşmüyor, ancak ön plana çıkan “şişmek, kabarmak, böbürlenmek, büyüklenmek” anlamları gerek Anadolu ağızları gerekse DLT’deki geçen -pamuk/yün doldurarak-, dolayısıyla “kabartarak dikmek” anlamıyla paralellik gösterir. Yine aynı şekilde Tarama Sözlüğü’nde kaydedilen *köpü-* fiili ise DLT’deki anlamıyla birebir örtüşmektedir. Öte yandan *küpsek* anlamı yine Anadolu ağızlarında geçen *köpçek* “minder” sözcüğüyle eş değerdir. Kazakçada *köpşik* “içine yün, pamuk koyulan örnekli, işlemeli, dört köşeli yumuşak yastık” (QATS VIII,324) anlamındaki sözcük yine *yorganlayarak dikme* (bkz. Anad. köpçek) anlamını vermektedir. Tüm bu sözcük ve fiiller hiç şüphesiz DLT’de geçen biçimleri ile köktaşlılar. Ancak bugün Kazakçada anlamsal değişimler de söz konusudur.

Ayrıca Modern Türk dili alanında Tobol ağzında *kübi-* “to whip, over sew” (RSI. II 1519) olarak tespit edilen fiil Anadolu ağızlarında da zengin varyantları ile yaşamaktadır: *köpü-* “yorgan, şilte, yatak gibi şeyleri kalın ve aralıklı, sıkıca dikmek”, *köpüle-* id. (DS VIII, 2961), *köpçek* (III) “eğerin içi yün dolu yumuşak yeri” (DS VIII, 2960), *köpçük* “minder”, *köpen* “minder” (DS VIII, 2961), *köpürme* “yaşlı kadınların giydikleri dikişli hırka” (DS VIII, 2961), *küpen* “beşiğin içine konan yatak, şilte”(DS VIII 3041), *küpüle-* “bir şeyi ağzına kadar doldurmak, tıka basa, silme doldurmak” (DS, VIII 3042) (Özyetgin, 2001, 556).

köpi- fiili ve müştak şekilleri tarihî Türk dili alanında ilk DLT’de tespit edilmiştir. Ayrıca Memlûk-Kıpçak sahasında sözcük karşımıza çıkar. TZ’nin Atalay

neşrinde *köpi-* fiiline “sık dikişle dikmek” anlamı verilmiştir. Ayrıca Kİ’de de *köpi-* fiili geçer ve Arapça verilen anlam DLT’de yer alan *köpi-* fiiline verilen Arapça karşılıkla hemen hemen aynıdır ve “bir şeyin içini pamukla doldurmak” anlamına gelir: Kİ ve DLT’de bu fiilin karşılığında geçen Ar. darrebe “iğne vurmak” anlamı yanında “bir şeyin içini pamukla doldurmak” anlamını da taşımaktadır. DLT’de ayrıca *köpi-* fiilinden türemiş *köpig* “elbiseyi içine pamuk koyarak dikme” (Atalay I, 408), ayrıca yine Atalay’ın neşrinde (III, 257) *ol ton kübidi*. “o elbiseyi sık dikişle dikti” şeklinde kaydedilir (bkz. Özyetgin, 2001, 556).

- **DLT *köpül-*** “(elbiseyi) kaftan gibi kabartılarak dikilmek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 739); *kübül-* bkz. *köpül-* “dikilmek, oyulganmak”(Atalay IV, 392); *küpil-* (Dankoff, Kelly, 1985, 114).

< *köpü-l-* (ED, 689b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak. CC-; Memlûk-Kıp. DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ:-

DLT’nin tek veri (hapax) fiillerdendir. Tarihî ve modern Türk dili alanında tespit edilememiştir.

- **DLT *köpüş-*** “(elbiseyi), kabartarak dikmekte, sırmakta yardım etmek ve yarışmak” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 257); *kübüş-* “kaba dikmek ve oyulgamakta yardım ve yarış etmek” ayrıca bkz. *köpüş-* (Atalay II, 88); *küpiş-* (Dankoff, Kelly, 1985, 115).

< *köpü-ş-* (ED, 692a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. Ve Ağ: -

DLT’nin tek veri (hapax) fiillerdendir. Tarihî ve modern Türk dili alanında tespit edilememiştir.

- **DLT köpit-** “elbiseyi köpürme dikişle dikmek için emir vermek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 739); kübit- “diktirmek, oyulgatmak” (Atalay-II 298); küpit- (Dankoff, Kelly, 1985, 115).

< **köpi-t** (ED, 688b)

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak. CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ: -

DLT’nin tek veri (hapax) fiillerdendir. Tarihî ve modern Türk dili alanında tespit edilememiştir.

- **DLT sırt-** “sık dikişle dikmek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 820); *sırt-* “sık dikişle dikmek (Atalay IV, 517); *sırt-* “sağlam dikmek”(Dankoff, Kelly, 1985, 163).

< **sırt-** (ED, 845a).

Tarihî: KökTü.-, Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-. Fakat krş. **Osm. sırt-** “sağlamca dikmek” (TTS V, 3460).

Modern: Kzk. ve Ağ.: sırt- “sık olarak, aralıksız dikmek”(Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 507) biçimindedir. Ayrıca *sırt-* (sıruw) “pamuklu giysiyi, yorganı, döşemeyi dikmek, sıkıca astarıyla birlikte dikmek” (QTTS II, 308).

Fiil DLT’de sonraki sahalarda, eserlerde tanıklanmamıştır. Ancak fiil Kazakçada aynı biçimde yaşamaktadır. Dikkat çekici olan husus ED’de verilen “yorgan dikme -kapitoneleme-” anlamının Kazak Tilinin Tüsindirme Sözdigi’nde verilen anlamla benzerliğidir. Çünkü burada da “giysiyi sıkıca dikme” anlamının yanı sıra, “yorgan döşeme dikmek” anlamı da verilmiştir. Bu tarz dikişin normal dikişten farklı olması, bilhassa kapitone tarzında yapılması ve Kazakçada da bu anlamıyla da korunması dikkate değerdir. Diğer taraftan bu fiil Osmanlıcada ve Anadolu sahasında da yaşıyor olması bakımından da ilgi çekicidir.

- **DLT *sırış***- “şuvalama dikişiyle dikmede yardım etmek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 821); *sırış*- “sık dikmekte yardım etmek”(Atalay IV, 518); *sırış*- (Dankoff, Kelly, 1985, 163).

< *sırı-ş*- (ED, 855a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Memlûk-Kıp. BM-,DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ: -

Fiil yalnızca DLT’de geçmektedir. Tarihî ve modern Türk dili alanında tespit edilememiştir.

- **DLT *sırt***- “sıkıca ve büktürerek teyellettirmek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 821); *sırt*- aynı anlamda (Atalay II, 304); *sırt* (Dankoff, Kelly, 1985, 163).

< *sırt-t* (ED, 847a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-; Fakat krş. **Osm. *sırt***- “dikmek” (TTS V, 3461).

Modern: Kzk. ve Ağ.: -

Fiil yalnızca DLT’de kaydedilmiştir. Atalay’ın neşrinde (II, 304) *ol kızka kiğiz sırttı* “o, keçeyi kıza sıkıca ve büktürerek teyellettirdi. Bu elbiseyi kabartarak dikmek gibidir” şeklinde kayıtlanmıştır. Osmanlı Türkçesindeki kayıt DLT’de geçen *sırt*- fiili ile aynı olmalıdır. Bu iki alan dışında Tarihî ve modern Türk dili alanında tespit edilememiştir.

- **DLT *tewçi***- “teyellemek, sağlam olmayan dikişle dikmek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 873); *tewçi*- “oyulkamak, seyrekçe dikmek” (Atalay IV, 39); *tewçi*- “gevşek dikmek” (Dankoff, Kelly, 1985, 188).

< *tewçi*- (ED, 437a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ: -

Tarihî Türk dili alanında tek veri (hapax) olarak geçen *tewçi-* fiili başka bir yerde tanıklanamamıştır. Fiiller Kazakça başta olmak üzere diğer modern Türk dili alanında da tespit edilememiştir. Fiilin kökeni açık değildir.

- **DLT *tewçit-*** “teyellemek için değil, sıkıca diktirmek için emir vermek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 873); *tefçit-* “sıkıca geçmeli olarak diktirmek” (Atalay II, 329); *tewçit-* (Dankoff, Kelly, 1985, 188).

< *tewçi-t-* (ED, 437a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.: -

Tarihî Türk dili alanında tek veri (hapax) olarak geçen *tewçi-* ve müştak şekli *tewçit-* başka bir yerde tanıklanamamıştır. Fakat *tewçi-* “teyellemek, sık olmayan dikişle dikmek” şeklinde verilirken *tewçit-* “sıkıca diktirme” manasına gelmektedir. Atalay’ın neşrinde (II, 329) *ol tonın tewçitti* “o, elbisesini teyellemek için değil sıkıca diktirmek için emir verdi” şeklinde kaydedilir. Fiiller Kazakça başta olmak üzere diğer modern Türk dili alanında da tespit edilememiştir. Fiilin kökeni açık değildir.

- **DLT *tik-*** “(elbise vb.. şeyleri) dikmek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 358); *tik-* “bir şeyi delmek, dürtmek, sokmak; ağaç dikmek vb.” (Atalay, II, 20-28, III, 25-9); *tik-* “dikmek” (Dankoff, Kelly, 1985, 189).

< *tik-* (ED 476b-477a; TETTL I, 614; Özyetgin, 2001, 665).

Tarihî: KökTü. *tik-* “dikmek” (Ölmez, 2015, 360); **Uyg. *tik-*** id.(ED, 476b); **Harezmi KE *tik-*** “dikmek” (Ata, 1997, 631), ME *tik-* ‘yöneltmek, tayin etmek, dikiş dikmek’ (Yüce, 1993, 187), NF *tik-* “votknut’ vonzat’, prikovat, vzplyad, razbit (şater), şit” (Fazılov II, 385), KE *tik-* “dikmek, kurmak, durmak, bağlamak, böcek sokmak” (Ata, 78v10); **Altın Ordu HŞ *tik-*** “wetknac, ustawic (namiot), utkwic” (Zajackowski, 1961, 178), AOYarlık-, **Kıpçak CC *tik-*** “dikiş dikmek” (Argunşah, Güner, 2015, 574); **Memlûk-Kıp. BM *tik-*** (Toparlı, 2014, 275), DM *tik-* (Toparlı, 2003, 145), GT *tik-* “dikmek (elbise v.b.)” (Karamanlıoğlu, 1978, 375), İM *tik-* “dikiş

dikmek” (Toparlı, 1992, 607), Kİ *tik-* “dikmek” (Caferoğlu, 1931, 102), KK *tik-* “ağaç dikmek dikiş dikmek” (Toparlı, 1999, 125), TA-, TZ *tik-* “dikmek”(Atalay, 1945, 258), krş. **Osm. dik-** “nasbetmek” (TTS II, 1144).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *tigüv (tik-)* “ip saplanan iğne ile kıyafet ve başka şeyleri kavuşturmak, birleştirmek, yırtık ve deliği yamalamak” (QTTS II, 397) biçiminde tespit edilmiştir.

Fiil çoğu tarihî sahada benzer şekillerde ve aynı anlamlarda kaydedilmiştir. Kazakçada fiil en eski biçimi ile yaşamaktadır. Eski Türkçe biçimlerinde hem “dikiş dikmek” anlamı kaydedilirken, “ağaç dikmek, delmek, sokmak” anlamları da verilmiştir. Aslında bu fiil bugün de çoğu Türk dilinde benzer yan ve mecaz anlamlarıyla yaşamaktadır. Örneğin bu anlam dışındaki “ağaç dikmek” anlamı Kazakçada da mevcuttur. Fakat bugünkü Kazakça sözlüklerde birinci anlam “iğne ip ile dikmek” tir. Bu fiilin diğer *dikiş dikmek* ile ilgili fiillerden farkı temel anlamda iğne ip ile dikmek anlamında olmasıdır. Bu dikişin sık veya geniş aralıklı nasıl bir biçimde olduğuna dair ne DLT’de ne de şimdiki bir kayıt yoktur. Yani yalnızca basit anlamıyla dikiş dikmek’tir.

- **DLT *tikiş-*** “(elbise vb.. şeyleri) dikmede yardım etmek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 880); *tikiş-* “aynı manada”(Atalay II, 106); *tikiş-* (Dankoff, Kelly, 1985, 189).

< ***tik-iş-*** (ED, 487b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ *tikiş* “zetknač sie, ofiarowač” (Zajackowski, 1961, 178); Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-. krş. Çağ. *tikiş-* “birlikte dikmek” San. 196v. 2. (ED, 487b).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *tigis-* “dikmek için birbirine yardım etmek”(QATS XIV, 586) şeklinde kaydedilmiştir.

tik- fiilinin işteş hâlidir (ED, 487b). Fiil DLT’den sonra Çağataycada tanıklanmıştır. Kıpçak eserlerinde ise tespit edilememiştir. Çağataycada fiil çok yakın bir biçimde tespit edilmiştir. Kazakçada ise Kazakçanın fonetiğine uygun bir biçimde *tigis-* (tigisüv) biçiminde yaşamaktadır.

- **DLT *tiktür***- “diktirmek için emir vermek, diktirmek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 880); ***tiktür***- “-dikiş- diktirmek”(Atalay IV, 622; Dankoff, Kelly, 1985, 189).

< ***tik-tür***- (ED, 479b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık- HŞ *tiktür*- “ustawiać” (Zajackowski, 1961, 179); **Kıpçak CC-, Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-**.

Modern: Kzk. ve Ağ.: *tiktirüv (tiktir-)* “diktirmek, *tik-* fiilinin ettirgen biçimi” (QTTS II, 399).

- **DLT *yama***- “yamamak” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 947; Atalay III, 91); “yamamak (elbise)” (Dankoff, Kelly, 1985, 211).

< ***yama***- (ED, 934b; OTW I, 345).

Tarihî: KökTü.-, Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME *yama*- “yamamak” (Yüce, 1993, 202), NF-; **Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC *yama***- “yamamak” (Argunşah, Güner, 2015, 598); **Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ *yama*** “bugünkü manasında *yama*”(Caferoğlu, 1931, 118), KK-, TA-, TZ ***yama***- “yamamak”(Atalay, 1945, 277).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *jama*- “yamamak, yamalamak” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 182), *jama*- “bir şeyin yırtılan yerini kendi türünden bir şeyle bütünlemek, tamamlamak” (QATS V, 687).

DLT’de *ol tonHata! Yer işareti tanımlanmamış. yamadı* “o elbise yamadı” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 385) şeklinde kaydedilmiştir. Fiil çoğu sahada tespit edilmiştir. Fiil Kazakçada ise baştaki y-’nin j-’ye değişmiş biçimiyle aynı anlamda yaşamaktadır.

- **DLT *yamal***- “(elbise vb.) yamanmak” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 947 382); (Atalay III, 82); (Dankoff, Kelly, 1985, 212).

<***yama-l***- (ED, 936b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-; krş. Çağ. yamal- San. 337r. 16. (ED, 936b).

Modern: Kzk. ve Ağ.:-

Fiil bu biçimiyle tarihî sahada sadece DLT’de ve Çağataycada tespit edilmiştir. Fiilin bu şekli Kazakçada tespit edilememiştir.

- **DLT yêd-** “bohçayı/heybeyi doldurmak için bir şeyi dikmek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 964); *yêd-* “bohça veya heybeyi toparlamak uçlarını birleştirmek” (Atalay III, 434); *yêd-* “dikmek (kese, bohça)” (Dankoff, Kelly, 1985, 221).

< *yêd-* (ED, 884a; OTW I, 395)

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.:-

yed- “bir eşyayı paketledikten sonra dikmek” (OTW I, 395’te) anlamında verir. DLT’de tek veri (hapax) olarak geçen unsurlardan biridir. Modern Türk dili alanında ve Kazakçada tanıklanamamıştır.

- **DLT yêdil-** “bohça vb. dikilmek, doldurmak”, *yetgek yêdildi* “bohça dikildi ve ona eşya dolduruldu” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 964); *yêdil-* “dikilmek veya içine eşya koyulmak” (Atalay III, 77); *yêdil-* (Dankoff, Kelly, 1985, 964).

< *yêd-(i)l-* (ED, 890a; OTW I, 395).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-; Osm.-.

Modern: Kzk. ve Ağ.:-

yêd- fiilinin müştak biçimlerinden olan ve sadece DLT’de tek veri (hapax) olarak geçen fiil tarihî ve Modern Türk dili alanında tanıklanamamıştır.

- **DLT *yêdiş-*** “(heybe ve bohça vb. şeylerin nakışını) dikmekte yardım etmek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 964); *yêdiş-* “kenar dikmekte yardım etmek” (Atalay III, 434); *yêdiş-* (Dankoff, Kelly, 1985, 221).

< *yêd-(i)ş-* (ED, 894a; OTW I, 395).

Tarihî: **KökTü.-;** **Uyg.-;** **Hak.** KB-; **Harezmi** KE-, ME-, NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-; **Osm.-.**

Modern: Kzk. ve Ağ.-

yêd- fiilinin müştak biçimlerinden olan ve sadece DLT’de tek veri (hapax) olarak geçen fiil tarihî ve Modern Türk dili alanında tanıklanamamıştır.

4.12.2. Diğer Fiiller

- **DLT *boğu-*** “bir şeyi bir şeye (boya gibi) yapıştırmak”(Ercilasun, Akkoyunlu, 2015, 591); *boğu-* “boyamak, yapıştırmak” (Atalay IV, 98); *boğu-* “boyamak” (Dankoff, Kelly, 1985, 75). *ol tonuğ boğudı* “o kıyafeti boyadı” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 461).

< ***boğu-(?boğo-)*** “bir şeyi boyamak” muhtemelen *boğ* sözcüğünden türetilmiştir. Karahanlıcada *ol tonuğ boğudı* “o kıyafeti boyadı” (Atalay III, 260) biçimiyle geçer (ED, 300a).

Tarihî: **KökTü.-;** **Uyg.** *bodug* “boya, heykel, kına” H I. 16, 13 (Caferoğlu, 1968, 46); **Hak.** KB *boğu-* “boyamak” (Arat, 1979, 96); **Harezmi** KE-, ME *boya-* “boyamak” (Yüce, 1993, 106), NF *boya-* “boyamak” (Ata, 1999, 83); **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC *boya-*; **Memlûk-Kıp.** BM *boya-* (Toparlı, 2014, 35), DM *boya-* “boyamak” (Toparlı, 2003, 78), GT *boya-* “boyamak” (Karamanlıoğlu, 1989, 230), İM *boya-* (Toparlı, 1992, 511), KFT *boya-*, Kİ-, KK-, TA *boya-* “boyamak” (Toparlı, 2000, 96), TZ *boya-* “boyamak”(Atalay, 1945, 155).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *boya-* “1.boyamak. 2.(ağız) örtbas etmek, gizlemek” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 103). Sözcük Kazakçada aynı biçimde ve aynı anlamda yaşamaktadır.

Kâşgarlı'nın sözcüğü “kıyafet boyama” anlamıyla vermiş olması giyim-kuşam kültürü ile ilgili önemli bir detayı bize göstermektedir. Türklerin kumaş ve dokuma boyacılığı çok eskilere dayanmaktadır. Kazakçada ise sözcük benzer şekilde yaşamaktadır. Kazakçadaki *boya*- “boyamak” fiili de çok geniş anlamlıdır. Bu fiilde her türlü boyama işlemini anlamsal olarak değerlendirmek mümkündür.

- **DLT *burtala***- “börk vb. şeylere altın pullar yapıştırmak” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 603); *burtala*- “altın varaklar veya kırıntılar yapıştırmak” (Atalay III, 351); *burtala*- (Dankoff, Kelly, 1985, 81).

< *bo/urta+la*- (ED, 358b).

Tarihî: KökTü-; Uyg-; Hak. KB-; Harezmi. KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ: -

Fiil yalnızca DLT’de kaydedilmiştir. Bu fiilin kökü olan *burta* (ED, 358b) sözcüğü için ise Clauson ödünçleme sözcük kaydı koymuştur. DLT’den sonraki dönemlerde de bu fiil veya bu fiilin kökü olan isim kaydedilmemiştir. Kazakçada da sözcük tanıklanamamıştır.

- **DLT *burtalan***- “börk vb. şeylere altın pullar yapıştırmak” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 603); *burtalan*- “altın kırıkları ile süslenmek” (Atalay III, 200), *burtalan*- “ (Dankoff, Kelly, 1985, 81).

< *bu/orta+lan*- (ED, 359b)

Tarihî: KökTü-; Uyg-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ:-

DLT dışında diğer tarihî dönemlerde fiil tespit edilememiştir. Kazakçada da sözcük tanıklanamamıştır.

• **DLT eteklen-** “(elbise) eteklenmek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 648); *eteklen-* “eteklenmek” (Atalay I, 294-15); *eteklen-* (Dankoff, Kelly, 1985, 29).

< *etek+len-* (ED, 54a-b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.: *etekten-* “etek yapılmak, elbiseye etek yapılmak” (QATS V, 469).

Tarihî Türk dili alanında sadece DLT’de tanıklanan bu biçimiyle Kazakçada yakın bir anlamda tespit edilmiştir.

• **DLT *ķaw ķuw bol-*** “elbise kötü dikiş sonucu büzülüp yırtılmak”, *tonķav ķov boldı* (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 694); *ķaw ķuw bol-* “dikilirken büzülmek, çekilmek, kötü dikilmekten kıvrışmak” (Atalay III, 129); *ķaw ķow* “kırışik (elbise)” (Dankoff, Kelly, 1985, 134).

< *kav kov bol-* (ED, 579a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.: -fakat krş. (?) *qaw* “2. gür, kaba, kalın” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 361).

Clauson sadece DLT’de tanıklanan *ķaw ķuw* biçimine yansıma sözcük kaydı koymuştur (ED, 579a). Kazakçada tespit edilen, “gür, kaba” manalarıyla kaydedilen *qaw* sözcüğünün ilişkili olup olmadığı açık değildir.

• **DLT *könçüklen-*** “(elbiseye) yaka yapılmak”.(Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 737); *künçüklen-* “yaka yapılmak” (Atalay II, 277); *könçüklen-* (Dankoff, Kelly, 1985, 109).

< *könçük-len-* (ED, 728a). bkz. *könçük* .

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-, **Harezmi** KE-, ME-, NF-, **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.: -

Yalnızca DLT’de tanıklanmış fiillerdendir. Fiilin kökü olan *könçük* “bir çeşit elbise, don” anlamında DLT başta olmak üzere çeşitli eserlerde geçer. Fakat fiil biçimi kaydedilmemiştir. Kazakçada da bu fiil tespit edilememiştir.

- **DLT *opra-*** “eskimek, yıpramak” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 776); *opra-* “yıpramak” (Atalay, III 358); *opra-* “yıpranmış olmak (elbise)” (Dankoff, Kelly, 1985, 41).

< ***opra-*** (ED, 14a) bkz. *oprağ*.

Tarihî: KökTü.-; Uyg. *apra-* TT II 16, 14-16. **Hak.** KB *opra-* “çürümek, yıpranmak, eskimek” (Arat, 1979, 345); **Harezmi** KE *opra-* “eskimek, yıpranmak” (Ata, 1997, 496), ME *opra-* “çürümek, dağılmak” (Yüce, 1993, 163), NE-, **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak** CC-; **Memlûk-Kıp.** BM-, CC-, DM-, GT-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.: *opıra-* “bölmek, kırmak, parçalamak, koparmak” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 491), *opıra-* “bütünü bölmek, kırmak” (QTAS XI, 711)

Fiil Uygur-Karahanlı sahasından itibaren “yıpramak, bozulmak” gibi anlamlarla tespit edilmiştir. Kıpçak sahasında ve Memlûk sahasında bu fiilden türetilmiş *oprağ* (CC, TZ) sözcüğünün “elbise, yıpranmış” anlamları kaydedilmiştir. Bu sözcüğün Kıpçak sahalarında yaşamış olması fiilin de o dönemde var olduğunu kanıtlar. Kazakçadaki *opıra-* aynı fiil olmakla birlikte anlamsal olarak “bir elbisenin yıpraması”ndan ziyade genel anlamda “bölmek, kırmak” şeklinde kullanılmaktadır.

- **DLT *opraş-*** “yıpranmaya başlamak, yıpramak” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014,777); *opraş-* “yıpraşmak, yıpraşmaya başlamak” (Atalay I, 232); *opraş-* (Dankoff, Kelly, 1985, 41).

< ***opra-ş-*** (ED, 15a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.**

Modern: Kzk. ve Ağ.: -

Fiilin bu müştak şekli sadece DLT’de tanıklanmıştır. Dolayısıyla diğer tarihî sahalarda ve bugünkü Kazakçada fiil tespit edilememiştir.

- **DLT *oprat-*** “yıpratmak” *ol tonın oprattu* “o elbiseni yıprattı” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 777); *oprat-* “yıpratmak” (Atalay I, 261); *oprat-* (Dankoff, Kelly, 1985, 41).

< *opra-t-* (ED, 14b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-; Ayrıca kırş. Osm. *ıpratmak*** “yıpratmak, eskitmek” (TTS III, 1951).

Modern Kzk. ve Ağ.: *opırt-* “zarar vermek” (QTAS XI, 711).

- **DLT *sagrıla-*** “hayvan derisinden sahtiyan yapmak” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 799; Atalay III, 353; Dankoff, Kelly, 1985, 153). bkz. *sagrı*.

< *sagrı+la-* (ED, 816b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.**

Modern: Kzk. ve Ağ.: *sawrıla-* “1. kamçıyla ya da değnekle hayvanın sağrısına vurmak, 2. (at) başka bir atı sağrısından ısırarak” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 554); *sawrıla-* “dışından dikerek süslemek, nakışlamak”(QATS XII, 36).

Clauson DLT’de geçen fiili hapax bir unsur olarak değerlendirmiştir. Bugün Kazakçada aynı fiil farklı anlamla yaşamaktadır. Fakat ağızlar sözlüğünde kaydedilen *sawrıla-* fiili kısmen DLT’de geçen fiille ilişkilendirilebilir.

• **DLT *sedre***- “(elbise) havı dökölüp eskimek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 812); *sedre*- “incelmek, seyremek, seyrekleşmek; elbise erpimek” (Atalay III, 277); *sedre*- “seyremek, eski püskü olmak” (Dankoff, Kelly, 1985, 158).

<*sedre*- (ED, 802b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME *seyrel*- “seyrelmek” (Yüce 193, 174), NF-; **Altın Ordu** AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, TA-, TZ-**.

Modern: Kzk. ve Ağ.: *siyre*- “seyrekleşmek, seyrelmek” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 565), “sağlamlığı azalmak, seyrelmek” (QTAS VIII, 207).

• **DLT *sedreş***- “(elbise vb. için) kalınlığı gitmek, yoğunluğu azalmak, seyrelmek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 812); *sedreş*- “seyrekleşmek” (Atalay II, 211); *sedreş*- (Dankoff, Kelly, 1985, 158).

<*sedre-ş*- (ED, 803a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-**.

Modern: Kzk. ve Ağ.: -

• **DLT *sedret***- “(elbiseyi) seyretmek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 812); *sedret*- “seyrek hale getirmek, seyretmek” (Atalay II, 332); *sedret*- (Dankoff, Kelly, 1985, 158).

< *sedre-t*- (ED, 802b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; **Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-; fakat krş. Anad. *seyreltmek* “topluluk dağılmak, az sayıda kimse kalmak”** (DS XII, 4687)

Modern: Kzk. ve Ağ.: *siyret*- “1. azaltmak, eksiltmek, 2. arasını seyrekleştirmek” (QTAS VIII, 209).

Fiilin benzer şekli DLT'den sonra Anadolu sahasında tanıklanmıştır. Bu fiilin Oğuzcaya ait bir unsur olması muhtemeldir.

- **DLT *tüt-*** “(elbise vb.) eskiyip parçalanmak” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 879); *tüt-* “didilmek” (Atalay II, 120); *tit-* “(Dankoff, Kelly, 1985, 192).

< *tüt-ıl-* (ED, 456b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ *did-* “ditmek fiilinden emri hazır”(Caferoğlu, 1931, 34), KK-, TA *tit-* “tüylerini yolmak”(Toparlı, 2000, 146), TZ *tit-*”ditmek”(Atalay, 1945, 259).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *tüt-* <*tüt-* “yünü ufalamak” (QATS XIV, 526), *tüt-* “yün, tiftiğin tüyünden arındırılması, temizlenmesi” (QATS XIV, 528), ayrıca krş. *tütele-* “paramparça etmek, yırtmak” (Koç, Başkapan, Bayniyazov, 2012, 665).

DLT'de geçen *tüt-*, *tüt-* “parçalamak, ditmek” fiilinden türemiştir (ED, 450b). Fill DLT'de “etin parçalanması didilmesi” yanında “kıyafetlerin ‘yıpranıp parçalanması’” anlamında da kaydedilmiştir. Kazakçadaki fiilin kullanımı şekil ve anlam bakımından DLT ile örtüşmektedir.

- **DLT *toğula-*** “(kayışa) toka takmak” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 889); *toğula-* “toka yapmak” (Atalay III, 325); *toğula-* (Dankoff, Kelly, 1985, 195). bkz. *toğu* maddesi.

< *toğu+la-* (ED, 470a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.: *toğa* “kemer veya kayış tokası” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 631).

toğula- fiili sadece DLT'de kaydedilmiştir. Fiilin kökü olan ve DLT'de de tanıklanan *toğu* (bkz. *toğu*) *toğa* (TZ), *toğa* (CC, Kİ, TZ) çeşitli şekillerde Kıpçakçanın çeşitli sahaslarında tespit edilmiştir, fakat fiil biçimleri bu eserlerde

kaydedilmemiştir. Kazakçada da sadece fiilin kökü olan *toķu* sözcüğü, *toķa* biçimi ile yaşar.

- **DLT ügmeklen-** “küpe takınmak” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 930); *ügmeklen-* (Atalay I, 314); *ügmeklen-* (Dankoff, Kelly, 1985, 58).

<*ükmek-len-* (ED, 109a) bkz. *ügmek* s.127.

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Harezmi KE-, ME-, NF-; Altın Ordu AOYarlık-, HŞ-; Kıpçak CC-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ.

Modern: Kzk. ve Ağ.: -

Fiili yalnızca DLT’de kaydedilmiştir. Bundan sonraki sahalarda fiil tespit edilememiştir. Kazakçada da bu fiil veya bu fiilin kökü olan *ügmek* sözcüğü “küpe” anlamıyla yaşamamaktadır.

- **DLT yarat-** “Oğuzlarda (elbise, ayakkabı vb.) yapmak” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 953); *yarat-* “yaratmak; (Oğuzca) oranlamak, oranlayıp yapmak; kendinden uydurmak.”(Atalay II, 315); *yarat-* “yaratmak, uymak (ayakkabı veya giysi)” (Dankoff, Kelly, 1985, 216).

<*yarat-* <*yara-* “bir şeyi yapmak, bulmak, vb. ya da uydurmak, uygun bulmak ya da daha erken zamanda yaratmak” gibi anlamları olan fiilden türetilmiştir (ED 959b).

Tarihî: KökTü. yarat- (Tekin, 1988, 183); **Uyg. yarat-** (ED, 959b); **Harezmi KE yarat-** “yaratmak” (Ata, 1997, 708), **ME yarat-** “yaratmak”(Yüce, 1993, 203), **NF yarat-** “tvorit”, *sotvoryat*, *sozdavat*” (Fazılov I, 480), **KE yarat-** “yaratmak”(Ata, 4v20); **Hak. KB-; Kıpçak CC yarat-** “schaffen, erschaffen” (Grønbech, 1942, 115), **Altın Ordu HŞ yarat-** “tworzyć, stworzyć” (Zajackowski, 1961, 70), **MN yarat-** “tvorit’, *sotvoryat’*, *sozdavat’*” (Fazılov I, 480), **AOYarlık-, Memlûk-Kıp. BM-, DM-, İM yarat-** (Toparlı, 1992, 628), **KF yarat-**, **Kİ yarat-** (Caferoğlu, 1931, 120), **KK yarat-** (Toparlı, 1999, 193), **TA yarat-**, **TZ yarat-** “yaratmak” (Atalay, 1945, 279) Ayrıca bkz. (Özyetgin, 2001, 725).

Modern: Kzk. ve Ağ.: *jarat-* (II) “yaratmak, meydana getirmek, ortaya çıkarmak” (Koç, Bayniyazov, Başkapan, 2012, 289).

Bu fiildeki “(elbise, ayakkabı vb.) yapmak” anlamının Oğuzlara has olduğu kaydedilmiştir. Erken zamanlarda fiil daha çok “yaratmak” anlamında kaydedilmiştir. Daha sonra “beğenmek, uygun bulmak” gibi anlamlara da tespit edilmiştir. Fiil Kıpçakçada da “yaratmak” anlamındadır. Kazakçada da *jarat-* “yaratmak”tır. Kâşgarlı Mahmud’un Oğuzlar için kaydettiği bu anlam Kazakçada yaşamamaktadır.

- **DLT *yığrıl-*** “elbise çekmek” *ton yığrıldı* (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 970); *yığrıl-* “kötüleştirmek, büzülmek, titremek” (Atalay III, 107).

<*yığ-ır-ıl* (ED, 906b).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Hak. KB-; Kıpçak CC *yırıl-* “büzülmek, buruşmak” (Argunşah, Güner, 2015, 891); **Harezmi KE-, ME-, NF-; Memlûk-Kıp. BM-, DM-, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-;** Ayrıca krş. **Osm. *yiril-*** “yırılmak, azıcık yırtılmak” (TTS VI, 4608).

Modern Kzk. ve Ağ: *jiyırıl-* “büzülmek” (QATS VI, 433).

Fiil DLT’den sonra Codex Cumanicus’ta tespit edilmiştir. Memlûk sahasındaki eserlerde ise böyle bir fiilin kaydı yoktur. Bugünkü Kazakçada ise fiil Kazakçaya özgü fonetik değişimlerle aynı anlamda yaşamaktadır.

- **DLT *yorış-*** (ipek vb.leri üzerinde) yıpranmadan doları yollar çizgiler belirlemek” (Ercilasun, Akkoyunlu, 2014, 982); *yorış-* “yürüşmek; yol yol olmak; yıpramak” (Atalay III, 72); *yorış-* (Dankoff, Kelly, 1985, 231).

<*yorı-ş-* “hapax” (ED, 973a).

Tarihî: KökTü.-; Uyg.-; Kıpçak. CC-; Hak. KB-, Harezmi KE, ME-, NF; Memlûk-Kıp. BM-, DM, GT-, İM-, Kİ-, KK-, TA-, TZ-.

Modern: Kzk. ve Ağ.:-

5. SONUÇ

Bu çalışmada Dîvânu Lugâti't-Türk Türk'te tespit edilen giyim kuşamla ilgili söz varlığının Kazakçadaki durumu incelenmiştir. Tespit edilen sözcük ve fiillerin Türk dilinin çeşitli sahalarındaki gelişimi ve değişimleri incelenmiş ve bugünkü Kıpçakçanın bir kolu olan Kazakçadaki durumları değerlendirilmiştir. Bu tez çalışmasının giriş bölümünde tezin konusu ve amacı, tezde uygulanan yöntem hakkında genel bilgi verilmiştir. Çalışmanın 1. bölümünden tezin amacı ve yöntemi hakkında, 2. bölümünde ise Karahanlılar, Dîvânu Lugâti't-Türk ve Kazakça başlığı hakkında bu sahalardan detaylandırılarak ele alınmıştır. Kazak tarihi ve Kazak dili ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Çalışmanın 3. bölümü ise Dîvânu Lugâti't-Türk'te Giyim Kuşam Kültürü ve Kazakçadaki Yansımaları Üzerine Bir İnceleme başlığı altında, 11. Yüzyılda Dîvânu Lugâti't-Türk'e Göre Giyim Kuşam Kültürü, Kazakistan'da Giyim Kuşam, Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Giyim Kuşam Malzemesinin Kazakçadaki Yansımaları başlıkları altında incelenmiştir. Burada DLT'ye göre giyim kuşam kültürü ele alındıktan sonra Kazak geleneksel giyimi hakkında Kazakça bir kitaptan çeviri yapılmıştır. Bu bölümün en son başlığında ise DLT'den elde edilen malzemenin Kazak söz varlığındaki durumları ortaya koyulmuştur.

Çalışmanın İnceleme kısmını oluşturan 4. bölümde ise Dîvânu Lugâti't-Türk'te Giyim Kuşam Kültürü ve Kazakçadaki Yansımaları Üzerine Bir İnceleme tez başlığı altında çeşitli alt başlıklara ayrılarak incelenmiştir. Bu alt başlıklar ise sırasıyla; Elbiseler, Kaftanlar, Dış Kıyafetler; Üst Giyim Eşyaları; Başlıklar ve Baş Örtüleri; Ayakkabı ile İlgili Sözcükler; Giysi ile İlgili Aksesuarlar ve Giysinin bölümleri; Süs ve Ziyet Eşyaları; Giyim Kuşamda Kullanılan Kürk ve Deriler; Kumaşlar (İpek Cinsinden Kumaşlar, Pamuk, Keçe Yün Cinsinden Kumaşlar); İplikler; Dikiş Dikmekle İlgili İsimler; Dikiş Dikme Araç Gereçleri; Giyim Kuşam Kültürü ile İlgili Diğer Sözcükler ve Meslek adları adlı başlıklardır. Bu başlıklandırmadan sonra fiiller kendi aralarında alt başlıklara ayrılmıştır. Bunlar ise;

Giyim Kuşamla İlgili Fiiller; Dikiş Dikmekle İlgili Fiiller ve Diğer Fiiller olarak ayrılır. Her bölüm kendi içinde alfabetik sırayla düzenlenmiştir.

Çalışmanın inceleme kısmında yukarda da bahsettiğimiz gibi ilk olarak Dîvânu Lugâti't-Türk Türk'te geçen tüm giyim ve kuşamla alakalı sözcük ve fiiller tespit edilmiştir. Tüm bu taramalar neticesinde Kazakça için çeşitli Kazakça genel sözlükler, ağız sözlükleri ve ansiklopedik sözlüklerden büyük oranda faydalanılmıştır. Gerekli görülen yerlerde Kazakçadan çeviri yapılmıştır.

Toplamda 216 madde başı incelenmiştir. Bu madde başlarının 144'ü isim soylu sözcüklerden, 72 tanesi ise fiillerden oluşmaktadır. Tespit edilen sözcüklerden 11 tanesi *çeңşü, kimsen, yinçü, çınaxsı, xulıñ, kenzi, kez, loxtay, şalaşu, züngüm, çikin* sözcükleri Çince kökenlidir. Sanskritçe kökenli 3 sözcük tespit edilmiştir. Bunlar; *çit, kepez, mındatu* sözcükleridir. Yunancadan alınan sözcükler ise *samda, bamuq, böz* sözcükleridir. Moğolcadan ödünçlenen 4 sözcük ise *qarsaq, kuyka, ed, torqu* sözcükleridir. Soğd kökenli tek sözcük *didim*, Toharcadan olduğu düşünülen tek sözcük ise *barçın* sözcüğüdür. Arapçadan ödünçleme olarak kaydedilen sözcük *sûf*, Farsçadan olan iki sözcük ise *beçkem* ve *saxt* sözcükleridir. Bunlar toplamda 26 isim soylu sözcüktür. Fakat DLT'de tespit edilen birçok sözcüğün ise kökeni tam olarak belli değildir.

DLT'de geçen madde başı olarak incelediğimiz 144 isim soylu sözcüğün 77 tanesinin Kazakçada izleri tespit edilmiştir. İncelediğimiz söz varlığı içinde geçen 70 fiilin 25 tanesi Kazakçadaki biçimleriyle tanıklanmış ve anlamsal gelişim ve değişimleri verilmiştir.

4. bölümde ele alınan Elbiseler, Kaftanlar, Dış Kıyafetler başlığı altında incelenen toplamda 11 madde başı sözcük olup bunların 7 tanesi Kazakçada tamamen aynı veya çok yakın anlamlarda tanıklanmışlardır. Bu sözcüklerin DLT ve Kazakça biçimleri şöyledir; *çü/öpre- şübere, qars-qarıs, qars-qarıs, keğüt-kiyit, ton-ton, yaqu-jaqı, yaptaç-japqış*. Kazakçada tanıklanmayan ve DLT'de geçen diğer sözcükler ise *bertü, çekrek* ve *keğgü* olmak üzere toplam 3 tanedir.

Üst ve Alt Giyim Eşyaları olarak incelenen başlıkta ise toplamda 11 sözcük olup bunlardan yalnız 3 tanesi Kazakçada tanıklanmıştır. Bu sözcükler *köñlek-köylek, etek-etek, kü/öpig-küpi* sözcükleridir. *bağırdaq* sözcüğü ise *bavırdaq* şekliyle biçimsel olarak Kazakçada tanıklanmış fakat anlamsal değişime uğramıştır.

Tanıklanamayan 7 tanesi ise *artıg, çeñşü, eşük, otran, terinçek, üm* ve *yışım* sözcükleridir. Bunların yanı sıra DLT’de “pantolon, şalvar” manasında yalnızca iki sözcük tanıklanmıştır. Bunlar; *otran* ve *üm* sözcükleridir. Fakat *könçek-könçük* sözcüğü “yaka” gibi bir anlamda tanıklansa da Kıpçak sahasında ve bugünkü Tatarcada “pantolon” manasında kullanıldıkları görülmüştür.

Başlık ve Baş Örtülerinde ise 8 madde başı olup bunlardan *börk börük, bürünçük bürkeniş* sözcükleri birbiriyle mana ve biçim olarak örtüşürler. *suwluq, saqalduruq* sözcüğü ise Kazakçada *sağaldırıq* biçimiyle, fakat küçük semantik değişimle tanıklanmıştır. Geriye kalan *beçekem, didim, keçük, , sarağuç* sözcükleri toplamda 4 olup Kazakçada hiçbir şekilde tespit edilememiştir.

Ayakkabı ve Ayakkabının bölümleri ile ilgili başlıkta 9 sözcük tespit edilmiştir. Bunların 5 tanesi Kazakçanın fonetiğine bağlı olarak aynı anlamlarda yaşar. Bu sözcükler *başmaq-başmaq~başaq, çaruk~çarık-şarıq, etük~etik-etik, uğuk-uyuq* biçimleriyle tespit edilmiştir. 2 adet sözcük ise benzer şekilde fakat manaca farklı olarak tespit edilmiştir. Bunlar *izlik-izdik, samda-sandal* sözcükleridir. *sıgızıq* ve *tizildürük* şeklinde DLT’de geçen sözcükler ise Kazakçada bulunmaz.

Giysi ile İlgili Aksesuarlar ve Giysinin Bölümleri başlığında 31 madde başı ele alınmış olup bunlardan 13 tanesi Kazakçada küçük anlamsal farklılıklarla veya tam uyuşmayla tespit edilmiştir. Bunlar *boxtay~boxtuy-boqşa, bürme-bürme, қадыс-qayıs, қırғак-qırғақ, қой-qoyın, қудуғак quyrıq, қur-qur, қurшағ-qursaw, saxt-savıt, tizme-tizbe, түгme-tüyme, yaқа-jaға, yarındaқ-jarғақ* sözcükleridir. *saçak-şasaq, ulaғ-ulav* şeklinde 2 tanesi ise benzer biçimlerde anlamları oldukça farklıdır. Geriye kalan DLT’de tespit edilip Kazakçada tanıklanamayan 16 sözcük ise şöyle sıralanır. *boғ, бүрүк, чирғуы, eliglik, ilersük, kimsen, көшік, көнчүк~көнçek, ör, sıdıғ, sıdırım, сұф, tewren, туş, ulaғ, yaғalduruқ, yaңчуқ.*

Süs ve Ziynet Eşyalarının ele alındığı başlıkta toplamda 10 madde başı incelenmiştir. Bunlardan 5 tanesi Kazakçanın fonetiğine uygun olarak aynı anlamda tespit edilmiştir. Bu sözcüklerin DLT ve Kazakça karşılaştırması şöyledir; *bilezük-bilezik, cinçü~yinçü-injüv, monçuk-monşaq, toқu-toға, yüzük-jüzik*. Bunların dışında kalan *baқан. boғмақ, бұт, tolғағ* sözcükleri Kazakçada tespit edilememiştir. “küpe” anlamıyla yalnızca DLT’de kaydedilen *ügmek* sözcüğü ise Kazakçada *üymek* şeklinde yaşar. Ancak anlamsal olarak hiçbir benzerlik söz konusu değildir.

Giyim Kuşamda Kullanılan Kürk ve Deriler bölümünde ise 9 sözcük ele alınmıştır. Bunlardan 7 tanesinin DLT ile denkliği şöyledir; *eldiri-eltiri, içmek-işpek, içük-işik, kırsak-qarsaq, kuyka-qoyqa, kön-kön, sağrı-sawır*. Diğer 2 sözcük ise *emşen* ve *tatırğa* sözcükleridir ve bu biçimler Kazakçada tanıklanamamıştır.

İpek Cinsinden Kumaşların değerlendirildiği başlıkta toplamda 21 sözcük ele alınmıştır. Birçok yerde kaydedildiği gibi bu sözcüklerin çoğu Çince, Sanskritçe gibi dillerden alıntıdır. Bunlardan 4 tanesi Kazakçada tespit edilmiştir. Bunlar *barşın-barşın, çit-şıt, torğu-torqa, yurun-jurın*. Bunlardan *şıt* ve *jurın* sözcükleri Kazakçada kumaş manasında olmakla birlikte, birincisi “pamuklu kumaş” diğeri “deri kumaş parçası” manasındadır. Kazakçada hiç tespit edilemeyen ve çoğunlukla hapax olarak kayıtlanan diğer 16 madde başı *ağı, ay, çınaxsı, çuz, ed, eşgürti, xulın, kaçaç, kağgar, kenzi, kez, loxtay, mindatu, şalaşu, taxçek~taxtu, züngüm* sözcükleridir. Geriye kalan bir tanesi ise *kerim* sözcüğüdür. Kazakçada *kerim* şeklinde kaydedilen sözcüğün bu sözcükle bağlantısı açıklanmaya muhtaçtır.

Pamuk, Keçe Yün Cinsinden Kumaşlar başlığında toplamda 12 sözcük ele alınmıştır. Bu sözcüklerin DLT ve Kazakça karşılaştırmasında 5 tanesi *bamuk-mamıq, böz böz, kıldiz-kiyiz, yapaku-jabağı, yuñ-jün* şeklinde aynı anlamda tespit edilmiştir. *kebez-kepeş, uyma-uyıq* sözcükleri ise oldukça yakın anlamlarda Kazakçada tanıklanmıştır. Tanıklanamayan beş tanesi ise *keçe, kemek, kimişge, yatuk, yu/ovlıç* sözcükleridir.

İpliklerde ise toplam 4 sözcüğün 2 tanesi Kazakçada tespit edilmiştir. Bunlar *arkağ-arqav, yıp-jip* sözcükleridir. Tanıklanamayan 2 tanesi ise *egrik, urık* sözcükleridir.

Dikiş Dikmek ile ilgili 6 sözcük tespit edilmiştir. Kazakçada yaşayan 4 tanesi şöyledir; *kağığ-qayuw, tikiglig-tigüvli, yamağlıg-jamawlı, yamağı-jamav* sözcükleridir. Tespit edilemeyen 2 tanesi; *cigi, çikin* sözcükleridir. Dikiş malzemelerinden *yigne* ise Kazakçada *iyne* şeklindedir.

Giyim Kuşamla İlgili Diğer Sözcükler şeklindeki başlıkta 7 madde başı ele alınmıştır. Bunlardan *burış* sözcüğü *büris-*, *opraq* sözcüğü *opırıq, ütüg-ütik, yamağlıq* (böz) *jamavlıq* biçiminde tespit edilmiştir. *etektik* (böz), *keğindi, kız* sözcükleri ise Kazakçada tanıklanamamıştır.

Meslek adları ise toplamda 3 tane tespit edilmiştir. 2 tanesi *börkçi-börükşi*, *etükçi-etükşi* şeklinde Kazakçada yaşarken *yiçi* sözcüğü Kazakçada yoktur.

DLT’de giyinmek, kuşanmakla ilgili fiiller oldukça çeşitlidir. Bunların çoğu da hapax kayıtlıdır. Giyim Kuşama İlgili Filler başlığı altında bu fiil varlığı toplamda 24 madde başında ele alınmıştır. 6 tanesi Kazakçada tanıklanmıştır. Bunların DLT ve Kazakça karşılaştırması ise şöyledir; *keç- kiy-*, *keçil- kiyil-*, *keçür- kiygiz~kiyindir-*, *kurşa- qurşa-*, *kurşan- qursan-*, *kurşat- qursat* biçimleridir. Tanıklanmayan 17 biçim ise *bertülen-*, *çaruıkla~çaruıkla-*, *çaruıklan-*, *çekreklen-*, *etüklen-*, *içle-*, *içmeklen-*, *içükle-*, *keçrül-*, *keçrüş-*, *sarağıuçlan-*, *sarın-*, *sarla-*, *sarlan-*, *sarlaş-*, *sarlat-*, *tonlan-*, *yişimlen-*.

Dikiş Dikmek ile İlgili fiiller ise DLT’de oldukça özellikli ve zengin olup toplamda 27 tanedir. Bunlardan 9 tanesinin DLT ve Kazakça karşılaştırması; *beze-beze-*, *bezet bezendir-*, *kadu-qay-*, *köpi- küpi* (küçük anlamsal değişimlerle), *sırı- sıırı-*, *tik- tik-*, *tikiş- tigiş-*, *tiktür- tiktir-*, *yama- jama-* şeklindedir. Kazakçada tanıklanamayan 18 biçim ise *çikne-*, *esrile-*, *kağıl-*, *kağış-*, *kağıt-*, *kıdış-*, *kığıt-*, *köpül-*, *köpüş-*, *köpit-*, *sırış-*, *sırıt-*, *tewçi-*, *tewçit-*, *yamal-*, *yêđ-*, *yêdil-*, *yêdiş-* biçimleridir.

Geriye kalan diğer fiiller ise 19 tanedir. Bunlardan 8 tanesinin DLT ve Kazakça karşılaştırması *boğu- boya-*, *eteklen- etekten-*, *opra- opıra-*, *oprat- opırt-*, *sedre- siyre-*, *sedret- siyret-*, *tütil- tütil-yıgırıl- jıyırıl-* şeklinde Kazakçada çok yakın manalarda tespit edilmiştir. *kaw kuw bol-* fiili ise Kazakçadaki *qaw* “kaba, gür” sözcüğü ile karşılaştırılmalıdır. *sagrıla- yarat-* fiilleri ise Kazakçada *sawrıla-* ve *jarat-* biçimindedir. Fakat DLT’de kaydedilen anlamlarıyla tam örtüşme yoktur. Geriye kalan *burtala-*, *burtalan-*, *könçüklen-*, *opraş-*, *sedreş-*, *toğula-*, *ügmeklen-*, *yorış-* fiilleri ise toplamda 7 tane olup Kazakçada tanıklanamamıştır.

Görüldüğü gibi DLT giyim kuşam bağlamında isim ve fiil olmak üzere zengin bir söz varlığını içermektedir. Tez çalışmamızda 216 madde başı altında incelediğimiz isim ve fiil söz varlığının 102 tanesi Kazakçada çok yakın biçimleriyle tanıklanmıştır. Kazakçada özellikle kürk ve deriler konusunda DLT’de geçen sözcüklerin çoğunluğu aynı anlamlarda tanıklanmıştır. Bunda şüphesiz Kazakistan coğrafyasının ve Orta Asya Türk kültürünün etkisi vardır.

DLT birçok yerde zikrettiğimiz gibi ipek cinsinden kumaşlarda da çok zengin bir söz varlığı sunar. Bu sözcükler çoğunlukla Çince kökenlidir. Kazakçada bu söz

varlığının çok azı tanıklanabilmiştir. Bununla birlikte süs ve ziynet eşya adları da DLT'deki biçimleriyle büyük oranda uyuşur.

Tüm bunlarla birlikte 11. yüzyılda Türk dünyasının giyim kuşamda çok zengin bir söz varlığına sahip olduğunu görmek mümkündür. DLT bu sözcüklerden Türklerin kumaş ticareti hakkında ve yakın kültürlerle etkileşimleri hakkında önemli veriler sunmaktadır.

Bunların yanı sıra boyların da birbirinden farklılık gösteren giyim kuşam eşyalarına sahip olduğu yorumunu yapmak yanlış olmayacaktır. Çeşitli Türk boylarına ait olan bu çeşitli sözcük kullanımları bugün dahi modern Türk dillerinde kullanım alanlarına sahiptir. DLT'de Oğuzca söz varlığına dâhil edilebilecek birçok isim soylu sözcük ve fiil vardır. Bu söz varlığının yansımaları da yine inceleme kısmında da ele aldığımız gibi Kazakçada devam etmektedir.

Giyim kuşam bir yaşam kültürüdür. Çağımız değişse de modern çağda kültürün sürekliliği açısından bu söz varlığının tarihî ve modern dillerdeki yansımaları oldukça dikkate değerdir.

Tablo 1: Dîvânu Lugâti't-türk'te Geçen Giyim-Kuşam Kültürü ile İlgili Söz Varlığı ve Kazakçadaki Durumu

DLT'de Tespit Edilen Sözcükler	Kazakçadaki Yansımaları
Elbiseler, Kaftanlar Dış Kıyafetler	
bertü	-
çekrek	-
çü/öpre	şüberek
kaftan	qaptal
qars	qarıs
keḡgü	-
keḡüt	kiyit
ton	ton
yaḡu	jaqı
yalma	şalma
yaḡuḡ	japqıḡ
Üst Giyim Eşyaları ve Pantolonlar	
artıḡ	-
baḡırdaḡ	bawırdaq
çenşü	-
eşük	-
etek	etek

könlek	köylek
kü/öpig	küpi
otran	-
terinçek	-
üm	-
yışim~yışım	-
Başlıklar ve Baş Örtüleri	
beçkem	-
börk	börük
bürünçük	bürkeniş
didim	-
keçük~keyük	-
sağalduruk	sağaldırıq
sarağuç	-
suwluq	suwlıq
Ayakkabı ile İlgili Sözcükler	
başak~başmak	başmaq
çaruk	şarık~şarke
etik~etük	etik
izlik	izdik
uldañ	ultan

uğuk	uyıq
samda	-
sıǵzıǵ	-
tızıldürük	-
Giysi ile İlgili Aksesuarlar ve Giysinin Bölümleri	
boğ	-
boxtay~boxtuy	boqşa
bürme	bürme
bürük	-
çırǵuy	-
eliglik	-
ilersük	-
қаdıш	qayıs
қırғағ	qırǵaq
қой	qoyın
köşik	-
kimsen	-
könçük~könçek	-
қудурғақ	quyırıq
қур	qur
құршағ	qursaw

ör	-
saçu	-
saxt	sawıt
sıdıǵ	-
sıdırım	-
sûf	-
tizme	tizbe
tewren	-
tuş	-
tügme	tüyme
ulaǵ	-
üstem	-
yaқа	jaǵa
yañaldurux	-
yançux	-
yarındaқ	jarǵaq
Süs ve Ziyet Eşyaları	
baқан	-
boǵmaq	-
bût	-
bilezük	bilezik

cinçü~yinçü	injüv
monçuk	monşaq
toğu	toğa
tolğağ	-
ügmeq	üymek
yüzük	jüzik
Giyim Kuşamda Kullanılan Kürk ve Deriler	
eldiri	eltiri
emşen	-
içmek	işpek
içük	işik
ķarsaq	qarsaq
ķuyķa	qoyqa~quyqa
kön	kön
sağrı	sawır
tatırğa	-
İpek Cinsinden Kumaşlar	
ağı	-
ay	-
barçın	barşın~parşa

çınaxsı	-
çit	şıt
çuz	-
eđ	-
eşgürti	-
xulıñ	-
қаçaç	-
қағар	-
kenzi	-
kerim	kerim
kez	-
loxtay	-
mındatu	-
şalaşu	-
taxçek~taxtu	-
torğu	torqa
yurun	jurın
züngüm	-
Pamuk, Keçe, Yün Cinsinden Kumaşlar	
bamuқ	mamıq
böz	böz

kebez~kepez	kepeş
keçe	-
kemek	-
kiğiz	kiyiz
kimişge	-
uyma	-
yapaķu	jabağı
İplikler	
arķağ	arqaw
egrik	-
urık	-
yıp	jip
Dikiş Dikmekle İlgili İsimler	
cigi	-
çikin	-
ķadığ	qayuw
tikiglig	tigüvli
yamağlığ	jamawlı
yamağı	jamaw
Dikiş Dikme Araç Gereçleri	

yigne	iyne
Giyim Kuşamla İlgili Diğer Sözcükler	
burış	büris-
eteklik (böz)	-
keçindi	-
kiz	-
opraq	opırırq
ütüg	ütik
yamağlıq (böz)	jamawlıq
Giyim Kuşamla İlgili Meslek Adları	
börkçi	börıkşı
etükçi	etikşi
yiçi	-
Giyim-Kuşamla İlgili Fiiller	
bertülen-	-
çarukla- çarıqla-	-
çaruklan-	-
çekreklen-	-
etüklen-	-
içle-	-
içmeklen-	-

içükle-	-
keç-	kiy-
keçil-	kiyil-
keçür-	kiyindir-, kiygiz-
keçrül-	-
keçrüş-	-
ķurşa-	qursa-
ķurşan-	qursan-
ķurşat-	qursat-
saraĝuçlan-	-
sarın-	-
sarıt~sarut-	-
sarla-	-
sarlan-	-
sarlaş-	-
sarlat-	-
tonlan-	-
yışimlen-	-
Dikiş Dikmekle İlgili Fiiller	
beze-	beze-
bezet-	bezendir-

çik/gne-	-
esrile-	-
қаду-	qay-
қадыл-	-
қадыш-	-
қадыт-	-
қидыш-	-
қидыт-	-
köpi-	küpi-
köpül-	-
köpit-	-
sırı-	sırı-
sırıш-	-
sırt-	-
tewçi-	-
tewçit-	-
tik-	tik-
tikiş--	tigis-
tiktür-	tiktir-
yama-	jama-
yamal-	-

yêd-	-
yêdil-	-
yêdiş-	-
Diğer Fiiller	
boğu-	boya-
burtala-	-
burtalan-	-
eteklen-	etekten-
ķaw ķuw bol-	-
könçüklen-	-
opra-	opıra-
opraş-	-
oprat-	opırt-
sagrıla-	sawrıla-
seğre-	siyre-
seğreş-	-
seğret-	siyret-
tıtıl-	tütıl-
toķula-	-
üğmeklen-	-
yarat-	jarat-

yıgırıl-	jiyırıl-
yorış-	-

DİZİN

ağı, 84	böz, 97
arğağ, 107	burış, 113
artıg, 36	burtala-, 143
ay, 85	burtalan-, 143
bağırdak, 36	bût, 72
bakan, 71	bürme, 55
barçın, 85	bürük, 55
bamuğ, 96	bürünçük, 44
başak~başmak, 48	cigi, 109
beçkem, 42	cinçü~yincü, 73
bertü, 29	çaruk, 49
bertülen-, 117	çarukla~çarıkla-, 118
beze-, 127	çaruklan-, 118
bezet-, 128	çarukluğ, 49
bilezük, 72	çekrek, 29
boğu-, 142	çekreklen-, 119
boğ, 54,	çeñşü, 37
boxtay~boxtuy, 54	çınaxsı, 86
boğmak, 72	çırğuy, 56,
börk, 43	çikin, 110
börkçi, 116	çik/gne-, 131

çit, 87	kaçaç, 90
çuz, 87	kağıg, 111
çü/öpre, 30	kağıl-, 131
didim, 45	kağış, 57
xulıñ, 89	kağış-, 131
eđ, 88	kağıt-, 132
egrik, 107	kağu-, 130
eldiri, 77	kafğar, 90
eliglik, 56	kaftan, 30
emşen, 78	karş, 31
esrile-, 130	karşak, 80
eşgürti, 89	kaw kuw bol-, 144
eşük, 37	kebez~kepez, 98
etek, 38	keçe, 99
eteklen-, 144	keç-, 121
eteklik böz, 113	keğgü, 32
etik~etük, 49	keçil-, 121
etükçi, 116	keğindi, 113
etüklen-, 119	keçrül-, 122
içle-, 119	keçrüş-, 122
içmek, 78	keçük~keyük, 45
içmeklen-, 120	keçür-, 122
içük, 79	keğüt, 32
içükle-, 120	kemek, 100
ilersük, 57	kenzi, 91
izlik, 51	kerim, 91

kez, 92	loxtay, 92
kıdış-, 132	mındatu, 93
kıdıt-, 133	monçuk, 74
kırğağ, 58	opra-, 145
kiğiz, 100	opraq, 114
kimişge, 102	opraş-, 145
kimsen, 59	oprat-, 146
kiz, 114	otran, 41
koy, 58	ör, 63
kön, 82	saçu, 63
könçük~könçek, 60	sağrı, 83
könçüklen-, 1474	sağrıla-, 146
könlek, 38	saxt, 64
köpi-, 134	sağalduruk, 46
köpit-, 136	samda, 52
köpül-, 135	sarağuç, 46
köpüş-, 135	sarağuçlan-, 124
köşik, 59	sarın-, 124
kıdurğak, 61	sarıt~sarut-, 125
kıur, 61	sarla-, 125
kıurşa-, 123	sarlan-, 126
kıurşağ, 62	sarlaş-, 126
kıurşan-, 123	sarlat-, 126
kıurşat-, 124	sedre-, 147
kıuyka, 81	sedreş-, 147
kü/öpig, 40	sedret-, 147

sıdıĝ, 65
sıdrım, 65
sıĝzıĝ, 53
sırı-, 136
sırış-, 137
sırt-, 137
sûf, 65
suwluk, 47
şalaşu, 93
taxçek~taxtu, 94
tatırĝa, 84
terinçek, 41
tewçi-, 137
tewçit-, 138
tewren, 66
tıtıl-, 148
tik-, 138
tikiglig, 111
tikiş-, 139
tiktür-, 140
tizildürük, 53
tizme, 66
toķu, 75
toķula-, 148
tolĝaĝ, 75
ton, 33

tonlan-, iştonlan, 127
torķu, 94
tuş, 67
tügme, 67
uĝuk, 52
ulaĝ, 68
uldań, 51
uruk, 108
uyma, 102
üğmek, 76
üğmeklen-, 149
üm, 42
üstem, 68
ütüg, 115
yaka, 69
yaku, 34
yalma, 35
yama-, 140
yamaĝlıĝ, 111
yamaĝlıķ böz, 115
yamaĝu, 112
yamal-, 140
yańalduruk, 70
yańcuķ, 70
yapaķu, 103
yaptaç, 35

yarat-, 149
yarındak, 71
yatuk, 104
yèd-, 141
yèdil-, 141
yèdiş-, 142
yıgrıl-, 150
yıp, 108
yiçi, 117
yigne, 112
yişim/yışım, 42
yişimlen-, 127
yoriş-, 150
yuñ, 105
yu/ovlıç, 106
yurun, 95
yüzük, 76
züngüm, 96

KAYNAKÇA

- Akalın, Halûk Şükrü. 2017. **Geçmişten Günümüze Türk Sözlükçülüğü**. İstanbul: Elginkan Vakfı.
- Arat, R. Rahmeti. 1969. **Kutadgu Bilig III İndeks**.(Haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Argunşah, Mustafa, Galip Güner. 2015. **Codex Cumanicus**. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ata, Aysu. 1998. **Nehcü'l-Feradis, Uştmahlarning Açuk Yolu, Dizin-Sözlük**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____. 1997. **Nasrü'd-din Bin Burhanü'd-din Rabguzi, Kısasü'l Enbiya (Peygamberler Kıssaları) II, Dizin**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, Besim. 1985-1986. **Divanü Lügat'it-Türk Tercümesi**, C. I-V. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____. 1945. **Ettuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye**. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları..
- Atmaca, Emine. 2016. Kazak Türkçesi Ağızlarının Tasnifi Çalışmalarına Bir Bakış. **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**. c.2. s.5.: 589-625.
- Bilge Özkan Nalbant, Betül Aman. 2019. Çağatay Dönemi Giyim Kuşam ve Süslenme Terimleri. **X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı, Mart 2019**. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi:1202.
- Caferoğlu, A.. 1931. **Abû Hayyân, Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk**. İstanbul.
- _____. 1968. **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, Sir Gerard. 1972. **An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish**. Oxford: Clarendon Express.
- Çağlayandereli, Mustafa. 2017. Kültür Sosyolojisinde İhmal Edilen Konu; Giyim-Kuşam. **I. Uluslararası Sanat Tasarım ve Moda Kongresi, 20-23 Mayıs 2017**. Gaziantep: 869-887.

- Dankoff, Robert, James Kelly. 1985. **Compendium of The Turkic Dialects C. III.** (Edited by Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin). Harvard: Printed at Harvard University Office of the University Publisher.
- Demirci, Kerim, Zhanat Kuanyshbaeva. 2016. Kazakçanın Ağızları ve Özbekçenin Çimkent Ağızlarına Etkisi. **Dil Bilimleri Kültür ve Edebiyat.** ed. M. Sarıca, B. Sarıca: Ankara: Padam Yayınları: 330-343.
- Doerfer, Gerhard. 1963-1975. **Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen.** 4c. Wiesbaden.
- Doğan Oğuz, Kenan Koç. 2013. **Kazak Türkçesi Grameri.** Ankara: IQ Sanat Yayıncılık.
- Ercilasun, Ahmet Bican. Ziyat Akkoyunlu. 2014. **Dîvânu Luğati't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin).** Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican. 2011. **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Tarihi.** 11. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdal, Marcel. 2011. **A Grammar of Old Turkic.** Leiden-Boston: Brill Publishers.
- _____.1991.**Old Turkic Word Formation- A Functional Approach to The Lexicon I-II.** Otto-Harrasowitz-Wiesbaden.
- Eren, Hasan. 1999. **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü.** Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Fazılov, E. İsmailoviç. 1966-1971. **Starouzbekskiy Yazık. Horezmiyskie pamyatnik XIV veka.** 2 c. Taşkent.
- Genç, Reşat. 1997. **Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyıl Türk Dünyası.** Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Giles, Herbert. A.. 1912.**Chinese-English Dictionary.** London. (Aktaran Clauson, Sir G. 1972). **An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish.** Oxford: Clarendon Express.
- Grønbech, Kaare. 1942. **Komanisches Wörterbuch: Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus.** Kopenhagen: Einer Munks Gaard. (Aktaran Toparlı, Recep, Hanifi Vural, Recep Kıraatlı. 2014). **Kıpçak Türkçesi Sözlüğü.** Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları).
- İzbudak, Velet. 1936. **El-İdrâk Haşiyesi.** İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kafesoğlu, İbrahim. 1997. **Türk Milli Kültürü.** İstanbul: Ötüken.
- Karahan, Akartürk. 2013. **Dîvânu Luğati't-Türk'e Göre XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi.** Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____.2012. Kâşgarlı Mahmud'un Kayıtlarında İdil Türk Boyları. **Türkbilig.** s.24.: 21-32.

- _____.2014. Karahanlı Türkçesi Yazı Dili Hangi Lehçeye Dayanıyordu?”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**. s. 3/3:13-38.
- Karamanlioğlu, A. Fehmi. 1978. **Gülistan Tercümesi**. 1. Basılış. İstanbul: Millet Basımievi.
- Kassymbay, Anara. 2016. Kazakistan’da Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Dil Politikası. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kenesbayev, İsmet K. 1959-1962. **Qazaq Tilinin Tüsindirme Sözdigi**. Almatı: Qazaq SSR Gılım Akademiyası.
- Koç, Kenan, Ayabek Bayniyazov, Vehbi Başkapan. 2012 **Qazaqşa-Türükşe Sözdik**. İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- _____.2013. **Kazak Türkçesi Grameri**. Ankara: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Köymen, Mehmet. Altay. 1971. Alp Arslan Zamanı Türk Giyim-Kuşamı. **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**. s.3: 51-90.
- Qazaqstan Respublikası. 1988. **Qazaq Ulttyk Ensiklopediya**. Almatı.
- Qazaqstan Respublikası Medeniyet Ministrliğı Til Komiteti. 1997.**Qazaq Adebî Tilinin Sözdigi**. c.I-XV. Almatı.
- Qazaqstan Respublikası Bilim Jane Gılım Ministirligi. 2005. **Qazaq Tilinin Aymaqtık Sözdigi**. Almatı.
- Lessing, Ferdinand. 1960. **Mongolian-English Dictionary**. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Meninski, Francizsek. **Lexicon I-III**. Vienna. 1680.
- Nadalyayev, Vladimir. M., Dimitri .M. Nasilov, Edhem. R. Tenişev, Aleksandr M. Şçerbak. 1969. **Drevnetyurkskiy Slovar**. Leningrad.
- Oraltay, Hasan, Nuri Yüce, Saadet Pınar. 1984. **Kazak Türkçesi Sözlüğü**. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Orhan Doğan. 2019. Kazak Adının Menşei, Kazak Halkının ve Hanlığının Oluşumu Faaliyetleri (XVI. Yüzyıla Kadar). **Bellek Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi**. c.1. s.1:19-22.
- _____. 2006. Küçük Orda Kazak Hanlığının Güney ve Kuzey Komşuları ile İlişkileri (1734-1742). **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**. c.24 s. 38: 145-162.
- Ölmez, Mehmet. 2015. **Moğolistan’daki Eski Türk Yazıtları**. Ankara: BilgesuYayıncılık.
- _____. 2017. **Köktürkçe ve Eski Uygurca Dersleri**. İstanbul: Kesit Yayıncılık.

- Özyetgin, A. Melek. 2001. **Ebû Hayyân Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk Fiil: Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi**. Ankara: KÖKSAV.
- _____. 1996. **Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi (İnceleme-Metin-Tercüme-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Radloff, Willhelm. 1893-1911. **Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte (Opit slovary tyurskix nareçiy)**. 4 c. St. Petersburg.
- Qalibekova, Asma. 2011. **Qazaq Halıq Terbiyesinin Asıl Murası**. Almatı.
- Tek, Recep. 2016. Divânu Lugati't Türk'te Geçen Giyim-Kuşamla İlgili Kelimeler. **The Journal of Academic Social Science Studies**. s. 50: 261-271.
- Tekin, Talat, Mehmet Ölmez. 2003. **Türk Dilleri Giriş**. İstanbul: Yıldız Dil ve Edebiyat 2.
- Tenişev, E. R. 2001. **Sravnetil'no İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov**. Moskova.
- Tezcan, Mahmut. 1983. Giyim Olgusuna Sosyo-kültürel Bakış ve Türklerde Giyim. **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**. c.16. s.50: 261-271.
- Tietze, Andreas. 2002. **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati**. c. A-E. İstanbul-Wien: Simurg Yayınları.
- _____. 2009. **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati**. c. F-J. İstanbul-Wien: Simurg Yayınları.
- _____. 2016. **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati**. c. K-L. TÜBA.
- Timurtaş, Faruk K. 1963. **Şeyhi'nin Hüsrev ü Şirin'i**. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Toparlı, Recep, Hanifi Vural, Recep Kıraatlı. 2014. **Kıpçak Türkçesi Sözlüğü**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, Recep. 2003. **Ed-Durret'ul Muğia fi'l Luğati't Türkiyye**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____. 1999. **El-Ğavaninü'l-Külliyeye li-Zabtı'l luğati't-Türkiyye**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____. 1992. **İrşadu'l Muluk ve's-Selâtin**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, Recep, M. Sadi Çögenli, Nevzat H. Yanık. 2000. **Kitâb-ı Mecmu-ı Tercüman-i Türkî ve Acemî ve Muğalî**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. 1963. **Derleme Sözlüğü**. c.1. Ankara.
- _____. 1965. **Derleme Sözlüğü**. c.2. Ankara:.

_____. 1968. **Derleme Sözlüğü**. c.3. Ankara.

_____. 1969. **Derleme Sözlüğü**. c.4. Ankara.

_____. 1972. **Derleme Sözlüğü**. c.5. Ankara.

_____. 1972. **Derleme Sözlüğü**. c.6. Ankara.

_____. 1974. **Derleme Sözlüğü**. c.7. Ankara.

_____. 1975. **Derleme Sözlüğü**. c.8. Ankara.

_____. 1977. **Derleme Sözlüğü**. c.9. Ankara.

_____. 1978. **Derleme Sözlüğü**. c.10. Ankara.

_____. 1979. **Derleme Sözlüğü**. c.11. Ankara.

_____. 1982. **Derleme Sözlüğü**. c.12. Ankara.

Türk Dil Kurumu. 1963. **Tarama Sözlüğü**. c.1. 3. Baskı. Ankara.

_____. 1963. **Tarama Sözlüğü**. c.2, 2. bs. Ankara.

_____. 1963. **Tarama Sözlüğü**. c.3, 2. bs. Ankara.

_____. 1969. **Tarama Sözlüğü**. c.4, 2. bs. Ankara.

_____. 1971. **Tarama Sözlüğü**. c.5, 2. bs. Ankara.

_____. 1972. **Tarama Sözlüğü**. c.6, 2. bs. Ankara.

_____. 1974. **Tarama Sözlüğü**. c.7, 2. bs. Ankara.

Uğurlu, Mustafa. 1987. **Münyetü'l-Guzat**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
Ankara.(Aktaran: Toparlı, Recep, Hanifi Vural, Recep Kıraatlı. 2014. **Kıpçak
Türkçesi Sözlüğü**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları).

Yudahin, K. K. 2011. **Kırgız Sözlüğü** çev. Abdullah Taymas. Ankara: Türk Dil Kurumu
Yayınları.

Yüce, Nuri. 1993. **Mukaddimetü'l Edeb, Giriş Dil Özellikleri Metin İndeks**. II. Baskı.
Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Zajackowski, Ananiasz. 1961. **Nastarsza Turecka Xusräv u Şîrîn Qutba, Csezc III**,
Varsawa: Slovnik.

ÖZ GEÇMİŞ

Şeyma Tokat 27.01.1994 yılında İstanbul/Üsküdar’da doğdu. 2016 Haziran ayında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü’nden mezun oldu. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi’nde Pedagojik Formasyon eğitimini tamamladı. 2016 yazında Kazakistan’ın Türkistan şehrinde Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi’nin yaz okulunda Rusça ve Kazakça dersler aldı. 2017 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Dili Programı’na kabul edildi. 2018-2019 güz döneminde Almanya Justus-Liebig Üniversitesi’nde Erasmus kapsamında eğitim aldı. 2019 yazında ise Yıldız Teknik Üniversitesi’nde TÖMER tarafından düzenlenen “Yabancılar Türkçe Öğretimi” sertifika programına katıldı. Halen Yıldız Teknik Üniversitesi’nde eğitim hayatına devam etmektedir.